

T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DERSİM HÂDİSESİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
ARZU ÖĞ

DANIŞMAN
PROF. DR. MAHMUT BOZAN

BARTIN-2019

T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DERSİM HÂDİSESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
ARZU ÖĞ

DANIŞMAN
PROF. DR. MAHMUT BOZAN

“Bu tez 26/12/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA
Prof. Dr. Mahmut BOZAN	
Doç. Dr. Özcan SEZER	
Dr. Öğr. Üyesi Ömer BAYKAL	

KABUL VE ONAY

Arzu ÖĞ tarafından hazırlanan “Dersim Hâdisesi” başlıklı bu çalışma, 26/12/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mahmut BOZAN
(Danışman)

Üye : Doç. Dr. Özcan SEZER

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ömer BAYKAL

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../2019 tarih ve ...sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Metin SABAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Prof. Dr. Mahmut BOZAN danışmanlığında hazırlamış olduğum “Dersim Hâdisesi” adlı Yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

A large, light gray, stylized signature watermark is centered on the page. It consists of several overlapping, slanted lines that form a complex, abstract shape, resembling a signature or a series of connected 'X' and 'K' characters.

İmza

.../.../2018

Arzu ÖĞ

ÖNSÖZ

"Dersim Hâdisesi" adlı bu tez çalışmasında ilk günden son güne kadar bilgi birikimi, tecrübesi ve anlayışıyla desteğini eksik etmeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Mahmut BOZAN başta olmak üzere yüksek lisans eğitimimde maddi ve manevi emeğini esirgemeyen babam Baki ÖĞ'e, annem Gülten ÖĞ'e, abim Veli ÖĞ'e ve kardeşim Berfin ÖĞ'e teşekkürü bir borç bilirim.

Araştırma sırasında canlı şahitlere ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen Ovacık Belediye Başkanlığı'na, Tunceli Merkez İlçesi Atatürk Mahallesi 3 Nolu Aile Sağlığı Merkezin'de görev yapan, Dr.Hüseyin TURAN'a, Dersimli aynı zamanda Dersim'de toptancılık işiyle uğraşan aile dostumuz, Mehmet MAKAL'a, Zazaca çevirilerimi yapan Gülşeri YALÇINKAYA'ya, tanıklardan birine ulaşmam konusunda yardımcı olan yakın köylümüz Cafer BEDİR'e, kaynak edinmem konusunda değerli bilgilerini sakınmayan köylümüz aynı zamanda Dersim üzerine çalışmaları olan araştırmacı, yazar Niyazi BEYİ'ye, Dersim'de işletmeci olan Kemal TULGA'ya ve amcası Hüseyin ATİK'e değerli yardımları ve anlatımları için teşekkür ederim. Sınıf arkadaşlarım Tuğba ERDUĞAN, Hatice DOĞRU ve yakın dostum Merve KARAKOÇ'a manevi destekleri için teşekkür ederim. Aynı zamanda özenle her türlü kaynağa ulaşmam için çaba gösteren, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'na ve personellerine, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne ve personellerine, teşekkür ederim.

Tez çalışmamı proje kapsamında değerlendiren ve destekleyen BAP Birimine* ve çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Arzu ÖĞ

Bartın, 2018

***Bu çalışmaya Bartın Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi maddi destek vermiştir.**

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

DERSİM HÂDİSESİ

Arzu ÖĞ

Bartın Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mahmut BOZAN

Bartın-2018, Sayfa: XIII + 122

Osmanlı Devleti'nin yerini Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakması ile başlayan yeni dönemde devleti meşgul eden iki önemli hâdise yaşanmıştır. Bunlardan birisi Şeyh Said isyanı, diğeri Dersim isyanıdır. Bu iki isyanın hem çıkış sebepleri hem bastırılma yöntemleri hem de ürettiği sonuçlar itibariyle dikkatle incelenmeye ihtiyacı vardır. Zira bu isyanlar Kürt-Zaza kimliğinde birleşirken mezhep itibariyle birisinin Sünni, diğerinin ise Alevi olmasıyla ayrılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin çok dilli, çok milletli ve çok dinli yapısı içerisinde ortaya çıkmayan bu isyanları tetikleyen hususlardan birisi Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet yapılanması olduğu gibi diğeri de dini aidiyet bağının zayıflatılmasıdır.

Birinci Dünya Harbinden mağlup çıkan Osmanlı Devleti'nin işgale karşı verdiği milli mücadele ve bağımsızlık savaşı, Balkan harbiyle birlikte ele alındığında uzun bir zaman dilimi oluşturur. Bu dönemde Anadolu'da devlet otoritesinin gevşemesi ve denetimsizliğin yol açtığı başıbozukluklar ve yerel güç öbeklenmeleri ortaya çıkmıştır. Buna karşı devlet otoritesini sağlama ve nizamı tesis etme yönünde adımlar atılması tabii olmakla birlikte kullanılan yöntemlerin isabet derecesi tartışmaya açıktır. Nitekim o dönemde de müdahale metodundaki yaklaşım farklılıkları hükümet değişimine yol açabilmiştir.

Bu çalışmaya konu teşkil eden Dersim, Sultan 2. Abdülhamid döneminde sancak olarak devlet idari yapısında yerini almış fakat Cumhuriyet'e kadar adı bir isyanla

anılmamıştır. Devletin nüfuzunu tüm ülkede tesis etmeye kararlı olan Cumhuriyet hükümeti özellikle aşiret yapısının hâkim olduğu bölgelerde aşiret reislerinin mukavemetini kırmak için harekete geçmiştir. Dersim bu açıdan önemli bir konumdadır. Zira merkezi hükümetin politikalarını kendisi için tehdit olarak gören Dersim aşiretlerinin itaatsizlikle başlayarak isyana dönüşen hareketi Devletin askeri güç kullanarak bastırması ile sonuçlanmıştır. Ancak Dersim hâdisesinin toplumun bir kesiminde psiko-sosyal etkilerinin devam ettiği de bir gerçektir. Bu çalışmada Dersim hâdisesini hazırlayan süreç ve yaşanan olaylar sebep ve sonuçlarıyla ele alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dersim Hâdisesi; Seyid Rıza; Tunceli; Tek Parti Dönemi

ABSTRACT

M.Sc.Thesis

DERSIM INCIDENT

Arzu ÖĞ

Bartın University

Institute of Social Sciences

Political Sciences and Public Administration Department

Thesis Adviser: Assoc. Prof. Mahmut BOZAN

Bartın-2018, Page: XIII+ 122

The state began the new era with the release of the location of the Ottoman Empire, the Republic of Turkey has experienced two significant events happened to occupy. One of these is the Sheikh Said rebellion and the other is the Dersim rebellion. These two revolts need to be scrutinized in terms of both the reasons for their output and the repression methods and the results they produce. Because these rebellions unite in the Kurdish-Zaza identity, one is denominated in terms of sectarian Sunni and the other Alevi. Ottoman Empire's multi-lingual, multi-ethnic and multi-religious structure One issue that triggered the riots did not occur in the other as the Republic of Turkey is also the weakening of the nation-state structure look religious affiliation.

The fight against the occupation and the struggle for independence against the occupation by the Ottoman Empire, defeated by the First World War, is a long period of time taken together with the Balkan war. In this period, the disruption of the state authority in Anatolia and the irregularities caused by uncontrollability and local power clusters emerged. Although it is necessary to take steps to establish state authority and establish the order, the degree of hit of the methods used is controversial.

As a matter of fact, the differences in the approach in the intervention method at that time caused a change in the government. Dersim, which was the subject of this study, took its place in the administrative structure of the state during the reign of Sultan Abdülhamid II, but it was not mentioned until the Republic by a revolt. The Republican

government, which is determined to establish the influence of the state in the whole country, has taken action to break the strength of the tribal leaders especially in the regions where the tribal structure is dominant. Dersim is in an important position in this respect. Because the Dersim tribes, which saw the policies of the central government as a threat to itself, started with disobedience, and the movement that turned into a rebellion resulted in the State's suppression by using military force. However, it is a fact that the Dersim family has continued its psycho-social effects in a part of the society. In this study, the process and the events that prepared Dersim were examined with reasons and results.

Key Words: Dersim Incident; Seyid Rıza; Tunceli; Single-Party Period

İÇİNDEKİLER

SAYFA

KABUL VE ONAY.....	ii
BEYANNAME.....	iii
ÖN SÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
TABLolar DİZİNİ.....	xi
EKLER DİZİNİ.....	xii
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1
1. DERSİM'İN COĞRAFI, SOSYO-KÜLTÜREL, İDARİ VE İKTİSADİ YAPISI.....	4
1.1. Coğrafi Yapısı.....	4
1.2. Sosyo-Kültürel Yapısı.....	6
1.3. İdari Yapısı.....	9
1.4. İktisadi Yapısı.....	11
2. DERSİM HÂDİSESİNİN ARKA PLÂNI.....	14
2.1. Sosyal Yapı ve Aşiret Hayatının Etkisi.....	14
2.2. Din ve Mezhep Faktörü.....	16
2.3. Üniter Yapı Oluşturma Çalışmaları ve Kemalizm İdeolojisi.....	17
2.4. Önceki İsyanlar.....	20
2.4.1. Koçgiri İsyanı.....	20
2.4.2. Şeyh Said İsyanı.....	21
2.4.3. Ağrı İsyanı.....	23
2.4.4. Pülümür Olayı.....	24
3. DERSİM İLE İLGİLİ HAZIRLANAN RAPORLAR.....	25
3.1. Abdülhalik (Renda) Bey'in Raporu.....	25
3.2. Şark Islahat Planı.....	26
3.3. Hamdi Bey'in Raporu.....	27
3.4. Ali Cemal Bey'in Raporu.....	28
3.5. İbrahim Tali (Öngören) Bey'in Raporu.....	29
3.6. Halis Paşa'nın Raporu.....	30
3.7. Şükrü Kaya'nın Raporu.....	31
3.8. “Dersim” Raporu.....	32
3.9. İsmet Paşa'nın Raporu.....	35
3.10. Abidin Özmen'in Raporu.....	37
3.11. Celal Bayar'ın Raporu.....	38
3.12. Diğer Raporlar.....	39
4. DERSİM HAREKÂTI.....	40
4.1. Harekâtın Gerekçeleri ve Hazırlıkları.....	40
4.2. Yasal Düzenlemeler.....	44

4.3. Tenkil.....	50
4.4. Te'dip.....	56
4.5. 1938 Yılı Olayları ve Tedip Harekâtı.....	58
4.6. Tenkil ve Tedipten Günümüze Yansıyanlar.....	60
4.7. Dersim Harekâtı'nın Canlı Şahitleri	61
4.7.1. Kamer ÇELİK.....	63
4.7.2. Zeynep ALTIN.....	63
4.7.3. Zöhre SÖNMEZ (Ana Zöhre)	64
4.7.4. Ali ÇELİK (İmam)	65
4.7.5. Beser LAÇİN ATEŞ.....	65
 5. DERSİM HAREKÂTININ SONUÇLARI.....	68
5.1. Siyasi Sonuçları.....	68
5.2. Toplumsal Sonuçları.....	72
 SONUÇ VE ÖNERİLER.....	78
KAYNAKLAR.....	80
EKLER.....	85

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo	Sayfa
No	No
Tablo 1: Dersim’de birbirleriyle anlaşılamayan aşiretler.....	8
Tablo 2: Dersim Sancağı’nın 1890 ve 1903 tarihlerindeki nüfusu.....	10
Tablo 3: 1892-1893 Dersim Mutasarrıflığı’nın nüfusu.....	11
Tablo 4: 1950-2011 yılları arasındaki genel seçimlerde CHP’nin Tunceli’den aldığı oy oranı.....	70
Tablo 5: Dersim harekâtı sonrasında göç ettirilenlerin sayısı ve gönderildikleri yerler.....	76

EKLER DİZİNİ

Ek	Sayfa
<u>No</u>	<u>No</u>
EK 1. Dersim'in genel durumu hakkında Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın raporu.....	86
EK 2. Eski Başbakan İsmet İnönü'nün 1935 yılı doğu gezisi raporunun Dersim'e ait bölümü	88
EK 3. Diğer Raporlar.....	90
EK 4. 1937 Harekâtında Tunceli'de Teşkil Edilmesi Düşünülen Garnizonun Durumunu Gösteren Harita.....	118
EK 5. Harekât Bölgesindeki Yolların Durumunu Gösteren Harita.....	119
EK 6. Askeri Birliklerin Sıhhi Durumunu Gösteren Harita.....	120
EK 7. Askeri Birliklerin İaşe İkmal Hattını Gösteren Harita.....	121

KISALTMALAR DİZİNİ

AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
b.	: Basım
BAP	: Bilimsel Araştırma Projeleri
Bkz.	:Bakınız
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
Dr.	: Doktor
s.	: Sayfa
S	: Sayı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
URL	: Uniform Resource Locator

GİRİŞ

Bu çalışmaya konu teşkil eden Dersim’le ilgili düzenlemeler Osmanlı Devletinin idari yapısında değişikliklerin yapıldığı Tanzimat dönemine kadar gider. Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra yürürlüğe konulan yeni düzenlemeler 1850’lerden itibaren bütün imparatorluk coğrafyasına uygulanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda atılan adımlardan birisi de Dersim Sancağı’nın oluşturulmasıdır. Dersim, sahip olduğu coğrafi yapının yanı sıra sosyal, kültürel, iktisadi vb. özelliklerinden dolayı Osmanlı döneminden beri merkezi otoriteyle sorunlar yaşamıştır. Burada yaşayan halkın çoğunun Alevi-Kürt oluşu Dersim’in devlet ve bölgenin diğer yaşayanlarıyla ilişkilerini de belirlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin merkezileşme çabaları neticesinde çatışan taraflar, en son 1937 yılında karşı karşıya gelmiştir. Bu tarihten önce de bölgenin ıslahı için devletin hazırlık süreci geçirdiği bilinmektedir.

Dersim’de yapılan askeri operasyonların, toplum üzerinde derin etkileri olmuştur. Toplum üzerinde bu etkilerin hâlâ sürüyor olması ve henüz tartışmalarla bir sonuca varılmamış olması nedeniyle bu konu incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, bugünkü Tunceli’yi de içine alan Dersim Bölgesi’nde gerçekleştirilen askeri operasyonun, oluş sebeplerini, operasyonun kapsamını, toplumsal sonuçlarını ve günümüze yansımalarını analiz etmektir.

Konuyla ilgili durum tespiti yapmak amacıyla muhtelif kaynaklar incelenmiş ve derlenmiştir. Hâdisenin yaşandığı döneme ilişkin resmi belgeler, arşiv belgeleri, meclis tutanakları, mahkeme kararları, konuyla ilgili yurtiçi ve yurtdışında yapılmış araştırmalar ve yayınlar, kitaplar, hatıralar, dönemle ilgili gazete haberleri incelenmiş, betimsel bir modelde yapılandırılmış, ulaşılan canlı tanıklarla yapılan görüşme üzerinden lehte ve aleyhteki görüşler ile bugün gelinen nokta ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Hazırlanan “Dersim Hâdisesi” başlıklı tez çalışması Bartın Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Projeler Koordinatörlüğü’nce proje olarak kabul edilmiş ve desteklenmiştir. Hazırlanan çalışmanın maddi giderlerinin bir kısmı BAP tarafından sağlanmıştır.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde, çalışmanın tamamını sağlam temeller üzerine oturtabilmek amacıyla Dersim'in coğrafi, sosyo-kültürel, idari ve ekonomik yapısı ele alınmıştır. Bölgeyi tanımak, yaşananları kavramak açısından daha sağlıklı olacağı düşünülmüştür. Bölge hakkında çeşitli demografik bilgiler sunulmuştur.

İkinci bölümde, Dersim hâdisesine yol açan bölgenin aşiret ve sosyal yapısı, tek parti yönetiminin üniter yapı oluşturma çabaları ve 1937'den önceki isyanlar incelenmiştir. Dersim'deki sosyal yapı, tek parti yönetimini nasıl etkilemekteydi, bu bölümde bu durum irdelenmiştir.

Üçüncü bölümde, harekâtın gerekçeleri ve hazırlıkları, Dersim ile ilgili yapılan yasal düzenlemeler ile tenkil ve te'dip süreçleri irdelenmiştir. Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı'na gidilerek Osmanlı ve Başbakanlık Cumhuriyet arşivleri incelenmiştir. Harekâtı gerekçe gösteren askeri ve bürokratik raporlar bulunmuştur. Raporların asılları çalışmanın ekler kısmına konulmuştur.

Dördüncü bölümde ise, Dersim'de gerçekleşen askeri harekâtın gerçekleşmesi için ortaya konan gerekçeler irdelenmiştir. Harekât öncesinde ve sonrasında çıkarılan kanun ile bir takım yasal düzenlemelerin amacı, kapsamı ve etkileri belirtilmiştir.

Araştırmanın aynı bölümünde yer alan, harekâtın canlı tanıklarına ulaşmak için BAP desteğiyle Tunceli'ye gidilerek sahada inceleme yapılmıştır. Ancak olayın üzerinden uzun zaman geçmesi itibariyle yaşayan tanıkların sayısı oldukça azalmıştır. Tanıklara ulaşmaya çalışırken Tunceli'de görev yapan Dersimli aile hekimleriyle, Munzur Üniversitesi'nde görev yapan Dersimli akademisyenlerle, Ovacık Belediye Başkanlığıyla, Merkez ve Pülümür ilçesinde ki çeşitli esnaflarla görüşülmüş ve tanıklar hakkında bilgi istenmiştir. Bu kanallar aracılığıyla ulaşılan tanıklar ziyaret edilmiş ve olay sırasında yaşananlar hakkında bilgi istenmiştir. Ancak çalışma sırasında var olan OHAL durumu ve tanıkların 1938'de yaşadıkları travmayı hâlâ atlatamamış olmalarından dolayı bazı tanıklar konuşmak istememiştir. 12 kişiye ulaşılmış bunların 8'i olay hakkında konuşmayı kabul etmiştir. Ancak ulaşılan tanıkların bir kaçı, aynı köyün farklı mezralarında ikamet ettikleri için benzer olayları anlattıklarından sadece beşine yer verilmiştir. Tanıkların tüm anlatımları kayıt altına alınarak, arşiv olarak dosyalanmıştır. Tanıkların bazıları Türkçe bilmediği için Zazaca ve Kurmanci anlatımda bulunmuştur. Daha sonra bu anlatımlar Zazaca bilen kişilere dinletilerek tercüme edilip çözümlenmiştir. Ayrıca Dersim bölgesi

gezilerek coğrafi yapısı gözlenmiş, 2018 yılı olmasına rağmen hâlâ ulaşımın zor olduğu bölgelerin var olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın beşinci ve son bölümünde ise Dersim Hâdisesi'nin ortaya çıkardığı sonuçlar tespit edilmiştir. Harekât sırasında ve sonrasında uygulanan tenkil ve te'dip politikalarında merkezi hükümetin faaliyetleri tetkik edilmiştir. Çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu ile bölgede yaşayanlar zorunlu bir göçe tabi tutulmuşlardır. Bu kanunun, amacı ve etkisi incelenmiştir. Çıkarılan diğer kanunların da amaçları ve etkileri irdelenmiştir.

Dersim harekâtı sonrasında sürgüne maruz kalanların yaşadıkları travmalar belirtilmiştir. Aynı zaman da tahribi ağır olan bu olayın taraflarını barıştıracak, kaynaştıracak, yaşananların acısını bir nebze de olsa da hafifletecek öneriler sunulmuştur.

1. DERSİM'İN COĞRAFI, SOSYO-KÜLTÜREL, İDARİ VE İKTİSADİ YAPISI

Bugünkü Tunceli'yi de içine alan Dersim Bölgesi, Erzurum, Erzincan, Elazığ, Bingöl, Malatya illerinin bir bölümünü içine alan geniş bir bölgedir.

Dersim, sarp dağlarla çevrili, derin vadilerin bulunduğu, ulaşımın zor sağlandığı adeta kale gibi betimleyebileceğimiz kapalı bir coğrafyadır. Dersim, bu yapısından dolayı dışarıdan müdahalenin sağlanamadığı kendi iç dinamiklerini aldığı göçlerle oluşturmuş, aşiretlerin kontrolü dâhilinde idare edilmiştir. Aldığı bu göçler neticesinde harekât öncesinde nüfusun büyük bir bölümünü Kürtlerin Zazaca ve Kurmanci lehçelerini konuşan, Aleviler oluşturmaktaydı.

Dersim, coğrafi yapısı gereği ziraata uygun arazilerin olmaması, ulaşım ağının gelişmemiş olması, ziraat ve ticaretin gelişmemesine neden olmuştur.

Tüm bu durumları detaylı olarak incelememiz, bölge hakkında tarihsel ve sosyolojik açıdan daha net tespitler yapmamızı, alınan siyasi kararları, askeri operasyonları değerlendirirken bu etkenler daha sağlıklı analiz yapmamıza yardımcı olacaktır.

1.1. Coğrafi Yapısı

Dersim'in sınırları hakkında ortak bir görüş mevcut değildir. Günümüzdeki hudutlarına bakıldığında Dersim, kuzeyde Erzincan, doğuda Erzurum, güneydoğuda Bingöl ile çevrili, yüz ölçümü 7.774 km² olan bir yerdir (Türk Ansiklopedisi, 1982: 494). Yukarı Fırat bölgesindeki dağlık ve sarp bir alanın adı olan Dersim, bugünkü Tunceli'nin ilçeleri ile Bingöl'ün Kiğı, Elazığ'ın Karakoçan ilçelerinin bir kısmı, doğuda Yedisu bölgesi, batıda Kemah ile Kemaliye'nin bir bölümü ve kuzeyde ise Tercan'ın güneybatı kesimini içine alan bir coğrafyadır (Yolga, 1994: 100; Tunceli İl Yıllığı, 1978: 22).

Bölge coğrafi olarak tarif edilirken kimi zaman yüzey şekilleri ve akarsular, kimi zaman Alevi Kürtlerin yaşadığı yerleri içeren etnik bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu ikinci kıstas dikkate alındığında Dersim, Alevi Kürt aşiretlerin yaşadığı (Zara, Divriği ve İmralı'yı içine alan) Koçgiri Bölgesi, Kemah ile Tercan'ın bir bölümü, Kiğı ve Yedisu'nun çok büyük bir bölümünden oluşmaktadır (Akyürekli, 2012: 17). Aslında Osmanlı döneminde yeterince belirli olan Dersim'in sınırları; sancak merkezi olan Hozat ve buraya

bağlı Çemişgezek, Ovacık, Pertek, Sağman, Çarsancak, Kalan, Pülümür, Nazımiye ile Mazgirt'ten müteşekkildi. Doğal sınırları ise kuzeyde Mercan Dağları, güneyde Fırat, batıda Kemah ile Kemaliye, doğuda Bağır Paşa Dağları ile güneydoğuda Peri Suyu'ndan oluşmuştur (Erinç, 1953: 112). Esasen bölge, Doğu ve Batı Dersim olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Doğu Dersim; Mazgirt, Kığı, Çarsancak, Nazımiye ve Pülümür'den, Batı Dersim; Hozat, Çemişgezek, Pertek, Ovacık ve Kemah'tan oluşmaktadır. Hatta tarihsel kaynaklar daha detaylı incelendiğinde Sivas, Erzincan ve Harput'un bir bölümünü de Dersim'e katanların olduğu görülmektedir. Aslında Dersim bir bölgenin adıdır (Demir, 2011: 1).

Dünyadaki işlem görmeden tüketilebilen en büyük içme suyu kaynağı olarak kabul edilen Munzur ise, Ovacık'ta doğar ve sınırı güney yönünde ortadan ayırarak Peri Suyu ile birleşir ve Murat Nehri'ne akar. Munzur'un birleşmesiyle Murat Nehri'nin adı bu coğrafyada Fırat'a dönüşerek güneye doğru akmaya devam etmektedir. Sarp dağlar bulunan bölge 2500–3000 metre yüksekliğinde düzlüklerle kaplı alanlara sahiptir (Yılmazçelik, 2011: 32). Anadolu'nun merkezinde bulunan bölgede kuzeyden güneye doğru uzanan bir eğim olduğu için yaylak ve kışlaklar mevcuttur. Diyarbakır-Urfa-Mardin düzlüğünün kuzeye doğru yükselmesi ise bölgeyi göçebe yaşam için uygun hale getirmiştir (Yuvalı, 1985: 357). Bölgedeki en bilinen düzlükler olan Turişmek, Çarsancak, Pertek, Çemişgezek ve Ovacık düzlükleri tarıma müsaittir. Fakat bölgenin genel olarak %80'i meşe ağaçlarıyla kaplı dağlık alanlardan meydana gelmektedir. En bilindik yaylaları ise; Ocak ve Munzur'daki Melan, Kalan, Kepir, daha aşağıda yer alan Yılandağı, Havaçor, Gökçek ile Pülümür'deki Bağır Paşa yaylalarıdır (Akyürekli, 2012: 18). Çoğunluğu çöküntü ve vadilerde bulunan Dersim'deki köyler genel itibarıyla büyük değildir. Dağınık vaziyetteki mezralar Munzur'un kollarının yarattığı vadiler boyunca yayılmıştır. Söz konusu yaylaların bitki çeşitliliği açısından zengin otlaklara sahip olması nedeniyle tarıma nazaran hayvancılık daha çok gelişmiştir (Erinç, 1953: 114).

Tarihi yalnızca mekânsal bilgilerle ele almak doğru olmamasına rağmen coğrafya onun şekillenmesinde oldukça önemli bir etken olmuştur (Aksoy, 2009: 53). Dersim'in coğrafyası da tarihsel sürecinin biçimlenmesinde etkin rol oynamıştır. Yüksek dağlar, sarp vadiler Dersim'i adeta bir kale gibi çevreleyerek tarih boyunca üzerinde hâkimiyet kurulması zor bir bölge olmasını sağlamıştır. Özellikle Kutu Deresi, Tujik ve Şikeftan, Hayderan Memnu bölgelerinde bulunan yüzlerce mağara, doğal sığınma alanı olarak

kullanılmıştır. Duvar formundaki kayalıklar da oldukça sağlam doğal kale niteliği taşımışlardır (Günel, 1999: 4). Akarsuların aşındırması sonucu oluşan vadiler ve yaylaları birbirine bağlayan geçitlerden meydana gelen Dersim'deki dağlık yapı ve sert uçurumlar yaşamı zorlaştırmaktadır (Akyürekli, 2012: 18). Osmanlı döneminde bölgeye binek hayvanları haricinde, ancak dar ve ince yürüme yolları ile ulaşılabilinmiştir (Akyürekli, 2012: 20). Erzincan-Tunceli-Elazığ bağlantısı, Pertek-Hozat-Karaoğlan yolu ise Cumhuriyet döneminde yapılmıştır. (Topdemir, 2009: 36).

Dönemin haritalarına bakıldığında ise bölgenin genellikle çeşitli hanedanların, devletlerin ya da imparatorlukların sınırlarında yer aldığı görülmektedir (Aksoy, 2009: 56). Bu durum tarih içerisinde Dersim hakkında pek az bilgiye sahip olmamıza neden olmaktadır.

1.2. Sosyo-Kültürel Yapısı

Dersim'in yukarıda bahsedilen coğrafi özellikleri devletin burada tam olarak hâkimiyet kurmasına engel olmuştur. Bilhassa Selçuklulardan Osmanlı'ya kadarki dönemde devlet otoritesini kabul etmeyen aşiretler buraya sığınmışlardır (Yılmazçelik, 2012: 2). Nitekim günümüzde Dersim'deki aşiretlerin büyük bir çoğunluğu 15. yüzyılın ortaları ve 16. yüzyıldan itibaren bölgedeki Ermeni ve Rum köylerine yerleşen aşiretlerdir. Bu aşiretler köylere Beylikler Dönemi'nde yerleşmeye başlamış, bölgeden önce Rumlar, daha sonra Ermeniler sürgün edilmiştir. Ancak günümüzde hâlâ az sayıda da olsa Rum ve Ermeni kiliseleri kalmıştır. Dersim'deki yer isimlerinin çoğu ise hâlâ gayrimüslimlerce konulmuş isimlerdir. Kürtlerin ve Türkmenlerin çabalarına karşın bu isimler değiştirilememiştir (Akyürekli, 2012: 24-25).

Bölgede Ermeni Tehciri sonrası din değiştirmek suretiyle ya da evlilik yoluyla kimliklerini koruyan az sayıda Ermeni mevcuttur. Bu Ermeni aileler Sünnilerden ziyade Alevi halkına daha yakın olmuşlardır. Bu küçük Ermeni grup dışında halk Kürtlerin Zaza ve Kurmanc, yöre ahalisinin ise Kırdasi ve Kirmanci¹ dedikleri şiveyle konuşanlar ve Türkmenlerden oluşmaktadır. Anadolu'nun fethi ve İslam akınları ile artmaya başlayan Kürt ve Türk nüfus, 18. yüzyıla gelindiğinde yerini Kürt nüfusun çoğunluğuna bırakmıştır (Akyürekli, 2012: 26). 19. yüzyılda ise Ovacık ve Hozat'ın büyük bölümü Şeyh Hasanlı

¹ Dersim'de Zazaca konuşan kişilere Kirmanci, Kürtçenin Kürmanci şivesiyle konuşanlara ise Kırdasi adı verilmektedir. Bkz. Akyürekli, 2012: 37.

Aşireti'nin, Pah ve Türüşmek Suruşağı Aşireti'nin, Kahmud ve Varanic Yusufan Aşireti'nin, Kutuderesi Vadisi ve Haydaran-Demenan dağları ise Dersimli Aşireti'nin kontrolünde idi (Yıldırım, 2013: 43).

Bu coğrafya hiçbir zaman ne ırk ne de din açısından homojen bir görünüm arz etmemiştir. Bu bölgelere “kültür mecraları” veya “kültür grupları” adını vererek bölgeyi kültürel, coğrafi, etnik ve inanç bakımından beşe ayırarak inceleyen Akyürekli' ye göre (2012: 27-28) bu kültür mecraları/grupları şu şekildedir:

1. Grup: Bu grupta bölge olarak; Ovacık ve Hozat ilçeleri ile köylerinin hepsi, Pertek İlçesi'nin kuzeybatısı ve Çemişgezek'in kuzeyi yer almaktadır. Şeyh Hasanlı ve Seyidanlılara mensup aşiretlerin çoğunlukta olduğu bu bölgelerde genellikle Zazaca konuşulmaktadır.

2. Grup: Bu gruba Mazgirt'in Tunceli'ye yakın köyleri, Pülümür ve Nazımiye'ye bağlı köyler, Dersim sağmanında ve Piverek dışındaki köyler dâhildir. Zazaca konuşan Alevilerin yaşadığı bu bölgeye Yusufan, Soran ve Çarekli aşiretleri yerleşmiştir.

3. Grup: Mazgirt merkezli olmak üzere Mohundu ve Peri bölgesi, Çarsancak ve Pertek'e bağlı bazı köyler ile Nazımiye'ye bağlı beş köyden oluşmaktadır. Bu bölgede yaşayanlar Kırdasi (Kürmanci) konuşan Alevi Kürtler olan İzolu, Şadili, Milli, Hıranlı, Pilvenkli aşiretleridir.

4. Grup: Pertek ile Harput arasındaki bölge ile Sağman, Çemişgezek'in güneyindeki köyler ve Pertek'in Fıratın kıyısına kadarki bölgede yer alan köylerde yaşana Sünni Türkmenlerdir.

5. Grup: Şavak bölgesi ve Peri Suyu deltasına yakın yerlerde yaşayan Şavaklı ve Bermazlı gibi Sünni Kürt aşiretlerden oluşmaktadır.

Bölgede aşiret yapısının hüküm sürmesi ve bu aşiretler arasındaki homojenlik bulunmaması ile bölgenin merkezin hâkimiyetinin dışında yer alması aşiretler arasında sürtüşmelerin yaşanmasına yol açmıştır (Koçlar, 2011: 263).

Tablo 1: Dersim’de Birbirleriyle Anlaşamayan Aşiretler

Aşiretin Adı	Anlaşmazlık Yaşadığı Aşiret(ler)
Sadıllı Aşireti	Kureyşan Aşireti
Hormik Aşireti	Arılı Aşireti
Karsanlı Aşireti	Komşu olduğu bütün aşiretler
Haydaranlı Aşireti	Şeyh Hasan ve Arılı Aşireti
Arıllı Aşireti	Hormik, Kureyşan ve Haydaranlı Aşireti
Kureyşan Aşireti	Şadıllı ve Arıllı Aşireti
Bahtiyar Aşireti	Yukarı Abbas ve Laçın Aşireti
Koç Uşağı Aşireti	Şam Uşağı haricindeki tüm aşiretler
Aşağı Abbas Aşireti	Pilvank Aşireti
Yukarı Abbas Aşireti	Karsanlı, Kalan ve Demenan Aşireti
Yukarı Karaballı Aşireti	Kalan Aşireti
Laçın Uşağı Aşireti	Bahtiyar Uşağı Aşireti
Ferhat Uşağı Aşireti	Koç Uşağı Aşireti
Kırgan Aşireti	Yukarı Abbas Uşağı Aşireti
Pilvank Aşireti	Aşağı Karaballı, Koç Uşağı, Şam Uşağı Aşireti ve komşusu olan bütün aşiretler
Şam Uşağı Aşireti	Aşağı Karaballı Aşireti
Kalan Aşireti	Yukarı Abbas ve Yukarı Karaballı Aşireti
Maksut Uşağı Aşireti	Aslan Uşağı Aşireti
Aslan Uşağı Aşireti	Maksut Uşağı Aşireti

Kaynak: Naşit Hakkı Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009, s. 28.

Tablo 1’de adı geçen aşiretlerin arasındaki en büyük anlaşmazlık sebebi, yöredeki özellikle dağlık bölgelerde yapılan tarımdan alınan verimin yeterli olmaması nedeniyle yaşanan arazi anlaşmazlıklarıdır. Yusufanlı, Kureyşanlı, Haydaranlı gibi aşiretlerin toprakları tarıma elverişli değilken, Pilvank, Ferhad Uşağı, Aslan Uşağı ve Şadıllı gibi aşiretlerin arazileri kendilerini geçindirmeye yetmekte idi (Koçlar, 2011: 264). Arazi meselesi yalnızca aşiretler arasında anlaşmazlıklara yol açmamış, aynı zamanda eşkıyalığı meşru olarak gören bir hayat tarzını da yaratmıştır (Uluğ, 2009: 24-25).

Yöre halkı genelde köy, mezra ve komlarda² yaşamıştır. Bu yerleşim yerlerindeki evler ise ilkel yöntemlerle toprak damlardan yapılmıştır. Hayvan damları ile iç içe yapılan evler uzun süren kış aylarında ısınabilmek için ise toprağa gömülerek inşa edilmiştir (Erinç, 1953: 117). Evler genelde bir girişi, bir odası ve bir Banê kei’den³ oluşan küçük

² Köy ile mezralara bağlı olan ve genellikle tek bir ailenin yaşadığı en küçük yerleşim birimidir. Büyüdüğünde mezra adını alan komlar, ailenin adıyla anılmıştır. Bkz. Akyürekli, *a.g.e.*, s. 38.

³ Zazaca bir kelime olup ev ahalisinin yemek yemek, oturmak ve yatmak için kullandığı kısım. Bkz. Akyürekli, *a.g.e.*, s. 38.

pencereli ve alçak damlı idi. Ev halkı vaktini Banê kei denilen kısımlarda geçirirken, odalar misafirler ve erkekler için kullanılmıştır (Akyürekli, 2012: 33).

Bölge halkının sosyal yapısı aşiretler, seyidler, pirlar ve dedelerden meydana gelmiştir. Her bir aşiret kendi soyundan gelen “ezbet” denilen topluluklardan oluşmuştur. Herhangi bir aşirete mensup olmayan kimsenin bulunmadığı Dersim’de, halk ehlibeyt soyundan gelen seyidlere ve bağlı bulundukları pirlere bağlı olmuştur. Ürün hasat zamanı halk elindeki ürünün bir kısmını çıralık adı altında pirlere vermiş, kış aylarında ise pirlar ihtiyacı olanlara toplanan ürünlerden yardım etmiştir. Aşiret ağaları da kan bağı olan ezbeta akrabalık ilişkisine göre iâşe yardımında bulunmuştur. Böylelikle halk ile ağalar arasındaki itaat ilişkisi daha da güçlenmiştir (Akyürekli, 2012: 34). Bu ilişkiden sosyal statüyü belirlemede ekonomik üstünlüğün çok etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik olarak güçlü olan ağalar aynı zamanda toplumu da yönlendirmişlerdir. Borç, alacak, arazi, miras, aile geçimsizliği, kan davası ve kardeşler arasındaki kavgalar ağanın yetki alanına girmekte olup, ağanın verdiği kararlar herkesi bağlayıcı nitelikte ve tartışılmaz nitelikteydi (Uluğ, 2009: 116).

1.3. İdari Yapısı

İlk olarak resmi kaynaklarda 1848 yılında Dersim olarak adlandırılan söz konusu bölge uzun yıllar Erzincan, Malatya, Diyarbakır, Erzurum ve Harput gibi yerlerin çatısı altında yönetildiğinden burası hakkında Ortaçağ öncesine dayanan bilgilere ulaşmak mümkün olmamaktadır (Ağar, 1940: 26). Dersim hakkındaki en sağlıklı bilgilere ancak Beylikler Dönemi sonrası Türk-İslam kaynaklarından ulaşılmaktadır. Bölge, Sümer, Asur, Lidya Urartu, Pers ve Bizans egemenlikleri altında kalmış, zaman içerisinde sık sık el değiştirmiştir. Nüfus çoğunluğunu ise 1825’lere kadar Türk akınlarından kaçan Ermeni ve Rumlar oluşturmuştur (Akyürekli, 2012: 20-21). Bölgenin en eski yerleşim yerleri ise Hozat, Çemişgezek, Mazgirt ve Pertek’tir (Akgül, 2009: 11).

1515-1516’da Safevilerin etkinliğine son verilerek Dersim’in Osmanlı hâkimiyeti altına girmesinde katkısı olan yerel beylerin etkinliği kendilerine verilen sancak ve dirliklerle devam etmiştir (Konar, 2013: 3). Böylece bölgede uzun zaman aşiret hayatı hüküm sürmüş, seyid ve ağaların hüküm sürdüğü derebeylik düzeni hâkim olmuştur (Uluğ, 2007: 121). Osmanlı Devleti 1848’den itibaren uzun müddet devam eden bu duruma bir son vermek ve bölgeyi merkeze bağlamak istemiştir. Bu amaçla Çukurova, Dersim ve

bütün doğu bölgesini ıslah etmek için Fırka-i Islahiye ismiyle özel bir birlik oluşturulmuştur. 1865'te görevine başlayan birlikler Eflak ve Boğdan'da çıkan karışıklıklar sebebiyle buralara sevk edilmiş, böylece Dersim de dâhil bütün doğunun ıslahatı yarım kalmıştır (Koçlar, 2011: 266). 1880 yılına gelindiğinde ise merkez Hozat olmak üzere Dersim Vilayeti oluşturulmuş ve ilk vâlisi de Fikri Paşa olmuştur. Vilayetin idari taksimatı ise şu şekilde olmuştur: Dersim (Hozat) Vilayeti, Mazgirt Sancağı, Kızılkilise (Nazımiye), Pah, Çarsancak, Çemişgezek ve Ovacık Kazası. 1888 yılında vergilerin vilayetin masraflarını dahi çıkaramadığı gerekçe gösterilerek mutasarrıflığa dönüştürülmüş ve Harput'a bağlanmıştır (Akyürekli, 2012: 22-23).

Tablo 2: Dersim Sancağı'nın 1890 ve 1903 Tarihlerindeki Nüfusu

Kazalar	1890	1903
Çemişgezek	7.789	15.368
Pertek	12.130	11.726
Mazgirt	8.089	15.475
Ovacık	7.915	8.189
Nazımiye	3.189	4.577
Hozat	11.176	13.336
Toplam	50.238	58.671

Kaynak: Dersim, T.C. Dâhiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığı III, IKS-Sayı: 55058, s. 27.

1888'den Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar mutasarrıflık olarak kalan Dersim'in Hozat yine merkez olmak üzere kazaları şunlar olmuştur: Çarsancak, Mazgirt, Kızılkilise, Kuzican (Pülümür), Ovacık, Pertek, Çemişgezek, Pah (Akyürekli, 2012: 23).

Tablo 3: 1892-1893 Dersim Mutasarrıflığı'nın Nüfusu

	Erkek	Kadın	Toplam
Hozat			
Müslüman	5.728	4.564	10.292
Hristiyan	274	351	825
		TOPLAM	11.117
Çemişgezek			
Müslüman	7.568	7.505	15.075
Rum	119	143	262
Protestan	89	20	109
Hristiyan	1.639	1.763	3.402
		TOPLAM	18.937
Çarsacak			
Müslüman	5.528	5.062	10.590
Hristiyan	3.606	2.816	6.422
Protestan	122	119	241
		TOPLAM	17.253
Mazgirt			
Müslüman	7.468	5.850	13.318
Hristiyan	880	592	1.472
		TOPLAM	14.790
Kızılkilise			
Müslüman	2.842	2.619	5.461
Ovacık			
Müslüman	1.844	1.382	3.226
GENEL TOPLAM			70.784

Kaynak: İbrahim Yılmazçelik, “Osmanlı Devleti Döneminde Dersim’de Sosyal Yapı ve Dersim Aleviliği”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Sayı:2, Yıl:2012, s. 25.

Cumhuriyet döneminde ise 1936 yılında çıkartılan Tunceli Vilayeti Hakkında Kanun ile Munzur ve Harçık Çayı’nın birleşiminde vilayet merkezi meydana getirilmiş ve adına Tunceli denilmiştir. Tunceli Vilayeti; Pertek, Hozat, Nazımiye, Ovacık, Çemişgezek, Mazgirt ve Pülümür ilçelerinden müteşekkil kılınmıştır (Akyürekli, 2012: 23). Yine aynı yıl çıkarılan bir kararname ile 4. Umum Müfettişliği kurulmuştur (Koçlar, 2011: 268).

1.4. İktisadi Yapısı

Osmanlı dönemine bakıldığında, bir bölge veya şehrin iktisadi bakımdan gelişmiş olmasının başlıca şartı arazinin verimli yani ziraata elverişli olmasının yanı sıra, ticaret yollarına yakın olması idi. Yani ulaşım kolaylığı, yolların elverişli olması ticari açıdan büyük bir öneme sahipti. Bu bağlamda, 20. yüzyıla ait kaynaklara bakıldığında Dersim’deki 7 milyon dönüm arazinin 5 milyon dönümünün ziraata uygun olmadığı görülmüştür. Geri kalanın ise 1.500.000 dönümü ziraata uygun iken, 500.000 dönümü ise

ormanlık alanlardan meydana gelmekte idi (Yılmazçelik, 2011: 192). Dersim’de arazinin büyük bir bölümünün dağlık olmasından kaynaklı tarıma uygun alanların az olmasından dolayı bölgede iktisadi durum pek gelişmemiştir (Yılmazçelik, 2011: 194). Uzun süren kış dönemi, zaten yazın dahi zor sağlanan ulaşım yollarını tamamen kapattığı için ticaret de oldukça zayıf kalmıştır (Çalışlar, 2010: 65). Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra merkezin gücünün azalması ve aşiretlerin etkinliğinin artmasıyla üretim etkinlikleri de azalmıştır. Hâlbuki bölgede bulunan pek çok han, derbent, kale ve maden ocağından yörede yoğun bir üretim ve ticaret yapıldığı anlaşılmaktadır (Yıldırım, 2013: 44-45).

Bölgede tahıl olarak sadece buğday, darı ve mısır ekilirdi (Erinç, 1953: 112). Eski Ermeni köylerinde yapılan bağcılık ise Dersimlilere miras kalan önemli bir iş alanıydı (Akyürekli, 2012: 33). En mühim gelir kaynağını aşiretlerin silahlı gücünü meydana getiren Aşiret Kolları’nın bilhassa sonbaharda çevredeki köylerin ve aşiretlerin mallarını yağlaması oluşturmuştur (Kemali, 1992: 177). Yağmacılık özellikle Dersimanlı ve Şeyh Hasanlı aşiretleri arasında yaygın idi. Adıyaman’dan Dersim’deki yaylalara gelen Şeyh Hasanlı, Seyidanlı ve Kalanlı aşiretleri uzun bir müddet Ermeni köylerinde kışladıktan sonra buralara yerleşmeye karar vermişlerdir (Halaçoğlu, 2009: 50). Ermenilerin bağcılık ve meyvecilikle uğraşması bu aşiretlere cazip gelmiştir. Bu yüzden Ermeni köylerine yerleşmeye başlayınca bağ-bahçe işleriyle uğraşmaya başlamışlar, ancak bağ-bahçeler ağaların elinde olduğundan halk genellikle marabalık ve yarıcılıkla⁴ geçinmeye çalışmıştır (Akyürekli, 2012: 34).

Hayvancılık alanında ise, genellikle keçi ön plânda olmuştur. Bunun sebebi dağların meşe ormanlarıyla kaplı olmasıdır. Keçi meşe yaprağından beslendiğinden ve koyuna göre sarp yerlerdeki otlara daha rahat ulaştığından tercih edilmektedir (Erinç, 1953: 116). Halk keçi kılı veya kuzu yününden yaptıkları dokuma ile giyim ihtiyaçlarını giderirlerdi (Akyürekli, 2012: 35). Büyükbaş hayvancılık ise birkaç inek ya da varlıklı aşiretlerin sahip olduğu bir çift öküz ile sınırlı kalmıştır. Önceleri ağa ve beylerin at yetiştirdiği bölgede binek hayvanı olarak katır beslenmiştir (Erinç, 1953: 122).

⁴ Marabacılık (ortakçılık), tarım arazisinin işlenmesi sonucunda elde edilecek mahsulün önceden belirlenmiş bir özel sözleşme doğrultusunda toprağın sahibi ile toprağı işleyen arasında paylaştırılmasıdır. Yarıcılık ise, tarım aletlerini ve tohumu ortakçının sağlamasıyla elde edilen mahsulün toprak sahibi ve ortakçı arasında yarı yarıya paylaşılmasıdır.

Özellikle dağlık Dersim’de yeterli toprağın bulunmayışından dolayı, feodalizme ve onun etrafında kümelenmesi beklenen köylerde yeterli artı ürün hiç var olmamıştır. Kimi coğrafya kitaplarında, yöredeki köylerin küçük, evlerin ise pek dağınık oldukları vurgulanırken, aslında tarıma elverişli alanların azlığına ve elde edilen ürünün yetersizliği vurgulanmak istenmiştir (Ağar, 1940: 44).

2. DERSİM HÂDİSESİ'NİN ARKA PLÂNI

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu bu topraklar Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınmıştır. Dağılmış olan bu imparatorluğun millet anlayışı tek bir ırk, din ve mezhebe dayalı bir millet anlayışı değildi. 1920'li yıllarda Fransız İhtilali'nin esintisiyle ortaya çıkan ulusçuluk akımı ve ulus devlet anlayışı bu genç devletinde ideolojik yapısını oluşturmasında etkili olmuştur. Cumhuriyetin yönetici kadrolarınca benimsenen ulus devlet anlayışı, hakim olan ulusun dışında kalacak olan diğer etnik grupları asimile etmekten geçiyordu.

Dersim, gerek dil gerek inanç, gerek etnik köken ve gerekse yönetim yapısıyla genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik yapısıyla çatışmaktaydı. Dersim ve çevresinde ortaya çıkan bir takım olaylar da devletin bu bölgeye olan dikkatlerini çekmeye yetmişti. Bu nedenle Dersim, Karadeniz veya Anadolu'da var olan başka bir şehirlerden farklıydı. Bu yapısı gereği Dersim cumhuriyetin yönetici kadrolarınca terbiye edilmesi lüzum görülen bir bölge olarak yerini aldı.

2.1. Sosyal Yapı ve Aşiret Hayatının Etkisi

Yöreye adını veren Dersiman Aşireti ve Şeyh Hasan Aşireti gibi bölgenin en güçlü aşiretleri uzun yıllar ağaların/aşiret liderlerinin idaresinde yaşayan kapalı feodal toplumlar olmuşlardır (Akyürekli, 2012: 77). Başında feodal bey ile onun destekçileri olan ağa ve seyidlerin bulunduğu bu feodal yapı, geçmişten beri merkeze karşı tehdit unsuru olmuştur (Aksoy, 1985: 1985). Bölgeyle alakalı pek çok raporda yöre halkı her ne kadar eşkıya olarak nitelendirilmişse de halkın bu eşkıyalığı ağaların telkinleri sonucu yaptığı görülmüştür (Dersim, 1932: 168). Halkın istismar edilmesinin nedenlerinden biri ağaların kişisel çıkarları iken bu istismara yol açan diğer bir neden ise merkezi otoritenin kimi olumsuz uygulamaları olmuştur. Şöyle ki; halk Türkçe bilmediği için devlet dairelerindeki işlerini hallettirebilmek amacıyla ağa ve seyidlere muhtaç kalmaktaydı. Ağa ve seyidler bölgede okuma-yazma bilen ve Türkçe konuşabilen yegâne kişiler olduklarından halk onlara mecbur kalmıştır (Dersimi, 1997: 14). Devlet dairelerinde halkı ciddiye almayan ve işlerini halletmeyen memurlar, ağa ve seyidler araya girince hiç zorluk çıkarmadan aynı işi halletmişlerdir. Bu durum doğal olarak ağa ve seyidlere yeni ayrıcalıklar kazandırmıştır (Hallı, 1972: 376). Bu duruma mültezimlerin ve mutasarrıfların vergi toplama esnasında ağalarla işbirliği yapması da eklenince halkın ağalara itaat etmekten başka bir çaresi

kalmamıştır. 1848'den itibaren bölgeye gönderilen mutasarrıflar vergi toplamada yetersiz kalınca adı geçen işbirliği sonucu ağalar vergi adı altında ya da “kom hakkı” diyerek köyleri aralarında pay etmişlerdir (Akyürekli, 2012: 77-79).

Yukarıda özetle aktarılmaya çalışılan görüşlerin tersine ise Taş, yüzyıllar boyunca vergi toplamak ve eşkıyalık olayları nedeniyle asker yollamak haricinde ilgi gösterilmeyen bölgede doğal olarak aşiretlerin etkinlik gösterdiğini belirtmiştir. Halk üzerinde etkisi olan seydilerin ise -tarafli bazı araştırmaların tersine- Dersimlileri birbirlerine ve civar halklara zararı dokunmadan, “hak yolunda kalarak” alınterleriyle yaşamlarını sürdürmeye teşvik ettiğini ifade etmiştir (Taş, 2012: 169-170). Ayrıca hem arşiv belgelerinde hem de raporlarda aşiretlerin şekavet nedeni geçim sıkıntısı olarak geçmektedir. Coğrafi yapının tarıma izin vermemesi, kış ayları şiddetli geçtiği için hayvancılık yapılamaması sebebiyle bazı aşiretlerden belirli sayıdaki kişiler yağma hareketlerinde bulunmuşlardır. Taş'a (2012: 171) göre, bölgedeki aşiretlerin çoğunluğu bu olaylara katılmamış, devlete isyan etmemiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren Dersim'de yeni düzenlemelerle merkezi otorite sağlanmak istenmişse de uzun zamandır kendi haline bırakılan ve aşiretlerin yönettiği bölge bu merkezileşmeye karşı çıkmıştır. Ayrıca ekonomik problemler nedeniyle devlete vergi ve asker vermekten de imtina edilmiştir (Taş, 2012: 103-104).

Cumhuriyet döneminde ise devlet yeni rejimin yerleşmesinin önündeki en büyük engel olarak aşiretleri görmüştür. Cumhuriyet'i kuran kadrolara göre ağalar ve seydiler halkı tahakküm altında tutmaktaydı. Şayet halk Cumhuriyet'in “nimetlerinden” faydalanacaksa bu düzenin sona ermesi gerekiyordu (Uluğ, 2009: 13). Ortak hareket eden aşiretler arasındaki ilişkiler çıkar çatışması nedeniyle kimi zaman zayıflasa da çoğu zaman ittifak halinde olmuşlardır. Bu ittifak Doğu Dersim ve Batı Dersim aşiretleri arasında olmak üzere iki ana kolda kurulmuştur. Batı Dersim ittifakı Seyidanlı ve Şeyh Hasanlı ile Hayderan ve Bahtiyar aşiretleri arasında kurulmuştur (Dersimi, 2004: 277). Doğu Dersim ittifakı ise Çakeranlı Şah Hüseyin'in liderliğinde uzun bir süre Tercan'a kadar uzanmış ancak 1920'lerde dağılmıştır. Doğu Dersim aşiretlerinden olan Demenan, Alan, Arel, Kureyşan ile Usfanlar Seyid Rıza'yı kendilerine yakın hissetmişlerdir. Zaten Batı Dersim ittifakının çoğunluğu da Seyid Rıza'nın kontrolüne geçmiştir. Kendisi hem ağalık hem seydilik olmak üzere maddi ve mânevi olarak mühim bir konumda idi (Bruinessen, 2008: 123).

Merkezi otoritenin bakış açısını yansıtan Uluğ'a (2009: 37) göre, dış dünyaya kapalı bir yapıda yaşayan bölge halkının ne Atatürk ne Cumhuriyet ne de inkılaplardan haberi olmamıştır. Bunlar hakkında bilgisi olan ağalar ve seyidler ise Cumhuriyet'in, yani mekezin olduğu yerde kendilerine yer olmadığını bildiklerinden halkı yeni rejime karşı kıışkırtmışlardır. Bazı ağalar ise yeni rejimden yana tavır takınmıştır. Uluğ bu ağaların okumuş, devlet terbiyesi almış kişilerden oluşan aşiretlere mensup olduklarını ileri sürmüştür.

2.2. Din ve Mezhep Faktörü

Alevi Türkmenler özellikle Yavuz Sultan Selim döneminde Sünniliğin ön plana çıkartılmasıyla hayatlarını kurtarabilmek için sayıları artarak Dersim'e göç etmişlerdir. Bu dönemden itibaren coğrafi yapısı gereği pek çok muhalif topluluğun yaşam alanı olan Dersim'deki aşiretler mezhepleri farklı oldukları için adeta kaderlerine terk edilmişlerdir (Taş, 2012: 169). Osmanlı Devleti'nde Sünni mezhep hâkim olduğu için İran'ın mezhebi olan Şiilikle sürekli sürtüşme halinde olmuştur. Üstelik Şiilik de İran'ın resmi mezhebi idi. Bu yüzden Aleviler üzerinde yoğun bir baskı oluşturulmuş, Alevilere farklı muamele yapılmıştır (Beşikçi, 2013: 259).

1932 yılında Jandarma Umum Kumandanlığı'nın hazırladığı “Dersim” isimli raporda bölgedeki din ve mezhep yapısı hakkında bilgiler yer almakta ve devletin bu inanç yapılarına bakışı hakkında önemli bilgilere verilmektedir. Raporda, Dersim'de de yoğun olarak yaşayan Zazaların Şâfi ve Alevi olmak üzere ikiye ayrıldığı belirtilmiştir. Şâfi Zazalar, ahlâki rabitaları⁵ zayıf, manevi taassupları kuvvetli, bir mezhep grubu olarak tanımlanmışlardır. Hatta Şeyh Said'in dayandığı ve kolaylıkla harekete geçirdiği insanlar oldukları ileri sürülmüştür (Dersim, 2010: 70). Alevi Zazaların ise mezhep ve adetlerinin Türkçe olduğu, ancak en kötü ve belirtmeye değer taraflarının Türklükle aralarındaki derin uçurum olduğu ifade edilmiştir. Rapora göre bu uçurumun nedeni Kızılbaşlık inancıdır. Kızılbaşlar Sünnileri sevmemekten öte onlara ezelden beri düşmandır. Bu düşmanlık o kadar ileri gitmiştir ki Türk ile Sünni, Kürt ile Kızılbaş kelimesini aynı görmektedirler (Dersim, 2010: 71).

⁵Râbîta; birinci ve ikinci baplardan ,zabt' vezninde türetilen Arapça bir kelimedir. Çoğulu revâbit gelir. Lügatta iki şeyi birbirine bağlayan ip, alâka, bağ vuslat, münâsebet, ilgi ve sevgi ile mensûbiyet, cesur ve dayanıklı olmak gibi manalara gelir (Gündüz, 2007:25-53).

Dersim'in bir tür özerk yapıya sahip olmasının ve merkezi yapıyla bütünleşememesinin nedenlerinden biri de coğrafi, etnik, dil yapısının farklı oluşudur. Kapalı bir toplum yapısı olan bölgenin inanç konusunda da toplumun genelinden farklı olarak Aleviliği yoğun bir biçimde yaşayan tek yer olması politik duruşunun ideolojik bir şekle bürünmesine yol açmıştır (Çiçek ve Şahin, 2014: 455). Ayrıca gerek Osmanlı döneminde ve gerek Cumhuriyet döneminde Dersim'in Aleviliğine iyi gözle bakılmamış, buna bağlı olarak şekillenen yaşam tarzı kabul görmemiştir (Çem, 2010: 400). Bazı Dersimli aydınlar, merkezin Dersim'i bilhassa inanç sebebiyle dışlamasının ve halkın buna direnmesinin sebebi olarak Aleviliği göstermektedir. Alevilikte sosyal adalet anlayışının olduğu, bu yüzden de haksızlığa karşı çıkmamanın ve direnmenin bu inancın özelliklerinden olduğu belirtilmiştir (Çiçek ve Şahin, 2014: 455-456).

2.3. Üniter Yapı Oluşturma Çalışmaları ve Kemalizm İdeolojisi

Osmanlı Devleti'nin teorik bakımdan temeli farklı dinleri, etnisiteleri ve aşiretleri tek bir çatı altında birleştirebilecek merkeziyetçiliğe dayanmaktaydı (Mardin, 2002: 111). Geniş bir coğrafyanın kontrolü, idarecilerin merkez karşısında güçlenmesini önlemek için oluşturulan merkezi yapının hedefi, başına buyruk şekilde hareket etmeye başlayan ayanlar ve diğer âsilerin etkinliğine son vermek olmuştur (Karpas, 2006: 23). Aşiretleri yerleşik düzene geçirme çabaları da kırsalda merkezi otorite kurmaya yönelik girişimler olmuştur (Özcoşar, 2009 9). Tanzimat ile beraber Osmanlı modernleşme çabaları farklı bir yön ve hız kazanmıştır. Hatta günümüzde de hâlâ varlığını devam ettiren ve merkezileşmenin önemli kurumlarının temelleri de bu dönemlerde atılmıştır (Eryılmaz, 2006: 12).

1923'te cumhuriyetin ilanı ile başlayan süreç, yeni bir devlet inşası sürecidir. Bu süreçte temel amaç, bağımsız bir ulus devlet kurmak, modern bir ulus kimliği yaratmak ve modernleşmektir. Aslında modernleşme, modern devlet ve kimlik inşasını gerçekleştirmek için bir yol olarak benimsenmiştir (Ereker, 2010: 78). Bu bağlamda İttihat ve Terakî⁶'nin benimsediği batılılaşma fikri, Cumhuriyet döneminde Kemalizmle birlikte ideolojik bir boyut kazanmıştır (Ünüvar, 2009: 140).

⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti Türkçe olarak birlik ve ilerleme derneği anlamına gelir Batılılar bu cemiyeti jön Türkler yani genç Türkler olarak adlandıırırlar. Osmanlı devletinde II. Meşrutiyetin ilanına ön ayak olan cemiyet olarak bilinmektedir. Bu cemiyetin temelleri İstanbul'un Askeri Tıbbiye'sinde, 1893 senesinde atılmıştır. Dr. Abdullah Cevdet, Dr. İshak Sükutî, Şerafettin Mağdumi ve İbrahim Temo İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucularındandır. Bu cemiyet ayrıca Türkiye'de kurulan ilk siyasi parti olarak da bilinmektedir.

Kemalizmin özünü oluşturan batılılaşma yoluyla modernleşme, Kemalist elitin algısında devlet eliyle yaratılacak bir süreç olmuştur ve bu bağlamda İttihat ve Teraki'nin iktidara sahip olduktan sonra reformları gerçekleştirmek için izlediği yolla paralellik göstermektedir (Ünüvar, 2009: 108).

Modern ulus devletlerin en mühim özellikleri ise üniter bir yapıda olmalarıdır. Cumhuriyetin erken dönemlerinin merkezileşme çabalarını ise yeni bir ulus devlet kurmak ve modernleşmek oluşturmıştır. Bunları gerçekleştirebilmek için merkezi yönetime dayanan bir idare şekli benimsenmiştir (Şinik ve Görgün, 2014: 863). Gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde modernleşme ve üniter yapı oluşturma çabalarında yöneticiler artık taşrayı merkezden yönetmek istemişlerdir (Karadeniz, 2010: 38). Yeni rejimin merkezileştirme çabalarında Batı Anadolu ve Karadeniz'de feodal yapı bulunmadığı için bu bölgeler Ankara için tehdit unsuru olmamıştır. Asıl tehdit farklı mezhep ve inanca sahip kişilerin feodal bir düzende birlikte yaşadığı Doğu'dan gelmiştir (Başkaya, 1991: 81). Cumhuriyet kadrosunca, ağalar ve seydiler yeni rejimin yerleşmesinde en büyük engellerin başında görülmüştür. Ayrıca onları başka bir yere göç ettirmek Dersim'in Türklüğünü sağlamak için elzem sayılmıştır. Nitekim Atatürk'ün direktifiyle Hâkimiyet-i Milliye gazetesini kurarak bölgeye ziyaretlerde bulunan Naşit Hakkı Uluğ,(2009: 49) Seyid Rıza Dersim'deyken bölgenin ne Türkleşebileceğini ne de insanileşebileceğini öne sürmüştür.

Ulus devlet inşa sürecinde, aşiretleri etkisizleştirme ve dolayısıyla merkezileşme çabalarında hazırlanan raporlar da önemli bir yer tutmaktadır. Bu raporlar Doğu'da çıkabilecek olası isyanların nedeni olarak görülen aşiret yapısını yok etmek amacıyla devlet adamlarına hazırlanmıştır. Meselenin kökeni hakkındaki bu raporlar sayesinde bürokrasi ilk kez Doğu'da vilayetleri tanımış, yöre halkıyla ilk defa birebir temas kurulmuştur. Bu kapsamdaki ilk rapor olma özelliğini taşıyan Abdülhalik Renda'nın raporunda da görüldüğü üzere devlet-halk bütünleşmesini sağlayabilmek için aşiret reislerinin başka yerlere iskân edilmesinden yararlanılmıştır (İlyas, 2014: 346-347). Bilhassa 1931 yılından sonraki raporların içeriği öncekilerden farklılık arz etmiştir. Bu tarihten sonraki raporlarda Cumhuriyetin ve Türklüğün egemen kılınması amaçlanmış, merkezi otoriteyi tesis etmek için sert tedbirler alınması tavsiye edilmiştir (Akyürekli, 2012: 70).

Önerilenler arasında Halis Paşa'nın raporunda olduğu gibi açılacak okullarla Türkçenin Dersim'de tamim edilmesi de yer almıştır. Halis Paşa'ya göre, Dersim'in te'dipiyle bazısı Türkçe bilmeyen bu eski Türkler asıl milliyetleri olan Türklüğe ısındırılmış olacaktır (Dersim, 2010: 243). III. Ordu Kumandanı olan Halis Paşa örneğinde de görüldüğü gibi Dersim tek ulus, tek din, tek devlet ve tek dil şiarının bir parçası haline getirilmek istenmiştir (Akyürekli, 2012: 71). Nitekim "Dersim" isimli raporda da bölgede konuşulan dilin Kürtçe değil Zazaca olduğu, Zazaların tarihte Jazik diye bilinen boy oldukları, konuştuğu dildeki yani Zazaca'daki pek çok Türkçe kökenli kelimeden dolayı bu boyun uzun zaman Türkçe konuştuğu ileri sürülmüştür (Dersim, 2010: 67). Raporda devamla, mezhepleri ve adetleri Türkçe olan Alevi Zazaların ayinlerine katılanların Türkçe konuşmak zorunda oldukları, bu yüzden de Alevi Zazalık yüzyıllardan beri ihmal edilse de Türklükten uzaklaşmadığı iddia edilmiştir. Fakat 20 yaş altı, özellikle de 10 yaşından küçüklerin Türkçe bilmediklerinden yakınılmıştır (Dersim, 2010: 70).

Cumhuriyet'in kuruluş ideolojisi, batıdaki ulusal akımın etkisiyle, Dersim'de asimilasyonu olmazsa olmaz haline getirdi (Akyürekli, 2012: 73). Kürtlük ve Alevilik, rejimin yaratmayı hedeflediği yeni ulus kimliğine engel teşkil ediyordu. Bu iki önemli engelin ortadan kaldırılması için köklü dönüştürme ve asimilasyon gerekiyordu. Bu amaçla Cumhuriyet'in ideologları ve kurucuları kolları sıvadı. Dersim Kürtlerine Alevi inancı üzerinden Türk oldukları propagandası yapıldı (Uluğ, 2007: 31-32). Dersim halkının Türk olduğu, Horasan'dan geldikleri yönünde yapılan propagandalar, bildirilerde yansdı. 1937 yılında hârekat öncesi Osmanlıca harflerle basılan bu mealdeki bildiriler uçaklarla bölgeye atıldı (Bulut, 2013: 322). "Dersim Alevileri aslen ve neslen Türk'tür" şeklinde yapılan vurgularla, ordu da Cumhuriyet'in diğer kadroları gibi tekçi zihniyetin izleri görülmekteydi (Akyürekli, 2012: 71).

Abidin Özmen'in raporunda ise, Dersim'in eğitim aracılığıyla Türkleştirilmesi için Kürtçe yerine Türkçe konuşturulması yer almıştır. Merkezî il ve ilçelerde Türklük merkezleri kurulmasını öneren Özmen, bu merkezlerde tüccarlara kendisiyle ilişkisi olan her dağlı Kürdü Türkçe konuşturarak hükümete ısındırması için Halkevleri tarafından eğitim verileceğini belirtmiştir (Akyürekli, 2012: 74-75). Söz konusu raporlardan anlaşılmaktadır ki hükümet Dersim meselesini dil açısından da ele almıştır.

2.4. Önceki İsyamlar

Mustafa Kemal önderliğindeki Anadolu hareketi bir yandan Batı'da Yunanlılarla mücadele ederken diğer yandan iç isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Milli Mücadele esnasındaki bu isyanlar arasında en önemlilerinden biri Dersim'de çıkan Koçgiri İsyanı olmuştur. Savaşın kazanılmasının ardından Cumhuriyet'in ilanı ve halifeliğin kaldırılmasıyla yeni bir devrin adımları atılırken çıkan Şeyh Said İsyanı Ankara'nın adeta kendine olan güvenini sarsmışsa da isyan sert bir biçimde bastırılmıştır. Onu, Ağrı isyanları ile Pülümür olayı takip etmiştir.

2.4.1. Koçgiri İsyanı

Koçgiri İsyanı Dersim bölgesinin Kurtuluş Savaşı süresince tanık olduğu en büyük hâdisedir (Akgül, 1993: 14). Zira Dersim ve Koçgiri bölgelerinin coğrafi yakınlık, inanç bakımından halkın büyük kısmının Alevi olması ve Koçgiri halkının Dersim'den göç etmiş olması gibi pek çok ortak yönü vardır (Güneş, 2013: 236). Koçgiri Aşireti ise Sivas ve yöresindeki beş grubun birleşmesiyle meydana gelmiştir (Akgül, 1993: 15). Koçgiri bölgesi, 1920'lerden itibaren bir takım silahlı aşiret kuvvetlerinin Türk köylerine saldırmasına, askerlerle çarpışarak silahlarına el koymalarına sahne olmuştur. Bu hâdiselere kimi zaman Dersim'de bulunan aşiretler de destek olmuştur. Bazı kaynak ve belgeleri göre bu hâdiselerde aşiret liderleri Haydar ve Alişan beylere yakın olan ve Kürt Teali Cemiyeti ile ilişkisi bulunan Alişer Efendi'nin en büyük etkisi vardır (Kızıldağ Soileau, 2014: 137). Bölgedeki olaylar Paris Barış Konferansı'nda Bagos Nubar Paşa ile Şerif Paşa'nın anlaştığı yönünde haberler gelmesiyle başlamıştır. Alişan, Haydar ve Taki beyler yaptıkları toplantıda Seyid Abdülkadir'den direktif alması için bir kişiyi İstanbul'a göndermişlerdir. Yine Nisan 1920'de bir toplantı daha yapılmıştır. Bu toplantıdaki kararlara binaen Zara'daki Çulfa Ali Karakolu basılmıştır. Bunu, Sivas-Erzincan arasındaki, Kangal, Zara ve çevresindeki baskınlar takip etmiştir (Balcıoğlu, 2003: 132). Kasım ayına gelindiğinde Alişer komutasındaki Ovacık birlikleri ile Kemah'a baskınlar yapılmıştır. Alişer bu baskınlarda Hilafet Ordusu Müfettişi sıfatını kullanmıştır. Diğer yandan Dersim'deki aşiretlerinde Kemah ve Kuruçay yöresine yeniden saldıracakları haberinin alınması üzerine önlem alma yoluna gidilmiştir (Kızıldağ Soileau, 2014: 137). Yerel bazdaki önlemlerin yanı sıra Ankara hükümetinin aldığı bazı önlemler de olmuştur. Bunlardan biri çıkartılan kararname ile Alişer Efendi'nin Koçgiri olaylarının en önemli müsebbibi sayılmasıdır. Ancak kendisinin özür dilemesi üzerine cezası ertelenmiştir. Diğer

önlem Dersim çevresindeki bazı aşiret reislerinin Meclis'e mebus olarak sokulmasıdır (Kızıldağ Soileau, 2014: 141-143). Nuri Dersimi bu aşiret reislerinin Kürt milli hareketine sırt çevirdiğini, Ankara'nın Dersim milli harekâtını zayıflatmakta başarılı olduğunu belirtmiştir (Dersimi, 2004: 91). En önemli tedbir ise bölgede 3. Kolordu yerine Merkez Ordu kurulması ve geniş yetkilerle donatılarak Nurettin Paşa'nın bir kararname ile ordu kumandanlığına atanmasıdır (Balcıoğlu, 2003: 18).

Bütün önlemlere karşın 1921 yılında da bölgedeki olaylar devam etmiştir. Mart ayı başında 2500 kişilik bir grup Kemah'ta kaymakam ve jandarma komutanını esir almış, Ankara Hükümeti Nurettin Paşa'yı isyanı bastırmakla görevlendirmiştir (Akgül, 1993: 18-19). Nisan ayında Alişer Efendi Ankara'ya gönderdiği telgrafta Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah'a özerklik verilerek bir Kürt idarecinin atanmasını istemiştir 11 Nisan'da başlayan tenkil hareketi sonucu isyan bastırılmıştır (Tansel, 1978: 89). Koçgiri İsyanı'na katılanların yargılanması için Sivas'ta kurulan mahkemede sanıklar bütün suçun Alişer ve Baytar Nuri (Dersimi)'de olduğunu belirtmişlerdir. Nasihat Heyeti de bu sanık ifadeleri doğrultusunda ikiliyi suçlu gösteren bir rapor hazırlamıştır. Mahkeme sonucunda isyana katılanların çoğunluğu cezalandırılmıştır. Fakat ceza alanların affedilemesi için Dersim'den Ankara'ya pek çok telgraf çekilmiş, Doğu mebuslarının çabasıyla Alişer ve Baytar Nuri hariç diğer kişiler affedilmiştir (Akgül, 1993: 21).

2.4.2. Şeyh Said İsyanı

1924'te halifeliğin kaldırılması Türkler ve Kürtleri birleştiren önemli bir (dini) bağı ortadan kaldırmıştır. Yeni rejimin ulus devlet modelini yerleştirme politikaları da ayrıca Kürtler arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır (Zürcher, 1996: 249). Halifeliğin ilgasının ardından bölgedeki aşiret reisleri halifenin yerini bölgedeki şeyh ve dervişlerle doldurmak istemişlerdir. Böylece bu bölgedeki dini liderler güçlerini daha da arttırmıştır (İlyas, 2015: 184). Metin Toker'e (1998: 38) göre, bu tarihlerde Doğu'daki şeyhler yalnızca dini birer otorite değil aynı zamanda ata binen, kılıç kuşanan cesur birer derebeyidir.

1914 yılından itibaren örgütlenen ve Kürt bağımsızlık hareketinin önderleri olan Azadi üyelerin tutuklanması aşiret liderleri ve şeyhlerin tepkisini çekmiştir. Ayrıca aşiret reislerinin Diyarbakır'da yaptıkları kongrede merkezi hükümetten Doğu ile ilgili bazı teşebbüslerde bulunulması talebi dikkate alınmayınca isyan için lider arayışına girmişlerdir (Olson, 1992: 138). 1924 yılına gelindiğinde ise lider olarak Şeyh Said seçilmiş, kimi aşiret

reisleri Şeyh Said'i desteklerken kimisi de isyana karşı çıkarak Ankara'nın safında yer almıştır. Bazı Azadi Cemiyeti üyesi aşiret reislerinin tutuklanması ve sonrasında idam edilmesinin akabinde Şeyh Said Bingöl'e gelmiş ve duruma dair bilgi edinmiştir (Bruinessen, 2008: 418-1419). Olgunlaşan koşullar üzerine Ergani bölgesinde jandarma komutanı ile yaşanan bir olay sonrasında büyük bir hızla yayılan olaylar kısa sürede isyan görünümünü almıştır (İlyas, 2015: 187).

Şeyh Said 13 Şubat 1925'te Piran'daki telgraf hatlarını kesmek suretiyle isyan ettiğini ilan etmiş, aynı gün Hacı Talat isminde biri Genç'deki hapishaneye ve jandarma birliğine baskın yapmıştır. İsyanın kısa sürede Çapakçur, Genç, Lice, Palu ve Hani'ye yayılması üzerine olaya müdahale etmesi için 3. Ordu Müfettişi Kâzım Paşa görevlendirilmiştir (Koç, 2013: 158). Şeyh Said olayı ilk başlarda hükümet tarafından bölgesel bir olay olarak değerlendirilmiş ve bu doğrultuda tedbirler alınmıştır. Ancak alınan tedbirlere rağmen Elazığ'ın ardından Muş ve Diyarbakır'a da saldırılması üzerine meclisteki mutedil hava değişmiştir. Bölgedeki birliklerin yenilgiye uğraması daha etkili tedbirler almayı gerekli kılmıştır (Turan, 2005: 116-117). Bu doğrultuda, sıkıyönetim ilan edilmesinin ardından hükümet değişikliğine gidilerek, Fethi Bey yerine İsmet Paşa Başbakan olmuştur. Güvenoyu alan yeni hükümet 4 Mart'ta Takrir-i Sükun Kanunu'nu Meclis'e getirmiştir (Aybars, 2006: 181). 7 Mart'ta Diyarbakır'ı ele geçiren Şeyh Said, ertesi gün buradan çekilmek zorunda kalmıştır (Genelkurmay, 1992: 164). Ordu kuvvetleri pek çok yere egemen olmaya başlamış, nihayet 15 Nisan günü Varto'da Şeyh Said ve adamları yakalanmıştır. İsyanın bastırılmasının ardından âsiler Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve Şeyh Said ile birlikte 47 kişi idam cezası almıştır (İlyas, 2015: 189).

Şeyh Said isyanı esnasında çıkartılan Takrir- Sükun Kanunu ve yargılamaların yapıldığı İstiklal Mahkemesi vasıtasıyla yalnızca Kürtler pasifize edilmemiş, aynı zamanda Cumhuriyet'in ilk muhalefet fırkası olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile İstanbul ve Anadolu'da birçok gazete ve dergi kapatılmıştır (Zürcher, 1996: 250-251). Şeyh Said isyanından sonra devlet tarafından diğer Doğu vilayetlerinin yanı sıra Dersim'in de üzerine eğilinerek ıslahat metotlarının tespit edilmesi için tetkiler başlatılmıştır (Çalışlar, 2010: 230).

2.4.3. Ağrı İsyanı

Yaklaşık dört yıl boyunca merkezi otoriteyi uğraştıran ve Cumhuriyet döneminin en uzun ayaklanmalarından birisi olan Ağrı İsyanı nedenleri ve sonuçları bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Zira bu isyanı başlatanlar ve devam ettirenler bizzat aşiret reisleri olmuştur (İlyas, 2015: 191). İsyanın başlıca nedenleri arasında Şeyh Said ayaklanması sonucu Berazi Aşiret Reisi Mustafa Bey, İhsan Nuri, Liceli Mustafa Ağa ve bazı kişilerin Kürt devleti kurmak amacıyla Hoybun Cemiyeti adı altında faaliyet yürütmeleri gösterilebilir (Karaca, 2003: 21). İsyan sadece Ağrı ile sınırlı kalmamış Dersim ve çevresine de yayılarak Ankara Hükümeti'ni zor durumda bırakmıştır (Köçer, 2004: 383).

Dört yıl süren bu isyan silsilesinin ilki 1926 yılında bir eşkiya grubunun bir köyden hayvan gasbetmesi sonucu 27. Alay'ın 16 Mayıs 1926'da başlattığı te'dip harekâtıyla patlak vermişti. Ancak Alay'ın bunda başarısız olması üzerine 3. Ordu hazırladığı plân doğrultusunda harekete geçmişse de isyancıların ağrı Dağı'ndan İran'a kaçması meselenin tam anlamıyla çözümüne engel olmuştur (Hallı, 1972: 168-169). Bölgedeki ikinci isyan Eylül 1927'de çıkmış, bu sefer hükümet İhsan Nuri ile görüşme yolunu seçerek olayı askeri harekât gerçekleştirmeden çözmek istemiştir (İlyas, 2015: 192). Müzakerelerde hükümet, saldırılara ve yollara zarar verilmesinin sonlandırılmasını, tüccarların hayvanlarının geri verilmesi, İhsan Nuri'nin Ağrı'yı terk etmesi şartları yerine getirilirse af çıkarılacağını ve devletin gereken yardımları yapacağını vaat etmiş, İhsan Nuri ise bu teklifi reddetmiştir (İhsan Nuri, 1992: 34). Mayıs 1928'de çıkartıla af kanunu ile bölgede görevli olarak bulunan askerler ve memurların isyanın bastırılması esnasında yaptıkları yüzünden sorumlu tutulmamaları sağlanmıştır (Genelkurmay, 1992: 92). Fakat tüm bu önlemlere karşın isyanın bastırılmaması üzerine girişilen tenkil hareketi sonucunda Şeyh Said'in oğlu Raman aşireti reisinin teslim olması isyancıları zor durumda bırakmıştır (Alakom, 1998: 109). Hükümetin diplomatik girişimleri ve baskısı sonucu İran'ın sınırını kapatması Ankara'nın işini kolaylaştırmıştır (Şener, 2012: 396). Eylül 1930'da başlayan askeri harekât neticesinde isyana karışan kimi aşiretler İran'a kaçmıştır (Sarıkoyuncu Değerli, 2008: 5).

Ağrı isyanı da Dersim olayına kadar devam edecek hareketlerin bir halkası niteliğindedir. Ayrıca bu ayaklanma nedeniyle yapılan oldukça fazla askeri harcamalar, o

dönem içinde bulunulan ekonomik sıkıntıları arttırmış ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına yol açan ortama da zemin hazırlamıştır (Tunçay, 2012: 245).

2.4.4. Pülümür Olayı

1920'li yılların sonunda Dersim bölgesinde hemen hemen her gün baskın ve yol kesme olayları yaşanmaktaydı. Ayrıca arşiv belgelerinde, Şarki Dehıran ve İzolu aşiretleri silah ve mühimmat depoladığı, Zaza ve Dersimlilerin ilkbaharda birleşerek yörede baskınlar yapacağı belirtilmiştir. Pülümür aşiretleri ise Erzincan, Gümüşhane ve Bayburt'a kadar uzanan bir bölgede baskınlar gerçekleştirmekteydi. Bu tarihlerde bir taraftan da Ağrı'da hareketlilik vardı (Akyürekli, 2012: 52-53). Fevzi Çakmak Erzincan'da yaptığı incelemeler sonucunda 1930 kışından önce Erzurum, Erzincan ve Pülümür'de te'dip harekâtına girişilmesini önermiştir. Aynı tarihte Pülümür Kaymakamı'nın evinin kurşunlanması üzerine Pülümür'de harekât başlamıştır (Jandarma Genel Komutanlığı, 2000: 145). Uçakların da katıldığı harekâta bazı köyler yakılmıştır. Harekâtın gerçek bilançosu hakkında resmi bir bilgi olmasa da Dersim isimli kitapçığa göre ölü sayısı tahmini olarak 1500 iken, yöre halkı bu rakamın 2500-3000 kadar olduğunu öne sürmüştür (Akyürekli, 2012: 53-54).

1937-1938 Tunceli Dersim hâdisesi, Şeyh Said ve Ağrı isyanlarının çıkışı ve gelişmesi ile benzerlik göstermektedir. Bu olaylarda en önemli ortak nokta etnisite faktörüdür (Ezer, 2003: 21). Kurulan yeni devletin ideolojik kimlik anlayışından farklı olan Dersim hâdisesi, Cumhuriyet kadrosunca Koçgiri, Şeyh Said, Ağrı ve Pülümür olayları çerçevesinde görülmüştür. Bu durumdan ebediyen kurtulmak isteyen merkezi hükümet Dersim'e ağır operasyonlar düzenlemiş, ıslah plânları hazırlatmış ve iskan politikalarıyla asimilasyon çalışmalarını başlatmıştır.

Dersim'de isyandan sorumlu tutulan aşiret liderlerinden Seyid Rıza'nın idamı da Şeyh Said'in idamıyla benzerlik taşımaktadır. Her iki liderin de yaşlarının idam edilmeye uygun olmadığı halde yaşları küçültülerek idam edilmeleri, bu iki olayda uygulanan benzer durumu ortaya koymaktadır.

3. DERSİM İLE İLGİLİ HAZIRLANAN RAPORLAR

1920'lerden itibaren hazırlanan raporlar merkezi hükümetin Doğu bölgesi ile ilgili icraatlarına yön vermiştir. Bu başlık altında ele alacağımız raporların hepsi doğrudan doğruya Dersim ile alâkalı değildir. Ancak söz konusu raporların içerisinde Dersim ile ilgili kısımların olması, bölgenin geri kalanıyla ilgili yapılan tespitlerin Dersim için de geçerli olması, raporların etkilerinin Dersim'de de görülmesi ve Dersim hâdisesinin daha iyi anlaşılabilmesi için raporlardan bahsetmek yararlı olacaktır.

3.1. Abdülhalik (Renda) Bey'in Raporu

1920'li yılların ortalarında Meclis Başkanı olan Abdülhalik Bey 14 Eylül 1925'te İsmet Paşa'ya takdim ettiği raporunu Şeyh Said İsyanı sonrasında bölgeye yaptığı inceleme gezisi esnasında oluşturmuştur (Yayman, 2011: 67). Doğu'da yaşanan isyanların nedenleri ve bu isyanlar karşısında neler yapılması gerektiği hakkında ayrıntılı izahatlar içeren raporda, bölgenin yeni baştan yapılandırılabilmesi için devletin burası ile ilgili takip ettiği politikayı gözden geçirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Abdülhalik Bey raporunda, Aşar Vergisi'nin kaldırılmasının ağa ve beylerin kontrolündeki köylerde henüz olumlu etkisini gösteremediğini, aşiret reisleri ile ağaların nüfuzlarının ortadan kaldırılamadığını belirtmiştir (Yayman, 2011: 68). Cumhuriyet yönetiminin takip ettiği merkezileşme siyaseti Abdülhalik Bey'in raporuna da yansımış, kendisi aşiret yapısını yok etmek için hükümeti güçlendirmek gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre, aşiretler merkezi yok saymakta, bu yapının ortadan kaldırılması için iskân seçeneği uygulanabilir bir seçenek olarak görünmektedir (İlyas, 2014: 332). Bir başka önerisi ise bölgedeki arazilerin kadastro kayıtlarının yapılarak kaydedilmesi ve köylüye toprak dağıtılması olmuştur (İlyas, 2014: 333).

Raporda ayrıca küçük vilayetlerin büyütülmesi, bu bölgedeki demiryollarının Erzincan, Elazığ, Muş ve Van Gölü'ne ya da Diyarbakır'a kadar en kısa sürede ulaştırılması tavsiye edilmiştir (Yayman, 2011: 70). Böylece Doğu vilayetlerini demiryolu ile birbirine bağlayarak bazı vilayetlerde idari düzenlemeler yapmak amaçlanmıştır. Nitekim 1935 yılında Dersim'de yapılan idari düzenlemeyle adının Tunceli olarak değiştirildiği, vilayetin Elazığ, Malatya ve Diyarbakır ile olan bağlantısının bu idari düzenleme ile tekrar ele alındığı görülmüştür (İlyas, 2014: 332). Yine raporda yer alan

ülkedeki nüfusun niteliğini tespit edebilmek için ivedi şekilde nüfus sayımı yapılması gerektiği görüşü de 1927 yılında Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımının yapılmasıyla karşılık bulmuştur (İlyas, 2014: 332-333).

Abdülhalik Bey'in raporunun hemen sonrasında İcra Vekilleri Heyeti'nin Şark Islahat Plânı'nı kabul etmesi raslantı olmasa gerektir. Zira Şark Islahat Plânı Abdülhalik Bey'in raporundan yola çıkılarak hazırlanmıştır (İlyas, 2014: 333).

3.2. Şark Islahat Plânı

Doğu'daki isyanların sorumlusu olarak görülen ve merkezi otoritenin tesis edilmesi önündeki en büyük engel olduğu düşünülen aşiret yapısının ortadan kaldırılması için yapılan girişimlerden birisi de Şark Islahat Plânı olmuştur. 8 Eylül 1925'te İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ile uygulamaya giren plânın hazırlanmasında bölgeyle ilgili yapılan araştırmaların ve yazılan eserlerin etkisi vardır. Örneğin İsmail Hüsrev Tökin'in Türkiye'de Köy İktisadiyesi isimli kitabında, Doğu'daki yapı ile ilgili olarak bölgedeki toprakların ve üretim araçlarının aşiret reisleri, ağalar ve beylerin tasarrufunda bulunduğunu belirtmesi dikkat çekicidir (Perinçek, 2010: 55). Yine Kâzım Karabekir'in plân hazırlanmadan önce bölgedeki aşiretler hakkında verdiği bilgiler de plânda yer bulmuştur (İlyas, 2014: 333).

Şark Islahat Plânı olarak İcra Vekilleri Heyeti'ne sunulan toplam 27 maddelik raporun aşiretleri ilgilendiren kısımları şu şekildedir (Tan, 2009: 245-248):

- Van, Hakkari, Bitlis, Muş, Siirt, Diyarbakir, Mardin, Genç, Urfa, Siverek, Elaziz, Malatya, Dersim, Ergani ve Bayezit vilayetleri ile Pülümür, Hınıs ve Kiğı kazalarını kapsayacak biçimde V. Umumi Müfettişlik adında bir müfettişlik tesis edilecektir. Müfettişin yanında askeri müşavir ve VII. Kolordu Komutanı da olacaktır.
- Aşiretlerden her kim isyan ederse başka yerlere yollanacaktır.
- Van ile Midyat arasındaki Ermenilerden kalan yerlere Türkler yerleştirilecektir. Buradaki mallar satılamayacak ve Kürtlere kiralanmayacaktır.
- Bölgedeki aşiret yapısının gücünü kırmak için gereken bütün tedbirler alınarak Umumi Müfettişlik tarafından takip edilecektir.

- Aşiretlerin elindeki silahlar toplanacaktır.
- Dersim'den ayrılmak isteyen ahali Sivas'ın batısına gönderilecektir.

3.3. Hamdi Bey'in Raporu

Mülkiye Müfettişi olan Hamdi Bey 2 Şubat 1926'da Dahiliye Vekaleti'ne sunduğu raporda; hükümeti yıllardır uğraştıran Dersim sorununun eski idarenin, yani Osmanlı'nın suçu olduğu, yeni hükümetin ise kimi zaman âdil, kimi zaman zayıf, kimi zamansa dengesiz davranışlarının Dersim'de sürekli bir kargaşa ortamı yarattığı, sivil ve askeri yöneticilerin tedip ve ıslahat gibi birbirlerine zıt görüşleri uyguladıkları belirtilmiştir (Genelkurmay, 1992: 165). Hamdi Bey, Seyid Rıza'nın diğer aşiretlerle ittifak yapma ve Şubat ayında isyan etme ihtimalini teyit edememiştir. Ancak Dersim'in giderek Kürtleştiği, mefkûreleştiği ve tehlikenin büyüdüğü uyarısında bulunmuştur (Dersim, 2010: 223-224). Hamdi Bey'e göre, *“Dersim Cumhuriyet hükümetinin bir çıbanıdır, bu çıban üzerinde kesin ameliyat yapılmalıdır.”* Buraya okul açmak, yol yapmak, fabrikalar tesis etmek, ahaliyi işçi olarak çalıştırmak yani medenileştirerek ıslah etmek imkânsızdır (Kalman, 1995: 125). Kendisi Dersim halkını son derece zeki, kurnaz ve aldatıcı olarak tanımlamış, hükümetin otoritesi zayıfken saldırgan, güçlüyken itaatkar olduklarını öne sürmüştür (Günel, 1999: 112). Halkın cehalet, geçim sıkıntısı, içi ve dış telkinler, Kürtlük ideolojisi, son tedip harekâtı dolayısıyla intikam duygusu ve devrimler karşısında yapılan olumsuz telkinlerin etkisi altında bulunduğunu, ayrıca “avam halk” ağa, reis, şeyh ile beyin esir ve oyuncağı olduğunu, yaşanan ikililiğin bu kişilerin kışkırtmasıyla meydana geldiğini ileri sürmüştür (Genelkurmay, 1992: 165). Yakın ya da uzak bir tarihte yaşanacağına inandığı Dersim hâdisesi için tedbir alınması gerektiğini belirten Hamdi Bey, şu önerilerde bulunmuştur (Dersim, 2010: 225-226). :

- Silahların toplanması; bunu gerçekleştirmek için en iyi zaman Mayıs ve Haziran aylarıdır. Bu aylarda bölgeye gönderilecek ezici askeri birlikler diğerleri ile birleşerek kuşatma ve tarama yapmalı, karşılaştıkları baskı sonucu dağlara saklanan silahlı halka karşı da kara ve hava kuvvetleri ile harekete geçilmelidir. Harekâтта dikkat edilmesi gereken en önemli husus hükümet kuvvetlerine sadakat bildiren ve yardım etmek isteyenlere itibar edilmemesidir.
- Silahlar toplandıktan sonra ağa, şeyh ve seyidler ile akrabaları ve bunlarla ilgisi olan diğer kişilerin başka yerlere sürülmesi gerekmektedir.

- Halka toprak, tohumluk dağıtılmalı ve sermaye verilmelidir. İskan edileceklerin topraklarına Türkler yerleştirilmeli, bu olmazsa itaatkar ahaliye bedelsiz verilmelidir.
- Her kazaya mevcut düzenlemelerden daha iyi şartlarda ve daha fazla borç verilmeli ve Ziraat Bankası açılmalıdır.
- Bölgedeki madenlerin işletilerek halka iş ve maddi yardım sağlanmalıdır.
- Devlet yolları ve özel yollar iki yıl içerisinde tamamlanmalıdır.
- Bu ıslahatlardan sonra 25 yıl çalışmak koşuluyla bölgeye mefrûke sahibi unsurlar memur olarak gönderilmeli ve bu kişilere misyonerlik yaptırılarak bölgedeki Kürtler Türkleştirilmelidir.
- Bölgede okullar ancak 25 yılda halka Türklük duygusu verilmesinin ardından açılmalı ve halk eğitilmelidir. Aksi durumda Kürtlük telkinleri başarılı olacaktır.

3.4. Ali Cemal (Bardakçı) Bey'in Raporu

Dersim ile ilgili hazırlanan raporların biri Ali Cemal Bey'in raporudur. Hükümet tarafından görevlendirilen dönemin Diyarbakır Vâlisi Ali Cemal Bey, yerinde incelemeler yapmak için Dersim'e gitmiştir (Günel, 1999: 113). Burada Seyid Rıza ile buluşmuş, bölgedeki diğer seyidler de toplayarak kendisinin de Alevi olduğunu ve Dersimlileri sevdiğini, Erzincan-Elazığ arasındaki Ermenilere ait arazi, taşınmaz mal ve evlerin Dersimlilere verilmesini sağlayacağını, Alevi geleneklerine uygun okullar açtıracağını ve Koçgirililer için af çıkarttıracağı vaadinde bulunmuştur (Kalman, 1995: 125). Ali Cemal Bey raporunda ise, Dersim ahalisinin fakir olması sebebiyle, halkın Elazığ ve Malatya ovalarına yerleştirileceğinden bahsetmiştir (Göktaş, 1991: 118). Ona göre, Kürt ve Arap aşiretleri ile Türkmen aşiretleri birbirine benzememektedir. Kanuni devrinden sonra bozulmaya başlayan Türkmen aşiretlerinin Dersim'de ve yaşadığı diğer yörelerde meydana gelen isyanların sebebi ve neticeleri farklıdır. Dersim'deki isyanlar memurların ve tutucu hocaların tahrik ve teşvikiyle çıkmakta, cahil Sünni halk maruz kaldığı kötü muameleden şikayet etmektedir. Halka layık olmadığını belirttiği bu davranışların Alevi Türkmenleri birlik olmaya sevk ettiğini belirten vâli, Dersim'deki gezisi esnasında Türkçe bilmeyen kişiler ile Kürtlere rastlamadığını ifade etmiştir (Genelkurmay, 1992: 166). Dersim halkının ölüm ve göçe maruz kalmaktan korktuğunu, aşiretler arasında düşmanlığın sürüp gittiğini, birkaç kişi dışında ağalar ve aşiret reisleri de dahil bütün Dersim halkının yoksul olduğunu, yöredeki herkesin ölüm, gasp ve yağma korkusu yüzünden silah taşıdığını

belirtmiştir (Kalman, 1995: 128). Cemal Bey raporunda pek çok aşiret reisini ikna ettiğini, sadece Koç Uşağı Aşireti'ne tedip yapılmasını, bu aşiret ile diğerleri arasındaki anlaşmazlıklardan faydalanılmasını istemiştir (Kalman, 1995: 129). Ona göre baskılara son verilip bilinçli şekilde davranılırsa Dersimliler cumhuriyet'in sadık ve fedakâr birer parçası olacaklardır (Genelkurmay, 1992: 166).

3.5. İbrahim Tali (Öngören) Bey'in Raporu

Özellikle Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra hükümet Doğu'da birtakım idari reformlar yapma zorunluluğu hissetmiştir. Bu kapsamda ilk olarak iskân ettirilen bazı kişilerin bölgeye dönmesine izin verilmiştir. 3. Ordu Müfettişliği'nde beklenen verimin elde edilememesi hükümeti yeni arayışlara yönlendirmiştir (Kalman, 1995: 136). Bölgenin ulaşım zorluğu, gerekli sosyal ve idari çalışmaların yapılamaması merkezle yaşanan iletişim kopukluğu gibi olumsuzlukları gidermesi, bölgede asayişin temin etmesi ve hükümetin oradaki gözü kulağı olması için Umumi Müfettişliklerin ihdası adeta bir zorunluluk olmuştur (Koca, 1998: 165). Umumi müfettişliklerin kurulmasının amaçları arasında idari ve askeri etkenlerin yanı sıra sosyal ve ekonomik etkenlerde vardır (Bulut, 2015: 95).

Osmanlı idari ve siyasi zihniyeti ile uygulamasının Cumhuriyet yönetimine intikal eden mirası olan Umumi Müfettişlikler (Koçak, 2003: 25), 25 Haziran 1927'de "Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun" ile kurulmuştur (Aydoğan, 2004: 4). Umumi Müfettişlik, Aralık ayında 1. Umumi Müfettişlik adını almış, başına da İbrahim Tali Bey getirilmiştir. İbrahim Tali Bey, müfettişlik görevi boyunca, özellikle de Dersim'de çıkan isyan süresince aşiretleri yakından takip etmiş, bunları raporlarla Ankara'ya bildirmiştir. Bu raporlar haricinde ayrıca hazırladığı 19 sayfalık Dersim Raporu, hükümetin Dersim'de takip edeceği siyaset bakımından önem arz etmiştir (İlyas, 2014: 337).

1928, 1930 ve 1931 yıllarında olmak üzere toplam üç rapor göndermiştir. 1928 yılında gönderdiği raporda, Dersim'de hükümetin otoritesinin zayıf olduğunu, bu sorunun halledilmesi gerektiğini, alınacak bazı önlemler sayesinde ahalinin Cumhuriyet'e kazandırılabilceğini, halkı toprağa bağlayabilmek için aşiret reisleriyle olan ilişkilerini kırmak gerektiğini belirtmiştir (Kalman, 1995: 138).

1930'da gönderdiği raporda, Dersim'in dışarıyla bağlatısının koparılmasını, böylece ticaret yapmasına ve saldırıda bulunmasına engel olunacağını, bölgeyi her

yerinden kuşatarak çemberin kademeli olarak daraltılmasını, olaylarda parmağı olanların yakalanarak Batı'ya iskân ettirilmesini önererek daha sert tedbirler alınmasını istemiştir (Kalman, 1995: 138). Bu tedbirlerin ise Elazığ'a bir bomba tayyare filosu yerleştirilerek alınabileceğini belirtmiştir (Günel, 1999: 115).

Ertesi yıl gönderdiği raporda ise, Dersim'de gerçekleştirilecek olan ıslahat hareketinin kapsamlı olması, iki yıl içerisinde vilayetteki bütün silahların toplanması, eskisi gibi davranmayı sürdüren aşiret resileri ve ağaların Dersim'den çıkartılması gerektiğini savunmuştur. Kendisi sorunun kaynağı olarak aşiret yapısını görmüş, halkın çok fakir olduğunu, tarıma uygun alan çok az olduğu için pek çok ailenin bir iki tane keçiden elde ettikleri ürünle yaşamaya çalıştığını belirtmiştir (Günel, 1999: 115).

3.6. Halis Paşa'nın Raporu

Pülümür Harekâtı'nı idare eden 3. Ordu Kumandanı Halis Paşa muhtemelen harekât sonrasında -1930 yılında- hazırladığı raporda Dersim halkının tamamının devlete karşı itaatsiz davranmadığını ve eşkıyalık yapmadığını, çok zor koşullar altında vergisini vermeye çalışanların %90'a tekabül ettiğini belirtmiştir. Ona göre halkı seyid ve ağaların etkisinden kurtarmak için izlenecek yollardan biri Pülümür'deki okulda yerli halkın çocuklarına Türklük telkin eden kitapları “gürül gürül” okutmaktır. Dersim'in te'dibinde amaçlanan ne Türklük ne de Sünnilik ya da Alevilik olmamalı, sadece kanunlara itaat ve şekavetin men edilmesi gibi aşiretlerin aklını çecek ve halkı da devletin tarafına çekecek bir siyaset olmalıdır. Ve bu sayede bir kısmı Türkçe bilmeyen bu eski Türkler asıl milliyetleri olan Türklüğe yavaş yavaş ısınmış olacaklardır (Dersim, 2010: 242-243).

Halis Paşa, Dersimli aşiretlerin Kızılbaş zihniyeti nedeniyle Sünni Erzincan ve Bayburt halkına saldırdıklarını, dört yüz yıldır kılıçla tedip ve tenkil edilmek istenmişlerse de eşkıyalığın kesilmediği, bu yüzden de bu meselenin salt kılıç kuvvetiyle çözülemeyeceğini, hükümetin kalıcı ıslahat ve icraatlarda bulunması gerektiğini ifade ederek Dersimlilerin farklı yerlere göç ettirilmesi, seyid ve ağaların aileleriyle birlikte on beş yıllığına Beyşehir Gölü'ndeki üç adaya gönderilmesi önerilerinde bulunmuştur (Bulut, 2013: 261). Geniş bir silah toplama faaliyeti ve aşiret reislerinin başka yerlere gönderilmesinin ardından yapılması gerekenleri ise şu şekilde sıralamıştır (Bulut, 2013: 262-263):

- Dersim iki vilayete bölünecek, Elazığ ve Erzincan'a bağlı olan kazalar bu yeni vilayete bağlanmalı,
- Vilayet ve kazalara deneyimli ve mefkûreli yiğit memurlar atanacak, nahiye müdürleri yerli halktan sadakatini kanıtlamış olanlardan seçilecek,
- Erzincan-Hozat-Elazığ, Pülümür-Kemah arası gibi yolların ıslah edilmesi gerekmektedir.
- Nazımiye ve Hozat'ta eskisi gibi askeri birlik bulunacak,
- Bütün kaza merkezlerinde birer tane, Mazgirt ve çevresinde ise ikişer tane okul açılarak buralarda Türk ve Türklük telkin eden, çocuklara Türklüğü sevdiren bir eğitim verilmeli,
- Bölgedeki kontrol edilmesi zor yerleşimlerde yaşayan ahali yakındaki daha iyi yerlere iskân ettirilmesi ve evlerle köylerin itaat ve inzibata müsait bir halde olması,
- Herhangi bir aşiret ve köy halkının eşkıyalığının cezasının bütün Dersim halkına ödetileceği bildirilecek, gerekirse en ağır ceza en şiddetli biçimde uygulanacak,
- Kanunlara karşı gelerek eşkıyalık yapan, kendisine adam toplayan ve isyan edenlere karşı sürgün etme ya da öldürme yöntemi izlenecek,
- Hozat'ta halkın durumundan bahseden, ceza alan ve ödüllendirilenlerin isimlerinin yazıldığı bir gazete çıkarılmalıdır.

3.7. Şükrü Kaya'nın Raporu

Dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya 1931 yılında 1. Umumi Müfettişliğe gerçekleştirdiği teftişi sırasında Dersim ve çevresini de gezmiş, daha sonra 18 Kasım'da Elazığ'dan Başvekâlet'e Dersim ile ilgili bir rapor göndermiştir. Şükrü Kaya önce Arapkir ve Kemaliye'de, sonra da yanında umumi müfettiş, vâli, kimi komutanlar ve Siirt Mebusu Mahmut olduğu halde Çemişgezek, Hozat, Pertek ve Mazgirt'de incelemelerde bulunmuştur. Kendisinin belirttiğine göre, Dersim meselesinin kesin biçimde halledilmesi işinin devletçe, milletçe ve özellikle hükümetçe ertelenmesi tehlikeli ve zararlı olacak ve zaman geçtikçe halledilmesi güçleşecektir (Dersim, 2010: 250-251).

Dersimdeki hükümet idaresini korkunç bir hayâle benzeten Kaya, idare cihazlarının ancak itaatkar ve silahsız halk üzerinde etkisinin olduğunu, dağdaki eşkıyalara ve aşiretlere hiçbir sözünün geçmediğini, halkın nazarında ise hükümetin aşiret ve ağaların nüfuzunu arttıran bir görünüm sergilediğini itiraf etmiştir. Dersim'de Seyid Rıza ile Haydaranlı

reisler haricinde başka ağalarla ve Seyid Rıza'nın oğluyla görüşmüş, hepsinin ılımlı davrandığını, hükümetten teveccüh ve himaye beklediklerini belirtmiştir. Hatta bu kişilerin Türk ve Cumhuriyetçi olduklarını, bazı Kürtlerin yaptığı hırsızlıkları onlara atfetmenin doğru olmadığını öne sürmüştür. Görüştüğü kişilerin hepsinin ortak olarak Seyid Rıza ile Haydaranlı reisler Kamer ve Hıdır Ağa'dan şikayetçi olduklarını, Seyid Rıza'nın günden güne nüfuzunu arttırdığını dile getirmiştir (Bulut, 2013: 267-268). Görünüşte diğer aşiret reisleri yağma ve hırsızlıktan en çok kazanç elde eden kişi olduğu için Seyid Rıza'yı telkin ederken aslında ona imrenmektedirler. Şayet kesin önlemler alınmazsa Seyid Rıza gelecekte Dersim için hazırlanan şefdir. Kaya'ya göre, Dersim'deki durumun sebebi aşiret hayatı ve gelenekleridir. Aşiret hayatını tehlikeli kılan ise silahlı oluşlarıdır (Dersim, 2010: 252-253). Şükrü Kaya son olarak Dersim meselesiyle ilgili uygulanacak plânın ayrıntısına girmeden ve özet olarak şu husulara dikkat çekmiştir (Bulut, 2013: 269-270):

- Dersim'in ıslah işi âcil ve zorunludur. Bunun ertelenmesi devlet için zarar getirir.
- Bu meselenin halledilmesi için silahların toplanması, aşiret reislerinin ve reis olabileceklerin Dersim'den gönderilmesi, topraksız ve ağaların esiri olan köylülerin mahallen veya naklen topraklandırılması gerekmektedir.
- Bunların gerçekleştirilebilmesi için askeri harekât zorunludur. Bu askeri harekâtın ülkenin savunmasını zayıflatmaması, özellikle Doğu ve Güney'de yürütülen programı aksatmaması ve hazineye ağır bir yük oluşturmaması şarttır.
- Askeri harekâta 1932'nin ilk uygun zamanında başlanırsa başarılı olma ihtimali daha çok olacaktır.
- Dersimlilerin saldırısına uğrayan çevredeki Türk köylerini 1932'nin ilkbahar ve yaz aylarında yaşanacak saldırılardan korumak lazımdır. Bunun için en etkili yol bölgedeki seyyar ve sabit jandarma birliklerinin takviye edilmesi ve Türk köylerinin silahlandırılmasıdır.⁷

3.8. “Dersim” Raporu

Jandarma Umumi Kumandanlığı tarafından “Dersim” adıyla bir araya getirilen raporlar gizli ve kişiye özel olarak 100 adet bastırılmış ve ilgili kişilere yollanmıştır

⁷ Şükrü Kaya'nın Dersim hakkında oluşturmuş olduğu raporun arşiv belgesi EK 1 olarak sunulmuştur.

(Göktaş, 1991: 121). Bu raporlarda Dersim'in ıslahı altı maddede toplanmıştır (Dersim, 2010: 255-256):

1. Halkı toprağa bağlamak için kısmen Dersim çevresindeki ovalara indirmek,
2. İdari teşkilatı yeniden düzenlemek,
3. Doğru ve mefkûreli memurları Dersim'e yollamak, yerli memurları ise bölgeden uzaklaştırmak,
4. Dersim halkının hükümet teşkilatının tahakküm vasıtasından ibaret olmadığını ve halkın iyiliğini isteyen bir teşkilat olduğunu görmesi için adalet mekanizmasının kati surette âdil ve hızlı bir şekilde çalışılmasını sağlamak,
5. Yollar yapmak,
6. Okullar açmak ve Türklük propagandası yapmak,

Raporlarda Dersim'in ıslahı farklı bölümlere ayrılarak üç yıllık bir program öngörülmüştür. Birinci yıl yapılacaklar arasında yer alanlar şunlardır (Dersim, 2010: 256-260):

- Silah toplama işi bütün Dersim'de yapılmalıdır. Yarım bırakılması Dersim meselesinin halledilmesine engel olacaktır. Önce halka silahlarını teslim etmesi için belli bir süre verilmeli, daha sonra aramalar başlatılmalı, silahını saklayanların cezalandırılacakları duyurusu yapılmalıdır. Askeri harekâta başlamadan önce; Cumhuriyet hükümetinin âdil olduğu, ülkenin diğer yerlerinde olduğu gibi bu bölgede de halkın ticaret, ziraat ve sanat sahalarında çalışarak kendi mutluluklarını sağlamaya hakları olduğu, hükümetin sadece emirlerini dinlemeyenleri ve karşı koyanları şiddetle cezalandıracağı, ahaliden bazılarının silahlı olmasına ve silahsız olanlara saldırmasına müsaade edilmeyeceği propagandası yapılmalıdır.
- Aşiret reislerinin iskânı Dersim'i ıslah ve medenileştirme işinin esasını teşkil etmektedir. Batı'ya gönderilen reisler orada mecburiyetten çalışmak zorunda kalacaklar, onların tahakkümünden kurtulan halkı da meşru kazanç yollarına sevk etmek daha kolay olacaktır. Ancak reislerin Batı'ya iskân edilecekleri

bilgisi harekâtın sonuna kadar gizli tutulmalıdır. Hatta reislerle birlikte ailesi, akrabaları ve reis olma ihtimali olanlar da iskân edilmelidir.

- Dersim yıllardır kendi bünyesindeki ve çevredeki suçlu ve mahkûmların saklanma yeri olmuştur. Askeri harekâttan faydalanılarak silahların tamamen toplanmasının ardından bu kişilerin yakalanması gerekmektedir.
- Dersimliler eskiden beri devlete karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmek istememiş, vergilerin ya çok azını vermişler ya da hiç ödemememişlerdir. Hiç asker göndermeyen yerlerden alınacak askerlik nakdi bedeli ve hayvan vergisinin tahsil edilmesi için engel yoktur.
- Kuzey Dersim bölgesi coğrafya olarak çok sarp ve yol bulunmayan bir bölgedir. Özellikle kış aylarında merkez teşkilatının buraya ulaşması çok zordur. Eğitim, sağlık ve diğer medeni nimetlerin bölgenin her yerine ulaştırılması mümkün olmadığından ve bölgenin özellikle kuzey kesimindeki aşiretlerin hükümete en çok karşı çıkan aşiretler olması nedeniyle yöre ahalisini Batı'ya nakledilmeleri gereklidir.
- Bölgenin coğrafi özellikleri sebebiyle halk dağınık olarak yaşamak zorunda kalmıştır. Bu da hükümet otoritesinden uzak kalmalarına yol açmıştır. Bu dağınık şekilde yaşam sürdükçe merkezileşme sağlanamayacaktır. Halkın Batı'ya ve arazisi ziraate elverişli olan ova köylerine yollanmaları meselenin kısmen de olsa çözülmesini sağlayacaktır.
- Dersim'de görev yapan memurlar hükümetin bölgeye karşı yürüttüğü politikayı anlayan, bölgenin öneminin farkında olan ve yüksek karakterli kişiler olmalıdır. Hükümetin otoritesine direnenlere karşı amansız, yumuşak huylu halka karşı müşfik olduğu hissini vermek iyi memurlarla mümkündür.

Bu ilk yıl yapılanların ardından ikinci yıl yapılması düşünülenler de şunlardır (Dersim, 2010: 260-262):

- Askeri harekâtı gerçekleştiren birliklerin garnizonlarına döndükten sonra Dersim'de asayişin yerleştirilebilmesi için sabit jandarma kuvvetlerinin yanı sıra seyyar kuvvetler de idari ıslahat ilk etkilerini gösterene kadar burada bırakılmalıdır.
- Birinci yıl yapılan silah aramalarının ardından silah saklama ihtimali olan yerlerde yeniden bir silah araması yapılmalıdır.

- Elazığ'da bulunan vâli Dersim ile yakın temasta bulunamayacağı için Hozat'ta vâli muavinin bulunduğu bir teşkilat oluşturulması hükümetin bölgeyi teftiş ve murakabesini kolaylaştıracaktır.
- Dersim halkı üretici haline geldikten sonra Dersim meselesi hallolacağı için halkın ziraate teşvik ve mecbur edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda iskân ettirilen fakir ahaliye toprak dağıtılmalı, kredi verilmeli ve çift hayvanı, tohum ve ziraat aleti gibi doğrudan yardımlarda bulunulmalıdır.
- Bölgede gerek devlet gerek vilayet yolları yapımına bir plân dahilinde başlanmalıdır.
- Açılacak okullarla halkın daha medeni hale getirilmesi, Türklüğe yakınlaşmaları ve aslen Türk olduklarını öğrenmeleri temin edilebilir. Ayrıca okullar aracılığıyla Türkçe de yaygınlaştırılabilir.
- Halkın devlete bağlılığını sağlamak için her kazada sağlık müesseseleri açılmalı, ilaç dağıtılmalı ve buralara mefkûreli doktorlar tayin edilmelidir.
- Halkın ithal ve ihraç ettikleri mallar için civar kasaba ve şehirlerle ilişki kurmaları sağlanmalı.

Üçüncü ve son yıl yapılması öngörülenler ise şunlar olmuştur (Dersim, 2010: 263):

- Ekonomik işleri ilerletmek ve asayişe hâkim olmak için yol yapımına ara verilmeden devam edilmesi gerekmektedir.
- Dersimlilerin eski hayatlarına dönmelerine fırsat vermemek için ziraat, ticaret ve eğitim yoluyla medenileştirme ve refaha kavuşturma amacına devam edilmelidir.

3.9. İsmet Paşa'nın Raporu

Doğu meselesiyle ilgili en hacimli ve kapsamlı raporu hazırlayan İsmet Paşa, Cumhuriyet döneminde devletin Doğu politikasını belirleyen kişilerin başında gelmektedir (İlyas, 2014: 339). Kendisinden sonrakilere öncülük eden bu rapor 21 Ağustos 1935'te İsmet Paşa tarafından Atatürk'e sunulmuştur. İnönü'nün Adana'dan başlayan ve Samsun'da sona eren seyahatinde gezdiği 20 Doğu vilayetinde karşılaştığı meseleler raporda ayrıntılı olarak yer almıştır (İlyas, 2014: 339-340).

Güvenlik temelli bir anlayış içeren raporun detaylarında yapılması gerekenler verilmiştir. Diğer raporlardan farklı olarak bu raporda aşiretlerin iskânının bir kanun ile

halledilmesi fikri yer almıştır. Kendisinininkinden önce hazırlanan raporları eleştiren İnönü, devletin Doğu için istikrarlı politikalar izlememesinin yarattığı olumsuz durumlara değinmiş, bölgeye atanan vâlilerin seleflerinininkinden farklı politikalar izlemesinin bölgedeki sorunu kronikleştirdiğini öne sürmüştür (İlyas, 2014: 340).

İnönü'nün raporundaki Dersim bölümü *“Dersim ıslahına bir program halinde tevessül edeceğiz. Program, hazırlık, silahtan tecrit ve icap ederse iskân safhalarını ihtiva edecektir.”* denilerek başlamıştır. Raporda Dersim’de yapılacaklar şu adımlardan oluşmaktadır (Öztürk, 2012: 57):

- Hazırlık ve bölgeyi silahsızlandırma üç senede olacaktır.
- Dersim’de muvazzaf bir kolordu kumandanı, vâli ve üniformalı muvazzaf subaylar kaza kaymakamı olacaklardır. Kaza memurlarından hiçbiri yerli olmayacaktır.
- Vâlilik adeta bir kolordu karargahı gibi teşkil edilecek, asayiş, sağlık, adliye, kültür, ekonomi gibi şubeleri olacaktır. İdam haricindeki cezaların uygulanması vâlilikçe gerçekleştirilecektir.
- Vâliliğin yargılamak için Dersim dışından istediği kişiler ve bunlara yardım edenleri vâliliğe göndermeye devlet teşkilatı mecburdur.
- Vâlilik emrinde en az yedi seyyar jandarma taburu bulunacak olup sabit jandarma birlikleri bundan ayrıdır. Vâliliğe yardım etmek ise umumi Müfettişlerin görevidir.
- 1935 ve 1936 yıllarında yol ve karakol yapımları bitirilecek, eğer hazır olursa 1937 ilkbaharında 2. fırka kuvveti vâliliğin emrine verilecektir. Daha sonra Dersim’in tamamı silahtan arındırılacak, vâliliğin o zamana kadar yapılmasını istediği ve hükümete bildirdiği icraatları gerçekleştirecektir.⁸

İsmet Paşa, yukarıda belirtilenler gerçekleştirildikten sonra Dersim’e verilecek şeklin safhasının başlayacağını ifade etmiştir. Buna göre; vâlilik yol, orman işletme, hızlı ve kesin adalet sağlama bir idare ile başlayacaktır. Eğer Dersimliler hükümetin düşündüğünden önce isyan ederlerse söz konusu programın hemen uygulanması zorunlu görülmüştür (Öztürk, 2012: 57). İnönü, raporunun detayları hakkında genelkurmay başkanı

⁸ Eski Başbakan İsmet İnönü'nün 1935 yılı doğu gezisi raporunun Dersim'e ait bölümünün arşiv belgesi EK 2. olarak sunulmuştur..(00.00.1935)

ile bazı üst düzey komutanlar hariç hiç kimsenin bilgi sahibi olmamasına özen göstermiştir (Aslan vd., 2011: 30). Zira rapor, Dersim harekâtının bütün detaylarını içermekteydi (Baran, 2014: 28).

3.10. Abidin Özmen'in Raporu

Abidin Özmen'in 1935 yılında hazırladığı rapor, onunkinden önce hazırlananların en geniş değerlendirmesi mahiyetindedir. Kendisi bu tarihte 1. Umumi müfettişlik görevine getirilmiştir. Kendisi Ağustos ayı civarında bir rapor hazırlayarak "gizli" ibaresiyle Başvekalet ve Eminyet Umum Müdürlüğü'ne yollamıştır (Beşikçi, 1991: 74). Kendisi tarafından "Siyah rapor" olarak isimlendirilen 15 sayfalık bu rapor, "*Birinci Umum Müfettişlik bölgesindeki Bitlis, Diyarbekir, Van, Hakkari, Muş, Mardin, Urfa, Siirt Vilayetlerinin iç siyasal durumları hakkında rapordur*" şeklinde başlamaktadır (Koca, 1998: 458).

Özmen bu raporu yazmaktaki amacının Kürt sorununu bir şekilde çözerek doğanın pek çok zenginliğine sahip Doğu bölgesinin daima Türk vatanının ayrılmaz bir parçası olarak kalmasını sağlamak olduğunu belirtmiştir (Beşikçi, 1991: 75). Rapor, tek parti yönetiminin bu bölgede yürüttüğü politikalar ve uygulamalarının Kürt toplumunda ne şekilde yankı bulduğunu, siyasal ve toplumsal eğilimleri konusunda mühim bilgiler vermektedir (Beşikçi, 1991: 75). Özmen, Şeyh Said olayının Kürt milliyetçiliği sebebiyle çıktığını ifade etmiştir. Sonraki süreçte bölgede yaşanan diğer ayaklanmaları bir pilin verdiği ışığa benzeterek etkisiz olduklarını vurgulamak istemiştir. Ağrı ve Zeylan'daki isyanlar ile çeşitli aşiretlerin faaliyetlerinin de Şeyh Said İsyanı ile aynı mefkûreyi taşıdığını belirtmiştir (Günel, 1999: 128). Bu raporun bir diğer özelliği de 1937'de Dersim'de meydana gelecek olayları önceden sezerek yapılan bir uyarıyı içermesidir. Raporda Dersim'deki hareketlilik ve yabancı istihbarat örgütlerinin faaliyetleri hakkında geniş bilgi vermiştir (İlyas, 2014: 341).

Raporda bahis konusu edilen meseler arasında; adli meselelerin daha hızlı halledilmesi için müfettişliğe bağlı bir adliye sistemi kurulması, bölgenin sağlık sorunları ve çözüm önerileri yer almıştır (İlyas, 2014: 341). Bu çözüm önerileri daha ziyade kültürel milliyetçilik temelinde olmuştur. 1. Umumi Müfettiş'in bu raporunda öncekilere göre daha otoriter ve kalıcı saptamalar yapılmış, çözüm önerileri oldukça isabetli olmuştur. Asimilasyon kavramı da ilk kez bu raporda kullanılmıştır (İlyas, 2014: 342).

3.11. Celal Bayar'ın Raporu

Bizzat Mustafa Kemal'in isteğiyle İnönü'den önce bölgede incelemelerde bulunan Celal Bayar, hazırladığı raporu 10 Aralık 1936'da Cumhurbaşkanı'na takdim etmiştir. Kesin öneri ve saptamalar yapmaktan kaçınılan raporda Cumhuriyet'in bölgedeki feodal kalıntıları bertaraf etmeye çalıştığı ifade edilmiştir (İlyas, 2014: 342). Buna göre, Doğu vilayetlerinde Cumhuriyet rejimine gelinceye kadar kesin olarak kontrol sağlanamamıştır. Önceki hükümetler bölge halkı üzerindeki egemenliklerini ağalar ve şeyhler vasıtasıyla sağlamaya çalışmışlardır. Bu ağa ve şeyhler halktan aldıklarının bir kısmını hükümet erkânına vererek idare-i maslahat devri yaşamıştır. Bu düşünceleri öne süren Bayar, daha bölgede tam olarak egemenlik kuramayan rejimin dayandığı kuvvetin jandarma ve ordu olduğunu, İsmet Paşa'nın seyahati sonrası mali ve idari alanlarda yenilikler yapıldığını yazmıştır (Bayar, 2006: 63). Raporda bölgedeki idareciler yaşanan isyanlar nedeniyle suçlu-suçsuz ayırmadan herkesi sorumlu tuttukları ve bu yüzden devlet ile halk arasının açılmasına yol açtıkları gerekçesiyle eleştirilmişlerdir (Bayar, 2006: 64). Halkın yönetime dâhil ederek devlete olan sadakatlerinin arttırılabileceği inancının yer aldığı raporda devletin isyanlar nedeniyle halka karşı takındığı tutum eleştirilmiştir. Bölgedeki feodal düzenin yıkılması ve devletin halkın yanında olduğunu göstermesi için toprak reformu yapılması önerisi oldukça dikkat çekicidir. Ahalinin iskân edilmesi ise mantıklı bulunmamıştır (Bayar, 2006: 64-65).

Bayar raporunda, geçen seferki Doğu seyahatinde Dersim meselesinin en kötü dönemlerinden birini yaşadığını belirtmiştir. Bu defaki seyahatinde ise 4. Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan'ın izahatını dinlemiştir. Alpdoğan'ın Dersim meselesinin kan dökülmeden halledilmesi ve halkın ise diğer vatandaşlardan farklı olmayacak bir hale getirilebileceği konusundaki düşüncesi Bayar tarafından "başlı başına bir hâdise" olarak tanımlanmıştır (Bayar, 2006: 66).

Bölgeye iyi yetişmiş vâliler gönderilmesini isteyen Bayar mevcut yöneticilerin görev yerlerini tanımadıklarını, bu durumun Doğu sorunun çözümünü olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Bölge ekonomisinin gelişmesi için ulaşım probleminin çözülmesini şart görmüş, el sanatlarına yatkın olan halk için kurslar açılmasını önermiştir. Görüldüğü üzere Bayar'ın raporu öncekilere göre daha ılımlı ve meselenin iktisadi yollarla çözülmesini öneren bir rapordur (İlyas, 2014: 343).

3.12. Diğer Raporlar

Yapılan arşiv çalışmasında elde edilen raporların bir kısmı ek olarak sunulmuştur. Dersim’de yapılan harekât’ın mıntıka mıntıka durumu, aşiretlerin vaziyetleri, orduya ilişkin yapılan saldırılar, alınan önlemler, bölgenin coğrafi koşullarına ve yapılan operasyonların detaylarına ilişkin bilgiler günlük olarak raporlanıp yetkili makamlara bildirilmiştir. Aynı zamanda 1937 harekâtında Tunceli’de teşkil edilmesi düşünülen garnizonun, harekât bölgesindeki yolların, askeri birliklerin sıhhi durumunu ve iâşe ikmal hattını gösteren harita bulunmaktadır.

Bu belgeler Dersim Hadisesi’nin kavranmasında oldukça büyük önem ifade etmektedir. Günlük olarak tutulmuş bu raporların tamamı arşivden temin edilmiştir. Ancak hepsi ek olarak bu çalışmada sunulmamış, yalnızca raporların özeti sunulmuştur.

4. DERSİM HAREKÂTI

Dersim, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetici kadrolarınca benimsenmiş ulus devlet ideolojiyle birçok yönden çatışmaktaydı. Bölgede Kürtçe'nin, Zazaca ve Kırmanci lehçelerinin konuşuluyor olması, devletin resmi dili olan Türkçe'nin gelişimi için tehdit unsuru olarak görülmüş, bölgeye yapılacak operasyonların beraberinde ilk olarak bölgede okulların açılıp Türkçe'nin öğretilmesi karar kılınmıştır. Yine bölgede yaşayan Alevilerin etnik yapıları inkâr edilip, aslında Türk oldukları vurgusu yapılmıştır. Aşiret yapısının hâkim olduğu Dersim yeni kurulmuş olan devletin merkezi yönetimini reddetmiş kendi otonom yönetim biçimiyle yönetilmeye devam etmek istemiştir. Tam da bu noktada tek tipleştiren ulus devlet ideolojisi Dersim'de askeri operasyonlarla şiddetli bir boyut kazanmıştır.

Düzenlenen askeri operasyonlar, yasal düzenlemelerle birlikte bölge siyasi, sosyal, kültürel ve idari anlamda bir takım yapısal değişikliklerle karşı karşıya kalmıştır.

4.1. Harekâtın Gerekçeleri ve Hazırlıkları

Aşiret yapısının hâkim olduğu Dersim'de devlet, ağaların, seyidlerin ve dedelerin etkinliğini kırmak ve kendi otoritesini tesis etmek için yoğun bir çaba içerisinde girmiştir. Bu çabasını gerçekleştirebilmek için ise bölgeye bir yandan yollar ve köprüler yapılmaya çalışılmış, diğer yandan askeri kuvvetler takviye edilmek istenmiştir (Doğan, 2012: 159). Aşiret reisleri doğal olarak merkezi hükümetin bu teşebbüslerinden rahatsız olmuşlar, kimi zaman bir araya gelerek bu duruma çare aramışlar, birbirleriyle ittifak yapmışlardır. Bunlar arasında Seyid Rıza⁹ ve birkaç aşiret de yer almıştır (Dersimi, 2004: 267). Merkezi hükümeti destekleme konusunda olumsuz düşünceleri olan Seyid Rıza, maddi-manevi

⁹ Şeyh Hasanlar Aşireti'nin Yukarı Abasan kolunun reisi Seyid İbrahim'in en küçük oğlu olan Seyit Rıza, tarikat geleneğine göre rehber mertebesinde olup ocak sülalesine mensup bir ağadır. Seyidlik sıfatı ise, dedesi Seyit Kara Süleyman'dan beri büyükdedesi ve babasından miras kalarak intikal etmiştir. Bu sıfat ona tartışmasız bir manevi ağırlık kazandırmıştır. Güçlü kişilik özellikleri nedeniyle is Şeyh Hasanlar Aşireti'nde söz sahibi olmuştur. Süreç içerisinde sadece bu aşirette değil diğer aşiretler arasında da sözü geçen bir kişi haline gelmiştir. Seyit Rıza'nın adı yazılı kaynaklarda ilk kez 1908'de Dersim'de meydana gelen olaylar sebebiyle yer almıştır. I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde ise, Ruslara karşı oluşturulan aşiretler ittifakının liderliğini üstlenmiştir. Cumhuriyet döneminde Koçgiri ve Koç Uşağı isyanlarında asilerin birçoğu Seyit Rıza'ya sığınmış, o da asileri devlete teslim etmemiştir. Şeyh Said İsyanı'na ise ne katılmış ne de Cumhuriyet yönetimine bağlılığını bildirmiştir. 1930'lu yılların başında hazırlanan raporlarda Seyit Rıza'nın adı sık sık geçmiştir. 1933 yılındaki Sin Olayı Seyit Rıza'nın aşiretler üzerindeki otoritesini kalıcılaştırmıştır. 1937'deki olayların ise başında ve en içinde olan kişi olmuştur. Hükümetin olayları kontrol altına almasından sonra yargılanarak idam edilmiştir. Bkz. Akyürekli, 2012: 141-145.

etkinliği kabul edilerek 1917’de Dersim’de önder olarak benimsenmiştir. Hem bir aşiret reisi hem de seyid¹⁰ oluşu onun bölgede tek otorite olmasına yol açarken bu duruma devlet tarafından iyi gözle bakılmamıştır. Devletin amaçladıklarını gerçekleştirebilmemesinin birçok nedeni olmasına rağmen asıl tehdit unsuru olarak Seyid Rıza görülmüştür (Akyürekli, 2012: 130). Hatta Naşit Hakkı Uluğ anılarında Seyid Rıza için, “*Bu adam Dersim’in karanlık vicdanında bir urdur. Seyid Rıza varken bunların ne Türklüğü ne insanlığı kalır.*” diyerek devletin bakış açısını yansıtmıştır (Uluğ, 2009: 39, 49).

Seyid Rıza, 1926 yılından sonra, Cumhuriyet kadrolarınca yok edilmesi gereken bir hedef durumuna geldi. Bu durumun farkına varan Seyid Rıza, hükümet erkânının düzenlediği toplantılara katılmayarak kendisini korumaya çalıştı. Bu mücadelesi sırasında, Seyid Rıza, ortak çıkarlara dayanan bir ittifakın kurulmasını sağladı. Bu ittifakta, Demenan, Hayderan, Kureyşan, Abbasan, Yusufhan ve Bahtiyar aşiretleri yer alıyorlardı (Akyürekli, 2012: 130).

Fransız İhtilali sonrasında gelişen ulusçuluk fikrinden, 1930’lu yıllarda İtalya ve Almanya’da ceryan eden ulusal karakterli hareketlerden Türk devletinin kurucuları da etkilendiler. 1924 Anayasası’na “Türkiye Cumhuriyeti’ne vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türk’tür” ibaresi konularak, Türklük tanımı etnisite bağlamının ötesine taşınmak istendi ve yaratılacak yeni ulus için bu tarif uygun görüldü. Cumhuriyet kadrolarının Dersim’e bakışı, tek millet yaratma projesiyle bağlantılıydı (Akyürekli, 2012:130, 131).

Fakat uygulama esnasında bu maksattan uzaklaşıldı. 1924 Anayasası’nın açık hükmüne rağmen, raporların neredeyse hepsinde; Türkleştirme ve Türk örflerine bağlı insanlar yetiştirme gayretleri öne çıktı (Mumcu, 2007: 60). “Dersim evvela koloni gibi nazarı itibarı alınmalı Türk camiasının içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra da tedricen öz Türk hukukuna mazhar kılınmalı.” görüşü raporlara devletin resmi ideolojisi olarak yansıdı (JGK, 2000: 184).

1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskân Yasası yeni bir ulus yaratmanın zemini oluşturdu. Bu yasa çerçevesinde, Dersim, 4 nolu bölge ismiyle yasak bölge olarak tanımlandı. Yasa gereği Türk olmayan ve Türkçe konuşmayanlar, iskâna uygun Türk

¹⁰ Arapçada yönetici olmak, hükmetmek, öncü olmak anlamlarına gelen sidayet kelimesinden gelen seyid, önder, efendi, ulu, faziletli, sahip gibi unvan ve sıfatları üstlenenler için kullanılmıştır. Cahiliye döneminde ise kabilenin yaşlılarınca seçilerek başkan olan kişilere denilmiştir. Bkz. Küçükaşçı, 2009: 87-88.

köylerine yerleştirilecekti. Bu yasayla amaçlanan harekât öncesi bölgeyi boşaltmaktı. Ancak uygulamadaki güçlükler neticesinde, infialden de çekinilerek, boşaltma işlemi tamamlanamadı (Akyürekli, 2012: 133).

Ocak 1936'da oluşturulan 4. Umumi Müfettişlik Elazığ merkezli olarak 1. Umumi Müfettişlik kapsamındaki Tunceli, Elazığ, Erzincan ve Bingöl'ü de içerecek şekilde kurulmuş, bu müfettişliğin başına da Abdullah Alpdoğan getirilmiştir (Akyürekli, 2012: 133). Aynı yıl yapılan müfettişlik toplantı tutanaklarında belirtildiğine göre, 4. Umumi Müfettişlik teşkilatın en yeni üyesidir. Merkezi otoritenin giremediği, Kürtlük hareketinin ve eşkiyalığın merkezi olarak anılan Dersim, *“büyük hükümet adamı İsmet İnönü'nün isabetli karar ve tedbirleriyle Türkiye Cumhuriyeti camiasının fethedilmiş ayrılmaz bir parçası haline girmiştir.”* Bölgenin asayişinin %99 oranında düzeldiğinin iddia edildiği toplantıda, ev, köy ve karakol basma, yol kesme gibi olayların oldukça azaldığı öne sürülmüştür. Bölgenin coğrafya olarak durumu, ekilebilir arazinin azlığı, geçim derdi, yüzyılların kötü yönetimi ve ihmali ile dış kaynaklı kışkırtmalar gibi nedenlere dayandığı belirtilen Dersim olaylarının âdil, güçlü, şefkatli bir yönetim anlayışı ile yön değiştirdiği ifade edilmiştir. Dersimlilerin devlete ve hükümet kuvvetlerine karşı artan güveninin alınan önlemler sayesinde daha da arttığı ileri sürülmüştür (Varlık, 2010: 29).

Harekât öncesinde pek çok yetkilinin hükümete sunduğu raporda Dersim'in ıslahı meselesinde takip edilmesi gereken yönetime dair benzer önerilere yer verilmiştir. Bu raporlardan çalışmanın 3. bölümünde detaylı olarak bahsedildiği için bu kısımda sadece 4. Umumi Müfettiş General Alpdoğan'ın raporundan faydalanılacaktır. Çünkü bu rapor hem Dersim ile çok yakından ilişki içerisinde olan ve bölge ile ilgili faaliyetlerde bulunan bir kişi tarafından hem Dersim harekâtına çok kısa bir süre kala hazırlanması hem de harekât hazırlıkları hakkında bilgi vermesi nedeniyle oldukça önemlidir.

Alpdoğan'ın 29 Aralık 1936 tarihli ve 510 seyahat sayılı raporunda göreve başladığında müfettişlik mıntıkasında can ve mal güvenliğinin olmadığını, çünkü Bingöl ve Tunceli'de silahlı eşkıyaların halkı ve köyleri soyduğunu, bu eşkıyaların Erzurum, Erzincan ve Muş'ta yol kesip adam öldürdüğünü, karakol ve köy bastığını belirtmiştir. Ayrıca yabancı ülkelerden ve yakın vilayetlerden mıntıkaya gelen bazı insanların halkı devlete karşı kışkırttıklarını öne sürmüştür (Varlık, 2010: 142).

Bölge için hükümet 1936 yılında 500.000 lira tahsis etmiş, 1937 yılı için de aynı miktarı taahhüt etmiştir. Bu tahsisat ile harekât öncesi çeşitli hazırlık faaliyetlerine girişilmiş ve bazı imar işlerinin halledilmesine karar verilmiştir. Elazığ-Pertek-Hozat-Pülümür şosesinin ihalesi müteahhide verilmiş, keşif çalışmaları ile inşaat başlamıştır. Yine Mazgirt-Nazımiye-Pülümür yolunun açılması işi de eksiltme aşamasındadır. Ovacık'ta jandarma taburu kışlası ve hükümet konağı, Sin, Karaoğlan, Danzik, Kalan ve Amutka gibi nahiyelerde karakol ve hükümet konağı yapılmasına karar verilmiştir. Murat Nehri üzerinde Elazığ ile Palu arasında ve Pertek'te iki beton köprü inşası düşünülmüş ve bu inşaat işlerinin Ocak 1937'ye kadar yapımına başlanmıştır (Varlık, 2010: 145-146). Ayrıca Muş-Çapakçur-Elazığ yolu otomobil ile 10 saatte gelinecek biçimde tadilatı ve tamiratı yapılmış, gene Elazığ-Ergani yolu da tamir edilmiştir. 1936 yılında ise, Bingöl-Çapakçur, Pülümür-Nazımiye, Mazgirt-Pertek ve Ovacık-Kemah telgraf hatları tamamlanmıştır. Tamamlanan telefon hatları ise; Nazımiye-Pülümür, Hozat-Sin, Hozat-Amutka, Çapakçur-Kığı hatları olmuştur (Varlık, 2010: 146-147).

Bölgede Kürtçeyi az, Türkçeyi daha fazla konuşurmak için muhacir iskân edilmesi düşünülmüştür. Bu kapsamda Türk kültürünü merkezileştirmek ve güçlendirmek için 1930-1936 arasında Romanya'dan 3875, Yugoslavya'dan 1963, Bulgaristan'dan 176, Rusya'dan 355, Yunanistan'dan 59 kişi olmak üzere toplam 6428 kişi bölgeye iskân ettirilmiştir. Elazığ ve Bingöl'ün yanı sıra Dersim'e de yedi tane ilkokul açılmıştır. Bu okullarda Türkçe bilmeyen çocuklara Türkçe öğretilmiş, Türk duygusu aşılanmıştır. Ayrıca Dersim'de Türk soyundan gelen ama Türkçeyi unutmuş kişilerin kasaba ve nahiyelerin çevresine iskânı düşünülmüştür. Türk soyundan gelen ve Türkçe konuşanlar ile dağ Türkçesi bilmeyen, evsiz, başkasının yanında maraba olarak çalışanların yeni vücuda getirilen kaza merkezleri ve bunların civarına nakledilmeleri plânlanmış, böylece toplu bir Türk cemaati oluşturulması hedeflenerek bununla ilgili hazırlıklara başlanmıştır. Buna ilave olarak, 1935'te 1602, müfettişlik kurulduktan sonra da 2688 nüfus, arazi bakımından müstahsil haline getirilmiştir (Varlık, 2010: 148-149).

Yapılan hazırlıklar arasında Soyadı Kanunu doğrultusunda Türk soyadlarının halka verilmesi, yaşamayan çocuklara verilen Ermeni isimlerinin yasaklanarak Türk adı koydurulması, seyyar sinema ve halkevleri vasıtasıyla Türk kültürünün aşılması plânlanmıştır. Ayrıca Dersim'de kalması münasip görülmeyecek derecede fesat ve

itaatsizlik yapan kişilerin tedip edilerek müfettişlik mıntıkası haricine çıkarılmaları düşünülmüştür (Varlık, 2010: 150).

İktisadi olarak da uygulanmak üzere birtakım plânlar yapılmıştır. Müfettiş, Kiğı ve Çemişgezek'in Rabat Deresi'nde demir madeni, Başvertenik Köyü çevresinde linyit kömürü madeni, Ovacık'ta asfalt olduğunu belirtmiştir. Bilhassa Dersim'i uzman mühendislerle incelettirmiş, merkez mıntıkasının volkanik bir yapısı olduğundan zengin maden yatakları olabileceği düşünülerek maden arama çalışmaları yapılmasına karar verilmiştir (Varlık, 2010: 155). Ayrıca bölgeye Hendek tütün tohumları ekilerek numune tarlaları oluşturulmuş, bu sayede tütünden 20.000 kilo fazla mahsül elde edilmiştir. Ahaliye tütün ekimi ve yetiştiriciliğinde yardımcı olması için iki uzman görevlendirilmiştir. Tütün ve pamuk yetiştiriciliğinin hem çok işçiye gereksinim duyması hem de çok bakım ve tımara ihtiyacı olması nedeniyle Dersim'de yetiştirilmesine devam edilmesine karar verilmiştir. Çünkü böylece halka meşguliyet sağlayarak şekavet hislerini söndürmek ve gelir kaynağı yaratmak amaçlanmıştır (Varlık, 2010: 157).

Raporda iktisadi bir takım planların yanı sıra adli olaylara da değinilmiştir. 4. Umumi Müfettişlik mıntıkasında suç ve suçlunun en çok olduğu yerin Dersim olduğu ifade edilmiştir. Mayıs-Ekim 1936 arasında burada 130 suçlunun olduğu bildirilmiştir. Bu yüzden de burada adliye çok iş ve sermaye çıktığı belirtilmiştir. Bunlar arasında; Suriye ya da başka vilayetlerden Dersim'e gelerek halkı devlet aleyhine kışkırtarak isyan çıkartma, hırsızlık, yaralama, ırza geçme, kız kaçırma, kaçakçılık suçları olduğu bilgisi verilmiştir (Varlık, 2010: 159).

4.2. Yasal Düzenlemeler

1920'li yılların ortalarından 1937 harekâtına kadar çıkartılan gerek doğrudan Dersim ile alâkalı olan gerek olmayan kanunlarla Dersim'deki aşiret yapısını yok etmek, hükümetin otoritesi tesis etmek, bölgeyi Türkleştirmek amaçlanmış, plânlanan Dersim harekâtının hukuki altyapısı oluşturulmuştur.

Bu kanunlardan ilki, 1925'te Şark Islahat Plânı'nın kabul edilmesinden yaklaşık iki yıl sonra, 10 Haziran 1927'de "Bazı Eşhasın Şark Mıntıkasından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun" ismiyle çıkartılan yasadır. 1097 sayılı bu yasa ile Şark Islahat Plânı'nın kapsamı genişletilerek yalnızca isyan eden aşiretler değil bölgede huzursuzluk çıkaran bütün aşiretlerin iskân edilmesine karar verilmiştir (Bayrak, 2009: 155). Tasarı

Meclis'te görüşülürken İsmet Paşa yasanın gerekçesi hakkında; *“Ülke içerisinde Osmanlı'dan beri var olan aşiret ve aşiretçilik Cumhuriyet İdaresine yakışmamaktadır. Bu idare tarzını yıkarak Vileyet-i Şarkiye'de gerekli olacak ıslahatların yapılması, halkın devlete olan güveninin arttırılması, diğer taraftan ülkenin muhtelif yerlerinde çıkan isyanların önlenmesi için bu kanuna ihtiyaç duyulmaktadır.”* demiştir. Kanun 15 maddeden oluşmuş ve icrası Dahiliye, Adliye ve Maliye vekâletlerine bırakılmıştır. Kanunun bazı maddeleri ise şunlardır (İlyas, 2014: 335):

- Beyazıt Vilayeti'nde oturan ve pek çok hâdiseye karışmış 80 ailenin Batı'ya göç ettirilmesi yetkisi hükümete verilmiştir.
- Bu ailelerde iskân için maddi durumu olmayanların bütün masraflarını hükümet karşılayacaktır.
- İskana tabi tutulacak aileler mallarını yanlarında götürebilecekleri gibi aynı zamanda satabilir. Ayrıca bu ailelerin hükümetin gösterdiği yerlere yerleşmeleri zorunludur.
- Malları satamayan ve bu şekilde iskân edilen aileler yerleştikleri bölgelerde mübadel usulüyle emlak satın alabileceklerdir.
- Eğer ailenin yaşadığı yerde bıraktığı arazinin fiyatı ile iskân edildiği yerde verilen arazinin fiyatı aynı olmazsa kendilerine borç çıkarılacaktır.

Kanunun onaylanmasının ardından gazeteler plânın esas amacının aşiretlerin başka yerlere iskân edilmesi, derebeylik düzenine son verilmesi, mülkiye teşkilatının değiştirilmesi ve güçlü vâlilerin tayin edilebilmesi olduğu belirtilmiştir (Bayrak, 2009: 73). Kanun kapsamında yapılan ilk iskân Yağcı Bekir Aşireti'nin İzmir'e gönderilmesi olmuştur (Cumhuriyet, 1930: 3). Bunu, pek çok isyana katılmış olan Halikan Aşireti'ne mensup yaklaşık 1000 kişinin Batı'ya iskânı takip etmiştir (Cumhuriyet(3), 1931: 2). Onların yerine de Türk aşiretlerinden olan Celali Aşireti'nden 450 kişi yerleştirilmiştir (Cumhuriyet(1), 1931: 3). Benzer şekilde Halikanlı Aşireti Trakya'ya, Haidanlı Aşireti ise Batı'ya yollanmıştır (Cumhuriyet(2), 1931: 5; Cumhuriyet(3), 1932: 2).

Plân'ın 17. Maddesine göre; Fırat'ın batısındaki illerin batı kısmına yerleştirilecek Kürtlerin dağınık şekilde Kürtçe konuşmaları kesinlikle yasaklanacak, kız okullarına önem verilecektir, kadınların Kürtçe konuşması yasaklanacaktır (Aygün, 2011: 96).

41. maddeye göre ise Malatya, Elaziz, Diyarbakir, Van, Bitlis, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişgezek, Ovacık, Hınımansur, Besni, Akçadağ, Hekimhan, Birecik, Çermik vilayet ve kaza merkezlerinde, hükümet ve belediye dairelerinde ayrıca diğer kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçeden başka bir dil kullananlar, hükümet ve belediyenin emirlerine aykırı davranmakla suçlanacak ve cezalandırılacaktır (Aygün, 2011: 96).

Önemli ve çoğu kanunun 1930'lerden sonra çıkartıldığı görülmüştür. Nitekim 21 Haziran 1934'te çıkartılan 2510 numaralı İskân Kanunu ile Türkiye iskân bakımından üçe ayrılmıştır. 1 numaralı bölge Türk kültürlü nüfusun yoğun olması istenilen, 2 numaralı bölge "Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan", 3 numaralı bölge ise sağlık, siyaset, iktisat, kültür ve asayiş gibi nedenlerden dolayı boşaltılması istenilen ve iskân ile yerleşmenin yasaklandığı bölgeler ilan edilmiştir (Resmi Gazete, 1934: 4003).

52 maddeden mürekkep kanunun 10. maddesinin A fıkrasıyla, "*Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyliği ve bunların her hangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilat ve taazzufları kaldırılmıştır.*" Aynı maddenin B fıkrasıyla; "*Bu kanunun neşrinden önce her hangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle Reis, Bey, Ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış, kayıtlı, kayıtsız, bütün gayrimenkuller devlete geçer.*" hükmü getirilmiştir. C fıkrasında ise, "*Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanları, aileleriyle birlikte, münasip yerlere neklettirip yerleştirmeğe İcra Vekilleri Heyeti kararile, Dahiliye Vekili*" yetkili kılınmıştır. Ç fıkrasında ise Dahiliye Vekâleti'nin Türk tebaasında olmasına rağmen Türk kültürüne bağlı olmayan aşiret üyelerini dağınık şekilde 2 numaralı bölgeye, hem Türk hem de Türk kültüründen olmayan göçebe aşiretleri ise ülke dışarısına çıkarabileceği belirtilmiştir (Resmi Gazete, 1934: 4004).

Türk ırkından olmasına karşın dilini unutmuş ya da ihmal etmiş olan köy ve aşiretlerin 1 numaralı bölgelere dâhil olan Türk kültürüne bağlı köy, kasaba ve nahiye

çevresine yerleştirilmesi plânlanmıştır. Yine 3 numaralı bölge halkı ve 1 numaralı bölgenin haricinde yaşayanlardan Türk kültürüne sahip olanların da aileleriyle beraber 1 numaralı bölgeye iskân edilmeleri uygun görülmüştür. Türk ırkından olmayanlar ise dağınık olarak ayrı ayrı köylere ya da bir arada olmayacak şekilde kasaba ve şehirlere iskâna zorunlu tutulmuşlardır. Yasak mıntıka ilan edilen 3 numaralı bölge halkının da iklim, yaşam koşulları ve adı geçen kanun göz önünde bulundurularak 1 ve 2 numaralı bölgelere nakil ve iskânlarına karar verilmiştir (Resmi Gazete, 1934: 4004-4005). Kanunun geri kalan maddelerinde ise nakil ve iskânların nasıl gerçekleştirileceği, nakil ve iskân edilecekler yapacak yardımlar, zorunluluklar, çeşitli muafiyet koşulları gibi ayrıntılarından bahsedilmiştir.

Akyürekli (2012: 133), bu kanun ile Dersim'in yasak bölge ilan edildiğini, yöre halkının 1 ve 2 numaralı bölgelere göç ettirilmek istendiğini, Türkçe konuşmayan ve Türk olmayanların iskân için uygun olan Türk köylerine gönderilmesi gündeme geldiğini ifade etmiştir. Kanunda açıkça Dersim adı geçmese de 10. maddede aşiret yapısıyla ilgili yer verilen hükümler, diğer maddelerdeki 1 ve 2 numaralı bölgelere nakil ve iskân edileceklerin tanımı ve hükümetin Dersim'e bakışı dikkate alındığında burasının 3 numaralı ve yasak bölge ilan edildiği söylenebilir.¹¹

Aygün'e göre, 2510 sayılı İskân Yasasını, "Dersim Harekâtının ön hazırlıklarının yasal dayanaklarından bir tanesi" olarak değerlendirmek mümkündür. Diğerisi ise "Tunceli'nin İdaresi Hakkında Kanun" olacaktır. Yasanın gerekçesi Türklük şuurunun anlam ve öneminin vurgulanması, kültür ve dil birliğinin sağlanması gösterilmektedir (Aygün, 2011: 100).

Yasanın esas amacı, Dersimli Kırmancaların dağıtılması ve asimilasyonudur. Bir çok araştırmacı yasanın esas amacının, "yaratılan yeni ulusun inşasına yardım etmek" olduğu görüşündedir (Aygün, 2011: 101).

Yine Akyürekli'nin verdiği bilgiye göre, Dersim harekâtı öncesinde bölgenin boşaltılması düşünüldükten sonra hazırlanan bu kanun ile arzu edilen neticeler elde edilememiş,

¹¹ Akyürekli, Dersim'in 4 numaralı bölge ilan edildiğini belirtmiştir. Ancak kanuna göre ülke üç bölgeye ayrıldığından muhtemelen bir yazım hatası sonucu 3 yerine 4 rakamını yazmış olsa gerektir. Bkz. Akyürekli, (2012: 133).

uygulama safhasından ortaya çıkan zorlukların halkta tepki yaratacağı düşünülerek tahliye işlemi tamamen gerçekleştirilememiştir (Akyürekli, 2012: 133).

İskan Kanunu'ndan bir ay sonra kabul edilen ve 15 Temmuz 1934'te Resmi Gazete'de yayınlanan "Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında Kanun" daha ziyade Doğu vilayetlerinde uygulanmıştır (Beşikçi, 2013: 73). 2576 sayılı ve 12 maddeden oluşan bu kanunun belediye ve muhtarlara tebliğ tarihinden itibaren 1.5 ay içerisinde her aile reisinin ailesinden, her patronun emri altında çalışanlardan ve her velinin vesayeti altında bulunanlardan nüfusa kayıtlı olmayan kişileri kaydettirmesi, evlenme, boşanma, ölüm, doğum ve kayıp vakalarının bildirmesi mecbur kılınmıştır. Eğer bu bildirme verilen zaman süresince gerçekleştirilmezse 1-10 lira arası, bu tekrarlanırsa iki katı para cezası ödemeleri hükmü getirilmiştir. Aynı şekilde bu kayıtları tutan muhtar, belediye başkanı ve vekili ya da bunların görevlendirdiği memurlar belirtilen sürede kayıt defterlerini vermezlerse 5-20 lira arası para cezasına çarptırılmaları öngörülmüştür (Resmi Gazete, 1934: 4146). 1935 yılında bir umumi nüfus sayımı yapılacakken bu şekilde özel bir kanun çıkartılması dikkat çekicidir. Beşikçi, bu kanun ile yukarıda bahsedilenlerden daha mühim olarak evini başka bir yere taşıyanların veya mekan değişikliği yapanların da bunu resmi makamlara bildirmelerinin istendiğini belirtmiştir. Resmi makamlardan izin alarak hareket edilmesi, gittiği yerde ve geri döndüğünde resmi merciilerin haberdar edilmesi şartı getirilmiştir. Yazar bu durumu bir nevi pasaport çıkartmaya benzetmiştir (Beşikçi, 2013: 73-74).

Bu kanunun maddelerine uymadıkları gerekçesiyle Dersim ahalisinden pek çok kişiye ya para cezası ya hapis cezası ya da ikisi birden verilmiştir. Daha sonra ise af çıkartılarak cezaların affedildiğine şahit olunmuştur (Beşikçi, 2013: 73). "Tunceli Vilayeti Halkından Olupta Nüfus ve Asekerlik Kanunlarına Göre Kendilerine Verilmesi Lazımgelen Bazı Cezaların Affına ve Nüfus Yazımı ile Askerlik İşlerine Dair Kanun" buna örnek gösterilebilir. 8 Ocak'ta kabul edilip 13 Ocak'ta yürürlüğe giren ve altı maddeden oluşan 2887 sayılı kanunun birinci maddesi ile; Tunceli vilayet halkından olup nüfus kütüğüne yazılmamış, doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve kayıp olaylarını yazdırmamış olanlara verilen cezalar affedilmiştir. Aynı maddenin üçüncü fıkrasında ise, vilayetten halkından olup evini nakledenler ya da mekan değişikliği yapanların cezaları da affedilmiştir. Üçüncü maddede ise, yine Tunceli vilayet halkından 1316-1331 (1900/1901-1915/1916) arası doğumluların iki yıl içerisinde nüfusa kaydolarak askerlik şubesine başvuruların bununla ilgili cezaları affedilerek yalnızca muvazzaf görevlerini yerine

getirecekleri belirtilmiştir (Resmi Gazete, 1936: 5933). Beşikçi'ye göre bu kanunun en önemli kısmı 1. maddenin üçüncü fıkrasıdır. Devletin en çok üzerinde durduğu ise, eli silah tutabilecek ve Dersim olaylarına katılabilecek 1316-1331 arası doğumlulardır (Beşikçi, 2013: 75).

Son olarak 2 Ocak 1936'da yürürlüğe giren “Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun” ile Dersim harekâtının hukuki zemini tamamlanmıştır. (Resmi Gazete, 1936: 5892-5893). İsmet İnönü tarafından Meclis Başkanlığı'na sunulan kanun lahiyasının gerekçesi şu şekildedir:

“...Kendileri birtakım ağaların, mütegalibelerin nüfuz tesirlerinden korumaya muktedir olmayan hatta cehaletleri yüzünden bu gibi kimselerin içlerinde meydana gelmesinde bilmeyerek, istemeyerek, dolayısıyla sebep olan bu zavalı halkı hükümet daha yakından vesayeti altına almaya ve olgun vatandaşların kanunları anlayarak onlara müteakabilen riayet ederek kendilerine koruyabildikleri haklarını buralarda hükümet cihazlarıyla kesin, kati ve yakından koruyacak tedbirler almaya lüzum vardır. Mahallin ihtiyacını yakından görerek aldığı tedbirler derhal orada tatbik edilebilecek ve vekillerin haiz olduğu salâhiyetlerle mücehhez yüksek bir hükümet mümessillerinin orada vâli olması ve bu zatın askeri bakımdan da vaziyeti idare edebilmesi için komutan sıfatında üzerinde birleştirmiş bulunması gerekli görülmüştür...

İlmi tetkik mahsulü olan bu kanun, yanı başında nüfusu kesif, vatandaşları münevver olan vatan parçalarında yapılan tamamlayıcı teşkilat ile iyi neticeler verdiği halde yeni teklif mevzuu olan yerlerde istenilen faydaları vermemektedir.

İşte mehallin ihtiyaçları göz önüne getirilerek haklıya kısa, basit yollarla derhal hakkını vermek ve suçluya da süratle fiilinin akibetine uğratmak için muhtasar ve yine teminatlı usul kaideleri konulmuştur.” (Beşikçi, 2013: 43-46).

Bu kanun uyarınca Tunceli Vilayeti'ne aynı zamanda 4. Umumi Müfettişliğinde başı olan bir vâli ve kumandan seçileceği ifade edilmiştir. Bu üç görevi de uhdesine alan kişiye gerekli gördüğü takdirde vilayetin sınır ve merkezlerini değiştirebilme yetkisi verilmiştir. Ayrıca kaza kaymakamları ve nahiye müdürlerinin orduyla ilişkileri devam etmek koşuluyla muvazzaf subaylar arasından da tayin edilebileceği, savcılarının ise hazırlık soruşturmalarında hâkimlerin sahip oldukları yetkileri kullanabilecekleri hükme bağlanmıştır (Resmi Gazete, 1936: 5892).

2 Ocak 1936 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren bu kanunla General Abdullah Alpdoğan Dersim’in vali, kumandan ve 4. Umumi Müfettişi olarak atanır (Aygün, 2011: 108).

Vâli ve kumandana asayiş açısından lüzum gördüğünde bölge halkından aileleri ve kişileri vilayet içinde başka bir yere iskân ettirme ya da vilayette oturmalarını yasaklama yetkisi verilmiştir. Tunceli’de yaşayan biri tarafından Erzurum, Elazığ, Malatya, Sivas, Erzincan, Gümüşhane ve Bingöl vilayetlerine giderek Türk Ceza Kanunu’nun çeşitli maddelerinde belirtilen suçlardan biri işlenirse, kendisi ve ona yardım edenler ile söz konusu vilayetlerde işlenmiş ama Tunceli’deki bir suçla bağlantısı olan suçların Tunceli’deki yetkili makamlar tarafından bu kanuna dayanarak takip ve muhakeme edileceği ifade edilmiştir (Resmi Gazete, 1936: 5892-5893).

38 maddeden oluşan 2884 sayılı kanun ile Dersim’in adı Tunceli olarak değiştirilmiştir. Akyürekli bu kanunun 37. madde mucibince 1 Ocak 1940’ta yürürlükten kaldırıldığını belirtirken (Akyürekli, 2012: 133), Beşikçi ve Bulut çeşitli kanunlarla uzatılarak 1947 yılı başına kadar yürürlükte kaldığını ifade etmişlerdir (Bulut, 2013: 379; Beşikçi, 2013: 72-73). Beşikçi, “*özlenen huzur, sükunun, emniyet ve asayişin*” sağlanamamış olmasının kanunun bu tarihe kadar uzatılmasının gerekçesinin olduğunu belirtmiştir (Beşikçi, 2013: 73).

4.3. Tenkil

Tenkil, kelime olarak uzaklaştırma, tenkil etmek ise düşman veya zararlı kimseleri topluca ortadan kaldırmak manasına gelmektedir. Dersim için bir takım kanunlar hazırlanmış ve bu kanunlar çerçevesinde asker Dersim’de tenkil operasyonuna başlamıştır.

1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskan Kanunu çerçevesinde Dersim’de köy boşaltmalarına başlanmıştır. Bölge halkı özellikle Türkçe bilmeyenler, Türk köylerine yerleştirilmiştir (Akyürekli, 2012: 133).

4. Umumi Müfettişi Alpdoğan göreve başlar başlamaz öncelikle yol yapımına önem vermiştir. Mamikan Köyü’nün adı Tunceli olarak değiştirilerek 4. Umumi Müfettişliğin merkezi yapılmıştır. Müfettişlik aynı yıl içerisinde aşiretlere silahlarını teslim etmeleri yönünde bir bildiri yayınlamış, adı geçen bildiride silahlarını teslim edenlerin cezalarının erteleneceği vaadedilmiştir. Bu bildiri üzerine aşiretlerden bazıları silahlarını teslim

etmiştir. Demenan ve Hayderan aşiretleri ise bölgelerinde inşa edilen karakollara sık sık taciz ateşi açmakta ve baskın yapmaktaydı. Fakat hükümet gerek hazırlıkların bitmemesi gerekse Hatay meselesi gibi nedenlerden ötürü bunlara karşılık vermemiştir (Akyürekli, 2012: 134). Harekât plânı doğrultusunda hazırlıklar yapılırken Mart 1937’de Hayderan ve Demenan aşiretleri Pah-Kahmut arasında yapılmakta olan çelik halatlı asma köprüyü yakmış ve telefon hatlarını kesmişlerdir (Ertan, 2003: 219).

24 Mart 1937’de Abbasan Aşireti öncülüğünde Yusufan, Demenan, Hayderan ve Kureyşan aşiretleri Sin Karakolu’na saldırmışlardır (Akyürekli, 2012: 135). Bir ay boyunca devam eden saldırılar neticesinde hükümet artık harekete geçmeye karar vermiştir (Doğan, 2012: 161). Üçüncüsü düzenlenen Sin saldırısının ardından 150 kişiden mürekkep bir grubun Seyid Rıza’nın evinin önünde toplandığı haberi alınınca, 24 Nisan günü Seyid Rıza’nın evinin civarına hava saldırısı düzenlenmiştir. Saldırıda Seyid Rıza’nın küçük oğlu Şah Hüseyin’in kolu kopmuş, kendisine tedavi edileceği sözünün verilmesi üzerine annesi ile birlikte teslim olmuştur. Büyük oğlu Şeyh Hasan ise gönderdiği mektupta olaylarla ilgisinin bulunmadığını belirterek yaşananlardan sorumlu tutulmamasını talep etmiştir (Akyürekli, 2012: 135; Doğan, 2012: 161).

Hava operasyonları aralıklarla devam ederken aşiretler de karakollara ve askeri birliklere karşı saldırılar düzenlemiştir. 26 Nisan’da ise Pah ve Askisor’un kuzeyinde buluna 9. Seyyar Jandarma Taburu’na bağlı Süvari Bölüğü’ne karşı saldırıya geçilmiştir. Bu esnada Umumi Müfettişlik de kara harekâtı için hazırlıklarını tamamlamıştır (Hallı, 1972: 383). Alınan bilgiye göre aşiretler Pah, Mazgirt, Kahmut ve Sin’e karşı saldırılarını devam ettirirken Pertek ve Mazgirt köprüsünü de yıkmaya teşebbüsünde bulunacaklardı. Merkezi otorite ise, bölgeye Elazığ’daki piyade alayını yollamış, ayrıca Eskişehir’den de bir bölük uçak gönderilmiştir (Hallı, 1972: 385).

Dâhiliye Vekâleti 28 Nisan’da askeri birlikleri bölgelerinden uzaklaştırmak için aşiretlerin birleşerek karakollara baskın yaptığını, Hayderan, Yukarı Abasan, Yusufan, Kureyşan ve Demenan aşiretlerinin başlattıkları saldırıları diğer aşiretleri de dâhil ederek büyütme istemeleri nedeniyle harekât sahasının genişletilmesini istemiştir. Nitekim Seyid Rıza çeşitli aşiretlere adamlar yollayarak kendi tarafına çekmeye çalışmıştır (Hallı, 1972: 385). Bundan bir gün önce ise Horen isimli bir Ermeni, halkı kışkırttığı ileri sürülerek tutuklanmıştır (Doğan, 2012: 162).

Nisan ayı sonlarında Demenan Aşireti'nin Kahmut Köprüsü ve çevredeki seyyar jandarma taburuna baskın yapacağı haberi alınınca üç uçakla Nazımiye mıntıkası bombalanmıştır. Saldırıları sürdüren aşiretler en sonunda Kahmut Köprüsü ile nahiye binasını yıkmışlar, Seyid Rıza'nın önderliğinde Mazgirt tepelerine dek ilerleyerek jandarma kuvvetlerine taarruz etmişlerdir. Jandarma birlikleri direnince Şahan Aşireti hükümet birliklerinin tarafına geçmiştir. Bunun üzerine Seyid Rıza Kutu Deresi'nde aşiret mensuplarına yaptığı konuşmada önce birleşerek askeri birlikleri topraklarından atmaları, sonra aralarındaki mevcut düşmanlıklara devam edebilecekleri teklifinde bulunmuştur (Doğan, 2012: 161-162).

28 Nisan'da ise aşiretler Munzur Suyu'nda bir araya gelerek durum değerlendirmesi yapmıştır. Seyid Rıza'nın başkanlığındaki bu toplantıda hükümete bir uyarı verilmesi kararı çıkmıştır. Bu uyarıda hükümetten Dersim'de karakol ve köprü yapılmaması, yeni kaza ve nahiye merkezleri kurulmamasını, silahlarının kendilerinde kalmasını, vergilerini eskisi gibi pazarlık yöntemiyle vereceklerini ilan etmişlerdir (Timuroğlu, 1991: 67). Toplantıya destek veren muhalif aşiretler; Abasan, Hayderan, Demenan, Bahtiyar, Kureyşan ve Yusufhan aşiretlerinden oluşmaktaydı. Ancak, harekâtın başlamasıyla Yusufhan aşireti ittifaktan ayrılmış ve devlet güçlerine destek vermeye karar vermişti. Fakat, nisan ayının sonunda Yusufhanlar devlet desteklerini çekmişlerdir. Bu durum özellikle Kalan bölgesi ve Mazgirt'teki birlikler arasında büyük bir tedirginlik yaratmıştır (Akyürekli, 2012: 136).

4 Mayıs'ta ise tenkil harekâtına dair bir Bakanlar Kurulu kararı alınmıştır. “Gayet Gizlidir” ibaresini taşıyan bu kararda son günlerde Tunceli'de meydana gelen olaylara dair raporların Atatürk ve Fevzi Çakmak'ın huzurunda tetkik ve mütalaa edildiği belirtilmiştir. Bu tetkik ve mütalaa sonucunda; toplanan kuvvetlerle Nazımiye, Keçiğezek, Sin ve Karaoğlan hattına kadar şiddetli ve etkili bir saldırı hareketiyle ulaşılmasına, isyan eden bölgelerde yaşayan halkın başka bir yere nakledilmesine karar verilmiştir. Halkın nakil için toplanması işinin köylere baskın yapmak suretiyle gerçekleştirilmesi, bu sayede hem silah toplanması hem de halkın nakledilmesi işinin halledilmesi düşünülmüştür. Bu ilk etapta da 2000 kişinin nakledilmesi kararı alınmıştır (Beşikçi, 2013: 121-122).

Yapılan toplantıda ayrıca, sadece taarruz etmekle yetinilirse “isyan ocakları” sürekli olarak yerinde kalacağı için daha önce silah kullanmış olanların ve halihazırda kullananların yerinde ve hiçbir zaman zarar veremeyecek duruma getirilmesi, köylerin

tamamıyla tahrip edilmesi ve ailelerin uzaklaştırılması gerekli görülmüştür. Düşülen iki notun ilkinde ise, Malatya ve Ankara'dan gönderilen birliklerin “cepheye” ulaşmaları, “cephedeki” birliklerin talimleri ve dinlenmeleri ile Diyarbakır'dan gelecek taburun vazifelendirilmesi göz önüne alınarak 12 Mayıs'ta ileri harekâta başlamanın uygun olduğu belirtilmiştir. İkinci notta da, paraya acımadan isyancıların içinden kendi taraflarına ne kadar adam kazanılırsa ve onlardan faydalanılırsa iyi olacağı ifade edilmiştir (Beşikçi, 2013: 122). Karardaki ilk notta Dersim'den cephe olarak bahsedilmesi hükümetin Dersimlileri bir düşman, harekâtı da düşmanla bir savaş olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Aynı gün Genelkurmay Başkanlığı Türkçe ve Osmanlıca harflerle basılmış ve yerel lisana göre çoğaltılmış bir bildirinin uçak ile bölgeye atılmasını 4. Umumi Müfettişlik'ten talep etmiştir. Söz konusu bildiri şu şekildedir (Genelkurmay, 1992: 187).

“Cumhuriyet hükümeti sizi şefkat ve merhamet kucığına almak , sizi mesut etmek istiyor. İçinizde, bunu anlamayanlar çoktur ki, ona hürmetsizlik ediyor veyahut içinizde bazıları şahsi menfaatleri için sizi kurban vermek istiyor.

Cumhuriyet hükümeti, bu gerçeği bildiği içindir ki, sizlere son ihtarını yapıyor. Onun size son şartları şudur: Sizi ayaklandırmaya çalışan zavallıları Cumhuriyet hükümetine teslim ediniz. Veya onlar kendileri teslim olmalıdır. Bu takdirde cümleiniz masum kalacaksınız. Teslim edilenler veya kendiliğinden teslim olanlar Cumhuriyetin âdil muamelesinden başka bir şey görmeyeceklerdir. Bu suretle siz kıymetli vatandaşlarımızdan hiçbirinin burnu kanamayacaktır. Aksi takdirde, yani, dediklerimizi yapmazsanız her tarafınızı sarmış bulunuyoruz. Cumhuriyetin kahredici orduları tarafından kahredileceksiniz. Cumhuriyet hükümetinin bu son şefkat merhametini bildiren bu bildirisini 24 saat çoluk çocuk ve çocuğunuzla beraber okuyun. Düşünün ve çabuk karar verin. Yoksa hiç istemediğimiz halde, sizi mahvedecek olan kuvvetler harekete geçeceklerdir. Devlete itaat gerekir.”

Muhalif aşiretler köylerini terk edip sarp yerlere ve mağaralara doğru çekilmiştir. Hükümet ise ilk baskınını Bahtiyar aşiretine ait köylere yapmıştır. Operasyon öncesi boşaltılmış olan Reskan, Gözerek, Varuş, Çökerek ve Çat köyleri yakılmış, ciddi hasarlar verilmiştir (.Hallı, 1972: 384).

Bölgenin coğrafi koşullarının askerlere izin vermemesi ve aşiretlerin mağara, vadi gibi yerlerde pusu kurması nedeniyle harekâta hava kuvvetleri dâhil olmuştur (Demir,

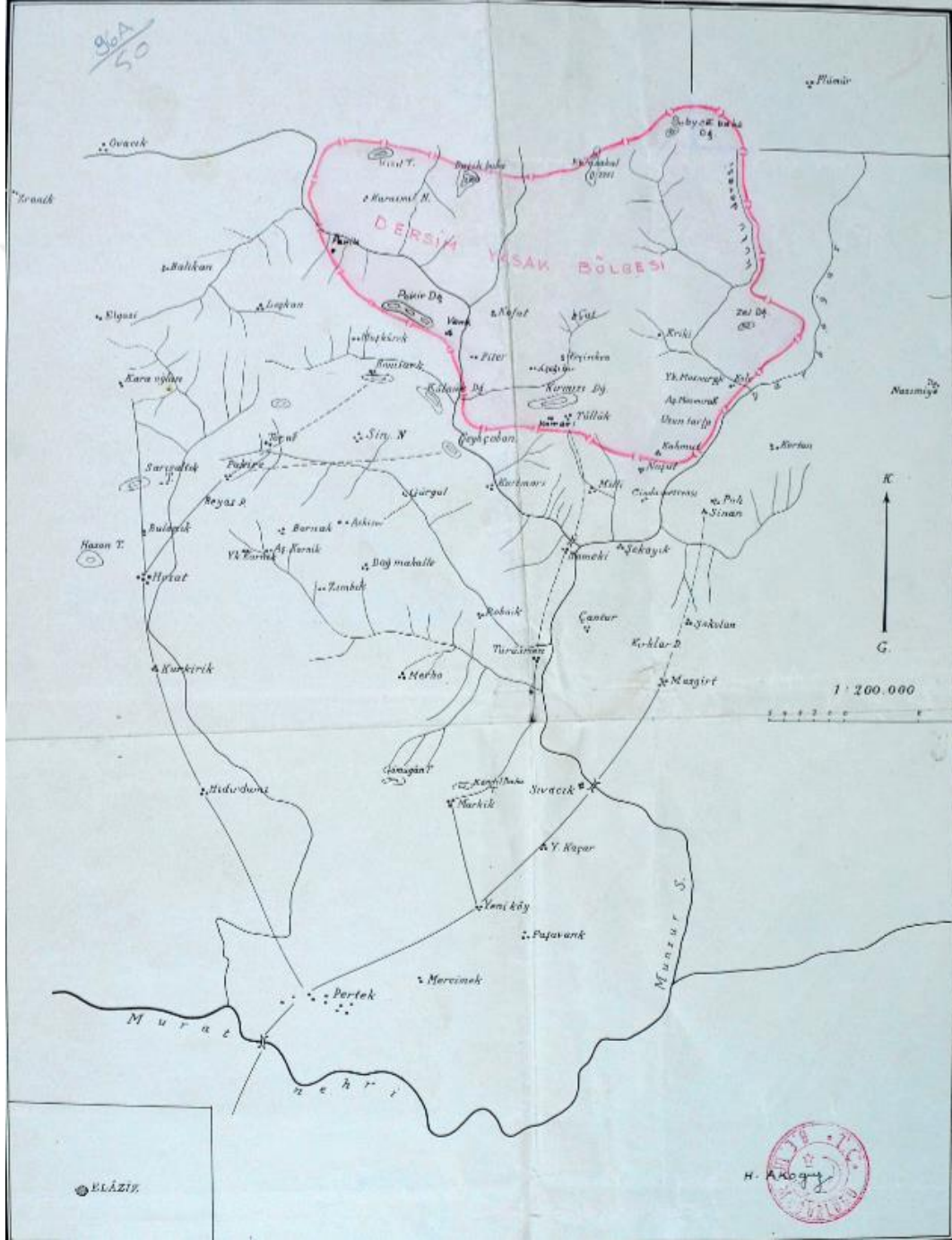
2011: 125). Mayıs başında aşiret reislerinin toplantı yaptıkları Keçikesen Köyü aralarında Sabiha Gökçen'in de bulunduğu hava kuvvetleri tarafından bombalanmıştır (Doğan, 2012: 162). İsyan katılanlardan Demenan Aşireti'nden Cebrail, Seyid Rıza'yı teslim olması için vazgeçirmeye çalıştıysa da Seyid Rıza buna yanaşmamış, Halvori'de toplanan aşiret liderleri Seyid Rıza'nın da etkisiyle devam etme kararı almıştır (Şimşir, 2011: 399).

Devlet kararlılığını, köy yakmalar, baskın ve takip marifetiyle göstermeye devam etmiş, Dersim meselesini de çok ciddiye almıştır. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Dersim'e gelerek harekâtı bizzat kendi yönetmişti. Başbakan İsmet İnönü ise 18 Haziran'da trenle Elazığa gelerek operasyonu yerinde izlemek için Dersim'e geçmiştir (Hallı, 1972: 403).

Harita 1. 1937 Harekâtında Tunceli İçin Düşünülen Yasak Bölge

1937 Harekâtı esnasında Dersim’de öngörülen yasaklı bölgeler Harita 1’de gösterilmiştir. Haritaya bakıldığında Nazimiye, Pülümür ve Ovacık ilçelerinin bir kısmı bu yasak bölge içerisinde. Bu bölge canlı şahitlerin anlatımlarında belirtildiği üzere harekâtın en yoğun geçtiği bölgedir.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10.110.742.6

4.4. Te'dip,

Te'dip, kelime olarak, yola getirmek, uslandırmak, terbiye etmek anlamına gelmektedir. Dersim için hazırlanmış raporlarda da görüldüğü gibi Dersim'de harekât sırasında ve sonrasında da te'dip unsurlarına rastlanmıştır.

8 Mayıs'ta Genelkurmay Başkanlığı'nın tenkil harekâtını 4. Umumi Müfettişliğe bildirmesi üzerine harekât resmi olarak başlamış oldu. İsyan eden aşiret ahalisi köylerini boşaltarak mağaralara saklanmış, askeri birliklerin ilk şiddetli baskını 26 Mayıs'ta Bahtiyar Aşireti'ne mensup olanların yaşadıkları köylere yapılmıştır. Harekâttan önce boşaltılan Gözerek, Reskan, Varuş, Çökerek ve Çat köyleri yakılmıştır (Hallı, 1972: 400). Askeri birliklerin sıkı takibi ve baskınları, köyleri yakmaları aşiretlerin ittifakında çözülmeye yol açmış, Demenan, Hayderan ve Yusufan aşiretinden bazı kişiler teslim olmuşlardır. Bu tarihlerde 4. Umumi Müfettiş Alpdoğan Seyid Rıza'nın kardeşinin oğlu Rehber'i ve arkadaşlarını askeri birliklere destek birliği mahiyetinde kullanmıştır. Çünkü Rehber, 1933'te Seyid Rıza'nın oğlunun öldürülmesinin şüphelisi idi (Akyürekli, 2012: 137). Bu yüzden Seyid Rıza'dan çekindiği için hükümetle işbirliği yapma yoluna gitmiştir. Ordu kuvvetleri hem bölgenin yapısı hem de aşiretlerin gücü hakkındaki bilgileri Rehber gibi para karşılığı bilgi sağlayan yerli işbirlikçilerden öğrenmiştir. Rehber'in en önemli icraatı 9 Temmuz'da Alişer¹² ve eşini saklandıkları mağarada ziyaret bahanesiyle öldürmesi olmuştur. Alişer'in başına konulan ödül nedeniyle de başını keserek General Alpdoğan'a getirmiştir (Dersimi, 2004: 278).

Haziran ayının ortalarında Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir habere göre, olayların başında 30 bin olan isyancı sayısı hükümetin kararlı tavrı sayesinde hızlıca çözülmüş ve azalmıştır. Fakat hava saldırısına karadan destek olunamaması nedeniyle isyan yayılmıştır (Turgud, 1937: 7). Aynı tarihlerde İsmet İnönü yanında Genelkurmay Başkanı, Sağlık ve Milli Savunma Bakanı ve bazı subaylar olduğu halde te'dip harekâtını yakından kontrol etmek amacıyla Doğu gezisine çıkmıştır. Dersim de dâhil çeşitli

¹²Alişer, Koçgiri İsyanı'nda önemli bir lider aynı zamanda şairdir. Koçgiri İsyanı'na hükümetin yapmış olduğu sert müdahaleden sonra Alişer, eşi Zarife ve diğer isyancılarla birlikte Dersim'e gelmişlerdir. Seyid Rıza'nın Alişer Efendi'yi himaye etmesini doğrudan Koçgirililerle yapılan bir işbirliğine bağlamamak gerekir, zira Seyid Rıza bir aşiret reisidir ve Alişer Efendi ile de öteden beri iyi dostluk ilişkileri vardır. Kendisine sığınan her kim olursa olsun, onu himayesine alması ve teslim etmemesi bir aşiret geleneği gereği olarak da yorumlanabilir (Kızıldağ Soileau, 2014:21).

vilayetlerde incelemelerde bulunmuş ve takip edilecek ıslah programıyla ilgili halka şunları söylemiştir (Doğan, 2012: 163):

“Ağalık, derebeylik, şeyhlik kaldırılacak zorbaların mallarına el konulacak, Dersim’e yol, köprü, okul yapılacak, askerlik ve vergi düzene konulacak, Dersim’i eşkiya yatağı haline getirenler batı vilayetlerine gönderilecek, Dersim tamamen boşaltılacak ve burada Bakanlar Kurulu izni olmadan kimse oturamayacak, memleketin çeşitli yerlerine yerleştirilen Dersimliler ev ev dağıtılacaktır.”

İnönü Ankara’ya dönüşünde ise, Dersim’in medenileştirilmesi için tekrar mühim kararlar alınacağını, Maarif Vekâleti’nin yeni ders yılının başlamasıyla Dersim için yeni bir terbiye sistemi düşündüğünü ve bunun için çeşitli kurslar açılacağını belirtmiştir (Günel, 1999: 158).

Etkinliklerini giderek kaybeden aşiretler Seyid Rıza’nın öncülüğünde Kutu Deresi, Kızıldağ ve Sultanbaba dağlarına sığınmak isterlerken bazı aşiret mensupları yakalanmış ve Elazığ’a gönderilmiştir (Çay, 2010: 346). 22 Haziran’da askeri birlikler Sincik Dağı, Potur ve Ortadağ’ı hâkimiyetleri altına almak için taaruza geçmişlerdir (Hallı, 1972: 403). Buna mukabil aşiretler de ciddi kayıplar vermeye başlamış, ailelerini hayatlarını kurtarabilmek için Kalan ve Kutu derelerindeki mağaralara saklamışlardır. Buralara gidemeyen birçok aşiret üyesi ise silahlarını orduya teslim etmiştir. Devlet de bölge ahalisini ikna edebilmek için uçakla bildiriler attırmıştır. Hava saldırılarıyla vadiler ve açık alanlar bombalanmış, İksor mağaralarına tahrip kalıpları atılarak saklananlar mağara içinde imha edilmiştir. Ayrıca mağaraların ağızları kapatılarak gaz sıkılmış, canlı yaşayamaz hale getirilmiştir (Akyürekli, 2012: 138). 24 Haziran’dan itibaren isyana katılan köyler yakılmaya başlanmış, bu tarihten ayın sonuna kadar geçen sürede çatışmalar şiddetli bir şekilde devam etmiştir (Doğan, 2012: 164).

Hükümet kuvvetleri Seyid Rıza ile en son 16-17 Ağustos’ta Bahtiyar bölgesinde karşı karşıya gelmiş, fakat kendisi yakalanamamıştır (Akyürekli, 2012: 138). Hareket alanı giderek daralan Seyid Rıza, küçük oğlundan sonra 17 Ağustos’ta da diğer oğlu Şeyh Hasan, ikinci eşi Bese ve üç torununun öldürülmesi, yine Alişer’in de öldürülmesi ve beklediği yardımların gelmemesi üzerine 10 Eylül 1937’de teslim olmuştur (Konar, 2013: 24).

Seyid Rıza'nın yakalanması üzerine General Alpdoğan'a Mustafa Kemal, İsmet İnönü, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Üçüncü Ordu Müfettişi Kazım Orbay harekâtın isyan liderlerinin tamamının yakalanmasıyla son bulan harekât için kutlama mesajları göndermişlerdir (Akyürekli, 2012: 139).

Yaklaşık altı ay süren Dersim Hâdisesi'nin Ekim ayında başlayan yargılamaları 15 Kasım'da sona ermiştir. Mahkeme sonunda 11 kişi idama mahkum edilirken, 33 kişi ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır (Şimşir, 2011: 412). İdama mahkum edilen Seyid Rıza ve oğlu Hüseyin, Kureyşan Aşireti Reisi Hasso Seydo ve aynı aşiretten Hasan, Yusufanlı Aşireti reisinin oğlu Fındık, Demenan Aşireti reisinin oğlu Hasan, Mirzaoğlu Ali'nin infazı aynı gün gerçekleştirilmiştir (Doğan, 2012: 164; Akyürekli, 2012: 140). Seyid Rıza yargılanması boyunca isyan suçlamasını kabul etmemiştir. Seyid Rıza'nın doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamasıyla beraber 1859-1861 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Yaşı o tarihte 75'in üstünde olan Seyid Rıza idam edildiği gece önce yaşı küçültülmüş, sonra idam edilmiştir. Yine yaşı 18'den küçük olan Seyid Rıza'nın küçük oğlu Hüseyin'in yaşı önce büyültülüp sonra idam edilmiştir (Akyürekli, 2012: 145). “Evladı Kerbelayix. Bi Hatayix, ayıptır, zulümdür, cinayettir.” Kelimeleri onun son sözleri olmuştur. (Dersimi, 2004: 271). Aynı tarihlerde Atatürk bir doğu gezisine çıkmıştır. 14 Kasım'da Malatya'ya gittikten sonra Elazığ ve Diyarbakır'a geçmiş, ancak Tunceli ziyareti iptal edilmiştir (Doğan, 2012: 164-165). İdamların infaz edildiği zamanla Atatürk gezisinin çakışması dikkat çekicidir.

4.5. 1938 Yılı Olayları ve Üçüncü Ordu Te'dip Harekâtı

Seyid Rıza ve arkadaşları yakalanıp idam edildikten sonra kış mevsiminin gelmesiyle harekâta ara verilmişti. 1937 sonbaharında İsmet İnönü hükümeti yerini Celal Bayar hükümetine devretti. Yeni Başbakan Celal Bayar, mesliste yaptığı konuşmasında, “Bu yıl Dersim denilen işi kati surette tasfiye etmek için devletin bir tedbiri daha olduğunu ve ordumuzun Dersim havalisinde vazife alacağını ve umumi bir tarama hareketiyle kuvvetlerine müzahir olarak bu meseleyi kökünden söküp atacağını” söylemiştir. 1938'de harekâtı devam ettirmek üzere hazırlıklar yapılmıştır. Bu hazırlıklar Başbakan'ın sözlerini doğrular niteliktedir (Akyürekli, 2012: 152).

Genelkurmay'ın 21 Mart 1938'de yayımladığı emirde, “Bu yıl hazirandan itibaren Tunceli'de geri kalan tenkil ve silah toplama harekâtı yapılması hükümetçe karar altına

alınmıştır” diye belirtilmiştir. Bu emirden de belli olduğu üzere, 1938 yılında bir operasyonun yapılacağı kesinleşmiştir (Uluğ, 2007: 189).

Yayımlanan bu emrin devamında, harekâta katılacak birlikler belirlenmiştir. Hükümetçe alınan operasyon kararının hedefleri şunlardır: Maksut, Keçel Uşakları, Külhan ve Hemzik olaylarını yapanlar ve bunlara yardım edenlerin te'dipleri, asker bakaya ve kaçakların takibinin yapılması ve silahların toplanması olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda emre göre, 5000 kişi Tunceli'den çıkarılıp başka yerlere yerleştirilip, yasak bölgenin sınırları tespit edilip, yol, okul, köprü, kışla ve hükümet konaklarının inşasına devam edilecektir (Hallı, 1972: 417).

1937 yılındaki harekâta yakalanamayan bazı aşiretlerin 2 Ocak 1938'de Mercan Deresi civarındaki bir karakolu basması ve iki askeri öldürmesi üzerine 1938'de ikinci bir Dersim harekâtı başlamıştır. Bu harekâtın 4. Umumi Müfettişliğe bağlı birliklerin tenkil ve te'dipinden sonra 3. Ordu'nun tarama faaliyetleri ile sonlandırılması plânlanmıştır (Doğan, 2012: 165).

Uçak filoları tarafından 21 Haziran'dan 24 Haziran'a kadar aralıksız devam eden hava harekâtından birçok kişi kaçarak mağaralara saklanmak zorunda kalmışlardır (Uluğ, 2007: 188). Askerler tarafından kuşatılan mağaralarda saklanan 42 teslim olmuştur (Hallı, 1972: 437). 16 Eylül'e kadar devam eden 3. Ordu'nun tarama faaliyetleri sonucunda 7954 kişi ele geçirilmiştir (Hallı, 1972: 478). Hayderan bölgesi haricinde, direniş tamamen ezilmiştir (Hallı, 1972: 440).

Harekât sonrasında, yasak bölgelerin içerisinde ve dışarısından 7000 kişi batı illerine nakledilerek zorunlu iskâna tabi tutulmuşlardır. Dördüncü Genel Müfettişliğin önerisi, İşleri Bakan'ın onayıyla, Kutudere-Kırmızıdağ-Haçlıdere hattından Mercan Dağları eteğindeki Karacakale'ye kadar uzanan bölge Tagar Vadisi (Koçan Bölgesi) ve Ali Boğazı çevresi yasak bölge ilan edilmiş, yerleşime kapatılmıştır (Hallı, 1972: 437).

Meclis'in 1 Kasım 1938'deki beşinci dönem dördüncü toplantı yılının açılışında Cumhurbaşkanı adına Celal Bayar'ın okuduğu söylevde Atatürk;

“...Uzun yıllardan beri devam eden ve zaman zaman had bir şekil alan Tunceli'ndeki toplu şekavet hâdiseleri muayyen bir program dâhilindeki çalışmaların neticesi olarak kısa bir zamanda bertaraf edilmiş o muntıkada bu gibi vakalar bir daha

tekerrür etmemek üzere tarihe devrolunmuştur...” diyerek harekâtı savunmuştur (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, 2006: 424).

4.6. Tenkil ve Tedipten Günümüze Yansıyanlar

Dersim harekâtından sonra bölge halkı merkezin toplumsallaştırma vasıtaları ile hâkim kimliğin değerleri doğrultusunda tekrar şekillendirilmiştir. Tek parti yönetimi Dersim halkı üzerinde toplumsal mühendislik siyaseti takip ederek halkı kendi değerlerinden uzaklaştırmak istemiştir. Bunun sonucunda bazıları merkeze yabancılık hissetmezken bazıları kendi kültürünü korumaya çalışmıştır (Çiçek ve Şahin, 2014: 472). Hükümetin merkezileşme çabası sonucunda kendi anadili yerine Türkçe konuşan ve toplumun kültürel özelliklerine zıt şekilde yaşayan bir kesim ortaya çıkmıştır (Çem, 2011: 497).

Harekâtın ardından meydana gelen siyasal toplumsallaştırma ve kültür ile halkta merkeze karşı bir sempati oluşmuş, 1946’dan sonraki çok partili seçimlerde halk çoğu zaman CHP’den yana oy kullanmıştır. Dersimlilerin CHP’ye karşı siyasal tavırlarının bu şekilde olması bazı CHP çevrelerinin 1937-38 olaylarının başarıya ulaştığını düşünmelerine yol açmıştır. Diğer yandan Dersim Hâdisesi’nin yol açtığı toplumsal travma her kuşakta farklı olmuştur. Bu durum Dersim Hâdisesi’ne ve devlete karşı üç farklı yaklaşım meydana gelmesine yol açmıştır. Bunlardan 1937 olaylarını yaşayanlar, bir yandan devletten korkarken diğer yandan bir sadakat hissi beslemişler, bir sonraki kuşakta bilinçlenme ve farkındalık oluşmuş, yeni kuşak ise artan kimlik bilinci ile devlete öfke duymaya başlamıştır (Çiçek ve Şahin, 2014: 474).

Göner’in, Dersim olaylarıyla ilgili üç farklı kuşak ile yaptığı görüşmede Dersimlilere Dersim olayları hakkında ne bildikleri ve düşünceleri sorulmuştur. Bilhassa yaşananlara şahit olanların bir bölümü olayları anlatmak istememiş, yaşlarından dolayı hatırlamadıklarını iddia etmişlerdir. Diğer bölümü ise, yaşananları anlatırlarsa devletin kendilerine zarar vereceğine inanarak konuşmaktan çekinmiştir. Bazıları da olaylardan Atatürk’ün haberi olmadığını öne sürmüştür (Göner, 2017: 151-153). Bu durumun aynısı, tez için yapılan saha çalışmasının bir bölümü olan canlı tanıklarla yapılan görüşme sırasında da yaşanmıştır.

Dersim olaylarının günümüze kadar uzanan bir başka yansıması da dil konusunda olmuştur. Cumhuriyet yönetiminin tek dil politikası Dersim’de yaygın olan Zazaca’yı da

etkilemiştir. Zorunlu Türkçe dersleri, diğer dillerin okullarda yasaklanması gibi başta eğitimin bir araç olarak kullanılmasıyla bilhassa şehirlerde Türkçe öğretilen çocuklara ailelerinin kendi ana dillerini ya hiç ya da çok az öğretmesi dilin doğal aktarımını engellemiştir. Ailelerde kuşaklar arasında dil bakımından uçurum yaratılmıştır. Aile büyüklerinin Zazaca bilip Türkçe bilmemesi, yeni kuşağın ise Türkçe konuşmayı tercih etmesiyle Dersimlilerin asıl dillerini kullanım oranı giderek azalmıştır (Keskin, 2014: 346).

4.7. Dersim Harekâtı'nın Canlı Şahitleri

Çalışmanın bu bölümünde, harekâtın bizzat şahitlerine ulaşılmak istenmiştir. Saha çalışmasına başlamadan önce harekât esnasında yaşanan ağır tahribatın olduğu bölgeler kaynaklardan tespit edilmiştir. Bu bölgeler, Ovacık, Nazimiye, Kutu Dere ve Harvaçor olarak belirlenmiştir. Şahitlerin anlatımlarına yer veren çeşitli belgeseller incelenmiş ve ulaşılması hedeflenen şahitler 10 kişi olarak belirlenmiştir. Şahitlere ulaşmadan evvel yapılan bu ön araştırma kapsamında saha çalışması için Tunceli'ye gidilmiştir.

İlk olarak, daha önce benzer bir saha çalışmasının yapılma ihtimalinin yüksek olduğu düşünülerek, Munzur Üniversitesi'nde çeşitli bölümlerden görevli akademisyenlerle görüşülmüştür. Dersimli bölgeyi bilen ve aynı zamanda saha çalışması hakkında bilgisi olan akademisyenlerden fikir alınarak, Tunceli Merkez Atatürk Mahallesi 3 Nolu Aile Sağlığı Merkezi'ne gidilmiştir. Burada yine Dersimli bölgeyi ve yaşananlara hâkim Dr. Hüseyin Turan'ın bilgisine başvurulmuştur. Hüseyin Bey hastası, aynı zamanda köylüsü ve olaya bizzat şahit olan Kamer Çelik ile görüşme yapılmasına yardımcı olmuştur.

Daha sonra harekât için önemli noktalardan biri olan Ovacık ilçesine, saha çalışması yapmak için gidilmesi planlanmıştır. İlçeyi ve köylere hâkim olduğu düşünülen Ovacık Belediye Başkanlığı aranarak çalışmadan bahsedilmiş ve şahitlere ulaşma konusunda yardım istenmiştir. Bizzat özel kalem olan Cafer Bey'in görevlendirdiği belediye çalışanları eşliğinde olayın şahitleri ziyaret edilmiştir. Ancak görüşme için ziyaret edilen kişilerden çoğunlukla; rahatsız oldukları ve konuşamayacakları şeklinde ifadeler verilerek görüşme talebi geri çevrilmiştir. Yine aynı ekiple Kedek Köyü'ne gidilerek burada Ana Zöhre olarak da bilinen Zöhre Sönmez ile görüşme yapılmıştır. Yine o köyde yaşayan ancak olaya bizzat şahit olmayan babasının anlatımlarını aktaran İmam Güven ile görüşülmüştür. Ancak bu görüşmenin kayıtları alınsa da olaya şahit olmadığı için anlatımlarına çalışma içerisinde yer verilmemiştir.

Yine Dersimli, aile dostumuz, aynı zamanda orada toptancılık işiyle uğraşan Mehmet Makal'dan Pülümür'de müşterisi olan Ali Çelik'in harekâtın şahitlerinden olduğu bilgisi edinilmiştir. Bu bilgi üzerine Pülümür'e gidilmiş burada Ali Çelik ile görüşme sağlanmıştır. Ali Bey'in gerek yaş itibariyle gerekse ara ara Zazaca konuşması sebebiyle anlatımlarını anlamakta güçlük çekilmiştir. Kızının tercümesiyle ve olaylar arasında ki bağlantıyı aktarmasıyla durum anlaşılmıştır.

Merkez ilçesine bağlı çeşitli dernekler, yaşlıların yoğun olarak vakit geçirdiği kıraathaneler ziyaret edilmiştir. Ancak Dersim halkı 1937-1938 yılları arasında yaşananlardan duydukları korkuyu hâlâ sindiremediklerinden ve bölgede araştırma esnasında var olan OHAL'in yaratmış olduğu endişeden ötürü, duyduklarını anlatma konusunda bile yanaşmamışlardır.

Diğer anlatımcılar olan Zeynep Altın ve Beser Laçın Ateş ise Dersimli ahabplarımızın akrabaları olması sebebiyle onların aracılığıyla görüşme sağlanmıştır. Aynı zamanda bu iki tanıkla aynı köylü olan fakat başka bir mezrada oturan Keko Öztürk ile de görüşme yapılmıştır. Anlatımları ortak özellikler taşıdığı için ve Keko Öztürk'ün bizzat kendisi olayın şahitlerinden olmadığı için kayıt altına alınan anlatımlarına çalışmada yer verilmemiştir.

Şahitlere genel olarak nereli, hangi aşirete mensup oldukları, olayın yaşandığı dönemdeki ve şuanki yaşları sorulmuştur. Bu sorular dışında; olayın nasıl ortaya çıktığını, olaydan önce Dersim'de bulunan sosyal hayatın yapısını, ekonomik durumlarını ve geçim kaynaklarını, olay esnasında yaşananları ve olaydan sonra neler yaşadıkları hakkında sorular yöneltilmiştir. Ancak şahitlerin yaşlarının epeyce olmasından ve olaya ilişkin tramvatik bir takım şeylerin hafızlarında net bir takım şeylerin ise unutulmuş olmasından kaynaklı anlatıcılar hatırladıkları ölçüde kendilerini ifade etmiştir. Anlatım sırasında anlatıcıları, ürkütmemek ve zorlamamak adına bu yöntem tercih edilmiştir. Beser Laçın Ateş ve Zeynep Altın Türkçe bilmedikleri için Zazaca olayları anlatmışlardır. Zeynep Altın'ın anlatımlarını o esnada yanımızda olan oğlu tercüme etmiştir. Fakat Beser Laçın Ateş'in kayıtları zazaca alınıp daha sonra Zazaca bilen Gülşeri Yalçinkaya'ya tercüme ettirilmiştir. Anlatımlarda yer yer veya tamamen tercüman kullanılmış olması da anlatımların aktarılması konusunda eksiklikler oluşturmuş olabilir.

4.7.1. Kamer ÇELİK

Dersim'in Kutudere bölgesinde Yel dağının arkasında Gökçek eski ismiyle Cündük Köyü'nde 1932'de dünyaya geldim. Haydaran aşiretine mensubuz. 1938 Harekâtı öncesinde babam Kali Çelik askeri harekâtı öğrenince köyden çantasını alıp güvenli bir yere gitmek istemiş nenemin anlattığına göre fakat bazı köylüler gitme senin malın mülkün var asker buraya gelmez diyerek köyde kalmasına ikna etmişler. Aslında amaçları babamı asker kırsın, onlarda babamın davarlarını malını mülkünü alsın. Babam ve annem yeni evlilermiş tek çocukmuşum, asker annemi babamı Demenan ve Haydaranlılarla birlikte toplu kırdılar. Eskiden Pah Nahiyesi olan şimdi Karakoç ismi olmuş dere vardı orda derenin kenarında kırdılar. Bazıları cesetlerin altında kaldığı için asker görmemiş kurtulmuşlardı. Nenem beni alıp kurtulanlarla birlikte dağa bir mağaraya götürdü çocuklar vardı kim ağlarsa mağarada asker bizi yakalar diye korku içindeydik. Alan tarafında çoluk çocuk kurtulsun diye saklandık. Yaklaşık bir sene dağda yaşadık ayaklarımız yara olmuştu nasır olmuştu. Bir amcam askeriye de çalışıyordu beni ve nenemi getirdi Mazgirt 'de kaydetti. Ben kıyım sırasında 4 veya 5 yaşındaydım. Aşiretleri Nenemin yanına dayısının yanına gittik 4 sene kaldık devlette yardım etti daha sonra 38 Harekâtı'nda 5-6 yaşındaydım Hükümet 12 lira yol parası istiyordu vergi olarak amcam Mazgirt' de mahkemeye yaş için başvuru yaptı 1932 doğumluydum 1936 doğumlu yaptı yol parasından muaf olayım diye. O zamandan beri çıktık. Af çıktı sonra haber geldi serbest ettiler herkes köyüne geri gitti ama dağ köylerini boşalttılar anarşik bir durum olmasın diye. Köye dönenlere o zaman 1000 lira mıydı neydi hükümet yardım ediyordu bizde aldık. Hepsi süründü gitti öyle. O zaman da aşiret aşiret birbirini tanıyorlardı o zaman biz çocuktuk.

4.7.2. Zeynep ALTIN

Dersim'in Nazimiye ilçesinin, Dallıbahçe eski ismiyle İresi Köyü' nün Ger Mezrası'nda 1925' de dünyaya geldim. Kureşan aşiretine mensubuz.

1938 Harekâtı'nda yaz ayıydı, askerler burada teröristler var diyerek kadın, erkek, çoluk çocuk topladı. Erkekleri alıp Nazimiye'de Düzgün Baba'da¹³ Kıl köyünde, kadın ve çocukları da Dallıbahçe' de (Aşağı Doluca) çok derin olan Çır Deresi'nde derenin içerisinde ağır makinalı silahlarla öldürdüler. Kadınlar kaçmasın diye erkekleri önce öldürdüler bize de dediler toplanın sizi kocalarınızın yanına götürüyoruz diye kandırdılar.

¹³ Dersim'in Nazimiye ilçesinde bulunan Dersimliler için büyük bir ermiş kabul edilen, dört dağın arasında mekânı olan, her yıl binlerce insanın gidip adaklar adadığı kutsal bir yerdir.

Yayladan indi kadınlar kocalarıyla başka şehre götürüyorlar zannediyorlardı. Bizim ailede 11 kişi öldürüldü bu kıyıda, annem, babam, kardeşlerim, amcam, yengem, amcamın çocukları ve akrabalar. Ölen insanlar 3 yaşla 70 yaş arasındaydı. Annem hamileydi, annemi öldürdükten sonra bir asker süngüyle kardeşimi annemin karnından çıkardı bebek ağlıyordu, zaten annem o günlerde doğum yapacaktı. Kıyımdan 3 gün sonra köpekler derenin kenarındaki cesetlere saldırmıştı. Sonra askerler haber yolladı yaz ayıydı cesetler kokuyordu, sağ kalanlar insanları dağdan cenazelerini gömsünler diye. Dağa kaçan kurtulan çocuklar ailelerinin cesetlerini gömmek için derin tek bir kuyu kazıp ailelerini 5-6 kişiyi birlikte gömüyorlardı. Onlardan biri de amcamın oğlu Seyid Mahmut ALTIN (1920) idi. Cenazeleri toplamak için indiğinde beni uyardı, komutanın bana âşık olduğunu eğer beni isterse nasıl bir cevap vereceğimi bana söyledi. Dediği de oldu, komutan beni yanına çağırdı ve benimle evlenmek, bana sahip çıkmak istediğini söyledi. Bende ona amcaoğlumun bana dediği gibi; “Olur, annemi ve babamı buraya getir, beni Allah’ın emriyle onlardan iste o zaman sana varırım.” dedim. Komutan başını öne eğdi sustu ve beni serbest bıraktı. Dağa kaçtım, amcaoğlumu ve kurtulanları buldum. Daha sonra amcaoğlumla evlendim. Çok acılar çektik, suçumuz neydi biz bunları yaşadık. Aşiretler arasında kavga olmuş, insanlar cahilmiş. Hiç bu sebepler için insanlar öldürülür mü? Böyle öldürülür mü? Hâlâ unutamadım o acıları ne zaman anlatsam bu olanları hemen hastaneye kaldırıyorlar, fenalaşıyorum dayanamıyorum.

Ailesinde kıyıma uğramayanları da sürgüne gönderdiler Kütahya’ya, Aydın’a.

Asker bize ne yardımı yapmış, yardım falan yoktur. Bizden hükümet atın, eşeğin, buğdayın vergisini bile aldılar.

4.7.3. Zöhre SÖNMEZ (Ana Zöhre)

Dersim’in Ovacık ilçesinin Yeşilyazılı eski ismiyle Zeralik Köyü’nde 1932 yılında dünyaya geldim. O zaman 6 yaşındaydım. Asker girdi evimizin içine bir benim değil hepsinin evlerinin içine girdi. Çocuk, kadın, herkesi çayırlara dizdiler. Makinalı tüfekleri dizmişlerdi bizi de karşısına dizdiler. Biri atın üstünde geldi ama bilmiyoruz kimdir bayrak elinde eliyle işaret ediyordu yetiše bize, bizi öldüreceklerdi. Çayırın başına geldi millete dedi kalkın, ama o kimdi Fevzi ÇAKMAK mıydı? Atatürk müydü? Kimdi? Aklıma getiremiyorum ama komutandı, ama belki kitaplarda yazıyordur o gelen komutan kimdir diye. Sonra geldi bizi kurtardı herkes atla gelen komutanın eline gitti, ayağını öpmek istedi bizi niye kurtardı bilmiyorum.

Dağlardan milleti topladılar getirdiler Laş Deresi'nde öldürdüler. Ölenlerin akrabaları daha sonra cenazeleri hayvanlara bağlayıp köylerine gömmeye götürdüler. Ölenlerin elleri, ayakları hayvanların sırtında sallanıyordu. Çok eziyet ettiler bize. Asker, yaşlıların sakallarından tutup yoluyordu. Neler gördük kızım, neler neler... Aç kaldık, susuz kaldık.

4.7.4. Ali ÇELİK (İmam)

Dersim'in Pülümür ilçesinin Altın Hüseyin eski ismiyle Altuni Köyü'nde 1923 yılında dünyaya geldim. Dersim'de geçim kaynağı tarım ve hayvancılıkla sağlanıyordu. 1938'de ben gerçekte 19 yaşındaydım ancak askere gitmemek için babam beni küçük yazmıştı nüfusa. 1938'den sonra kimse kalmadı köylerde. Asker Beyleri Elazığ'a, Malatya'ya, Diyarbakır'a sürgüne gönderdi. Şimdiki ismi Komiser Abbas Necati Parkı olan Değirmen yanı olarak bilinen mevkide asker insanları kurşuna dizdi 20-25 kişiyi. Bizim ailede ölen olmadı. Pülümür merkezine taraf bütün ormanları asker ateşe verdi, günlerce yandı o ormanları dereden bu tarafı. Şimdiki ismi Gökçekonak eski ismiyle Tasınık Köyü'nden Baba Düzgün isimli genç kaçıyor kurşuna dizilenlerin arasından kaçıp kurtuldu o zaman 13 yaşlarındaydı. Babasına diyor ki baba benim elimdeki ipler gevşek, babası da diyor oğlum eğer kaçabilirsen hiç durma kaç. O da bunun üzerine ellerini çözüp kaçıyor, 5-6 gün geliyor bu yukarıda evlerde ¹⁴kalıyor sonra Bursa'ya taraf gidiyor. Yıllar geçti Baba Düzgün Dersim'e gelip ailesinin katledildiği yerde kemiklerini bulup mezar yaptırdı. Ağalık vardı o dönem ağanın karısı bize su vermiyordu bahçemizi sulayalım. Gittim kavga ettim sen kimsin bana su vermiyorsun diye. Sonra ağa beni şikâyet etti, müfettişler geldi köye ağa dedi burası benim yerimdir. Bende Erzincan'a yaya gittim Ankara'ya telgraf yazdım. Sonra Toprak Komisyon müfettiş geldi bana tapularımı verdiler.

4.7.5. Beser LAÇİN ATEŞ

Dersim'in Nazımiye ilçesinin Dallıbahçe eski ismiyle Yaresk Köyü'nde 1927 yılında dünyaya geldim. Kureyşan aşiretindenim. Dersim'e harekât düzenlendiğinde köylülerden bazıları Zargovit yaylalarındaydı. Ses çıkmaya başladı yayladan milleti toplayıp getirdiler. Onlar bizi öldüreceklerini bilmedikleri için indiler yoksa inmezlerdi yaylalardan. Hükümet milleti köye toplayınca millette köye yakın yayla kurdular. Hükümet

¹⁴ Ali Çelik yaşı itibariyle yukarı evler dediği bölgeyi tam olarak izah edemiyor. Ancak kızı babasının yukarı evler derken dağda yaylaları kastettiğini ifade ettiğini düşünüyor.

Korta Kıran denilen bölgede yayladaki insanları topladı. Bende o sıra oğluma dedim ki sen hayvanları götür. Herkes hayvanlarını sağmaya alırken bende süt ısıtıyordum sonra köye gidelim millet ne yapıyor diye merak ettik. Biz yukarı Dallıbahçe'de yayladaydık. İlkbahardı babam ot biçiyordu tarlada, ot destesini bırakırken karşıdan bir grubun ona doğru geldiğini görüyor. Bizim köyün askeriymiş babama selam veriyor o sırada babam komutana soruyor siz onları niye toplamışsınız diye. Komutan da babama sen kendi işine bak, tarlayı bırak sen de git saklan diyor. Dedem neneme bir git öğren köyde o insanları neden toplamışlar. Babam da o sıra annemi dedemler gönderiyor askerin köye gelip gelmediğini öğrenmesi için. Çünkü dedemlerin evi köyün tepesinde ve köyü rahatlıkla görebilen bir konumdaydı. Dedem de o zamana kadar kimsenin köye uğramadığını söylüyor ancak anneme kontrol etmesi için tekrar köyün tepesinde bulunan büyük bir çam ağacının arkasına saklanıp köyü gözetlemesini söylüyor. Asker ağacın altında birinin olduğunu fark ediyor, ağacı taşıyorlar kimse çıkmayınca yanlış gördük herhalde deyip uzaklaşıyorlar. Herkesi toplayıp akşam saat 10'da bahçenin altına getiriyorlar. Hem kadınları hem erkekleri orada öldürüyorlar. Dedem o sıra amcamın eşini ve askerden gelen amcaoğlumu yukarı, dağa saklanması için çağırıyor. Ortalık sakinleşinceye kadar orda kalın diyor. Amcaoğlum karşı geliyor gitmiyor ben askerden yeni geldim saklanmam diyor. Yengem de ziynet eşyalarıyla çocuklarını alıp bir süre saklanıyor fazla beklemeden geri geliyorlar dedem de kızıyor niye geldiniz diye. Bizim köyden Zülfü'nün hanımı kendi çocuğun alıp kayalıkların arkasına saklanmaya gidiyor. O sıra asker görüyor Zülfü'nün hanımını, ailece toplayıp karakola götürüyor saklandıkları yerden. O gece o aileyi karakolda katlediyorlar. Diğer köylülerimizi de alıp Kıl köyüne götürüyorlar orada katlediyorlar. Babama dedim baba gel kaçalım öyle de öleceğiz böyle de ama dedem bırakmadı ümidimiz dünyadan kesildi, ne yaptıysam gelmediler. İnsanları götürüp, Kıl Deresi'ne kırdılar. Cesetlerden dere içinde olanlar fazla bir şey olmadı geri kalanlar kurtlandı hayvanlar parçaladı kolları falan başka köylerde ortalığa yayıldı. Baki'nin annesi Füntoz (Gülizar) cesetlerin altında sağ kalıyor. O ölenlerin kanları iki dağın arasındaki kalan dereyi tamamen kıpkırmızı kana bulamıştı ve dere günlerce kan aktı. Yaralı olan Füntoz sürünerek ormana gitmiş orada kalmış o gece orda sabahlamış. Korkudan kanım damlar asker beni bulur diye ormandan çıkmamış. Kadın ertesi gece sürüne sürüne kızının gelin olduğu köye gidiyor. Ama korkup köye tam girmiyor, sabah köy çeşmesine Melek adında bir köylü su almaya giderken, kadına seslenip yanına çağırıp ona yardım etmesini istiyor. Kadında diyor ki sen kimsin? Füntoz'da ondan sessiz olmasını ve kızına gidip annen yaralıdır ormanın içinde git al demesini istiyor. Kızı annesinin yanına gidip

annesinin kan içinde üstü hep kurtlanmış sinekler ile kaplı olduğunu görüyor. Sonra eve götürüp kıyafetlerini değiştirip annesini yıkıyor. Kızının yaşadığı köydeki köylüler bu olayı duyup rahatsız olup annen köyde sen saklıyorsun asker gelsin bizi de mi katletsin diye kızına kızıyorlar. Kızı da "Zaten asker bizi öldürmüş şimdi siz mi bizi öldüreceksiniz annemi yollayarak, benim annem yaralanmış, kurtulmuş kimsesi yok tabi ki benim yanıma gelecek" diyor. O kıyımdan sonra yayladakilere köye dönebilirsiniz diye haber geldi. Köye döndüğümüzde tarlalarımız sahipsiz kaldığı için hayvanlar tarafından talan edilmişti, hayvanlarımızın kimisi ölmüş kimisi kaçmıştı. Atatürk hastaymış Fevzi çakmak emir vermiş kimse artık öldürülmesin diye. Dallıbahçe çevresinde 100'den fazla insanı katlettiler, o sırada biz yaylada olduğumuz için kurtulduk. Sağ kalanları olaydan sonra asker toplayıp sürgüne yolladı. Geride kalanlar hayatlarına başka şehirlerde devam edeceğine inanmadılar, bizi tekrar toplayıp diğerleri gibi öldürecekler diye düşündüler. Çelik köyünde kalanların isimlerini yazdılar sürgüne, Kütahya'ya göndermek için. Yukarı Dallıbahçe'de Keke Ağa, Munzur Ağa, Kamer Ağa ve ailelerini sürgüne göndermek istediler, o sırada emir geldi onları da bıraktılar.

5. DERSİM HAREKÂTININ SONUÇLARI

Dersim harekâtı tahribatı ağır olan bir harekâttır. Harekât, başta sadece asiler olarak nitelendirdiği devlete karşı muhalif güçlere karşı başlatılmış gibi görülse de sonuç itibariyle muhalif olmayan kesime de sıçramıştır.

Harekât yapısı itibariyle savaş hukukuna aykırı bir durum almıştır. Havadan gerçekleştirilen operasyonlarda, raporlarda da belirtildiği üzere canlı olan ne varsa ortadan kaldırılacak şekilde hedefler bombalanmıştır. Mağara içlerine dinamit ve gaz atılarak içerisinde olan tüm canlılarla birlikte yok edilmiştir. Yaşlı, kadın, çocuk, masum, suçlu gibi ayrımlar yapılmaksızın çoğunlukla toplu infazlar gerçekleştirilmiştir.

Yaşanan bu operasyonlar beraberinde ciddi birçok sorunu ortaya çıkarmıştır. Bazılarının etkisi hâlâ devam etmekte olan bu sonuçlar; siyasi ve toplumsal olarak ele alınmıştır. Etkisi hâlâ devam eden travmatik bu hâdisenin iyileştirilmesi için bir takım öneriler sunulmuştur.

5.1. Siyasi Sonuçları

Haziran 1939'da Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun'un üç yıl daha uzatılması için verilen kanun lahiyası vesilesiyle Başbakan Refik Saydam, Dersim meselesinde İsmet İnönü'nün izlenmesini münasip gördüğü yöntem hakkında ilk andan itibaren tatbikine başlanan ıslahat programının uygulanabilen kısımları ve sonraki safhaları hakkında Meclis'e bilgi vermek amacıyla 4. Umumi Müfettiş General Alpdoğan'dan yapılan işlerin bir özetini istemiştir (BCA, 030.01.40.238.6, 22.6.1939).

Alpdoğan da verdiği cevapta, eski hükümetlerin Cumhuriyet'e miras bıraktıkları en önemli işlerden birinin de Dersim işi olduğunu, aşiret teşkilatına sahip olan Dersim halkının birbirleriyle ve komşu ahaliyle çıkar ilişkisi içerisinde olduğunu belirtmiştir. Eski hükümetler Dersim'deki şekavet olaylarına engel olmak için askeri tedbirlere başvurmuşlarsa da Alpdoğan'a göre "sel siyaseti" takip edilmediği için başarılı olunamamıştır (BCA, 030.01.40.238.6, s. 1, 24.6.1939). Müfettiş, söz konusu kanuna dayanarak 1939 yılına kadar bölgede yapılanları ise şu şekilde sıralamıştır. Bölgede Koçuşağı ve Kalan yasak bölgeleri tesis edilmiş, bunlar haricindeki 8 bin kilometre karelik alandaki köylerin tamamında devlet kanunları uygulanmaya başlanmıştır. Koçuşağı yasak

bölgesinde yaşayanların hepsi göç ettirilmiş, Kalan bölgesinde saklanan bazı eşkıyalar ise 2 Haziran'da kadın ve çocukları hükümet binasına yollayarak aracılıklarının kabulünü istemişlerdir. Ancak hükümetin en şefkatli muamelesi gösterilmek suretiyle geldikleri yere gönderilmişlerdir. Bu bölgenin de yakında tamamen boşaltılacağını belirten Alpdoğan, hâkimiyet altına alma işinde memurların ve askerlerin barındırılması ile ulaşımın öncelikli olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, Tunceli'nin coğrafi yapısı gereği yol, köprü, kışla, karakol ve hükümet konağı yapılması gerekli ve elzemdi. Üç sene içinde 15'i büyük olmak üzere 100 tane köprü yapılmıştır. Yapılan 200 kilometrelik yollar ise Tunceli'nin altı kaza merkezini vilayet merkezine ve Elazığ istasyonuna bağlamıştır. Bölgedeki ordular için 9 modern kışla, 4 koğuş, 9 karakol binası yapılmıştır (BCA, 030.01.40.238.6, s. 2-3, 24.6.1939).

6, 7 ve 8. dönemlerde Bingöl ve Tunceli milletvekilliği yapan Necmeddin Sahir Silan'ın hazırladığı raporlar 1939-1953 yılları arasına, yani Dersim hâdisesi sonrasına aittir. Ayrıca önceki raporlardan farklı olarak bu raporlar Dersim özelinde bakıldığında 1937 olaylarının sonuçları hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

Sılan, Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu 1952 yılına ait Tunceli raporunda bölgedeki aşiretlerin varlığını kabul etmek gerektiğini belirtmiştir. Rapora göre, Nazımiye ilçesinde yaşayanlar Haydaranlı, Maskanlı, Lolanlı vb. gibi aşiret isimleriyle anılmaktadır. Hatta mecliste bulunan Tunceli milletvekillerinden birisinin Arili Aşireti'ne mensup olup, milletvekili olmasında aşiret ilişkilerinin etkisi vardır. Aynı şekilde DP Nazımiye ilçe başkanı ve partililer arasındaki sorun da aşiret münasebetlerinden kaynaklanmıştır (Akekmekçi ve Pervan, 2010: 435). Rapordan anlaşılmaktadır ki bölgede aşiret yapısı kısmen de olsa bu tarihlerde halâ devam etmektedir. Ancak aşiretlerin gücünü kaybettiği âşikardır. Nitekim aşiretlerin etkinliğini yitirmesiyle Dersim'deki kimi kesimlerde süreç içerisinde CHP'ye karşı bir güven ve sadakat duygusu meydana gelmiştir. Bu kesim bazılarınca yaşananları ve gerçeği unutanlar kişiler olarak bazılarınca da demokratik ve laik bir devletin Dersim'de eğitmiş olduğu bireyler olarak tarif edilmiştir (Çiçek ve Şahin, 2014: 472).

Tablo 4: 1950-2011 Yılları Arasındaki Genel Seçimlerde CHP'nin Tunceli'den Aldığı Oy Oranı

Seçim Yılı	Ülke Genelinde Aldığı Oy (%)	Tunceli'de Aldığı Oy (%)
1950	35.2	53.4
1954	35.2	53.4
1957	41.1.	53.5
1961	36.7	35.1
1965	28.7	33.5
1969	27.3	18.8
1973	33.2	69.9
1977	41.3	66.2
1983	30.6 (HP)	63.5
1987	24.7 (SHP)	54.8
1991	20.7 (SHP)	57.9
1995	10.7	23.3
1999	8.71	18.3
2002	19.4	24.6
2007	20.8	16.58
2011	25.9	56.2

Kaynak: Zuhal Çiçek, Adnan Şahin, “1938 Dersim Kırımının Dersim Halkının Siyasi Davranışı Üzerine Etkisi: CHP Örneği”. 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu*, Tunceli: Tunceli Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 465-466.

Çok partili hayata geçildikten sonra DP'nin iktidara geldiği 1950 seçimlerinde Dersim'in CHP'ye oy verdiği görülmüştür. Bunda CHP'nin halka 1937 olaylarını anımsatması ve partiden çekinmesi etken olmuştur (Çiçek ve Şahin, 2014: 466). Nitekim Sılan da Dersim'de CHP'ye karşı korku temelli bir itaat, saygı ile iç içe geçmiş bir çekinme olduğunu, eğer CHP'ye oy vermezlerse yeniden cezalandırılmaktan korktuklarını bu yüzden oy verdiklerini belirtmiştir. Ayrıca Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile topraksız köylülere arazi verilmesi nedeniyle ve aşiret yapısından rahatsız olan kimi kesimlerin CHP'nin bu yapıyı bitirdiği düşünerek de hareket ettiğini eklemiştir (Akekmekçi ve Pervan, 2010: 204-211). DP'nin de Sünniliği ön plâna çıkararak buna uygun dini uygulamalarda bulunması Dersimlileri CHP'ye iten bir başka neden olmuştur (Göner, 2017: 202).

Cumhuriyet Halk Partisi Genel başkan yardımcısı Onur Öymen'in 10 Kasım 2009'da Mecliste demokratik açılım için ayrılan ön görüşmeler sırasında sarf ettiği, “Analar ağlamadı mı diyorsunuz? Analar ağladı diye kimse terörle mücadeleyi bırakmaz. Dersim isyanında da analar ağladı ama hiç kimse mücadeleyi bırakmadı o dönem. Sizin

esasen terörle mücadele etmeye cesaretiniz yok ” sözleriyle hükümete yüklenmiştir (URL-1, 2019).

Öymen'i “Türkiye'nin tarihini yanlış aktarmak” ile suçlayan Aygün, Dersim'de yaşananların bir isyan değil bir katliam ve tek yanlı bir askeri hareket olduğunu söylemiş; “Çünkü yaşanan silahlı bir kalkışma ve isyan değil tek taraflı bir kırımdı” diye ifade etmiştir. Aygün, Kemal Kılıçdaroğlu, Yılmaz Ateş, Sinan Yerlikaya, Kamer Genç, Orhan Veli Yıldırım gibi CHP'de siyaset yapmış ve halen yapan Dersim milletvekillerinden Öymen'in açıklamalarına tepki göstermelerini istemiştir (URL-1, 2009).

23 Kasım 2011’de AKP Genişletilmiş İl Başkanları toplantısında konuşan Başbakan Erdoğan Dersim olaylarına ilişkin belgeleri açıkladı. Erdoğan belgelerin içeriklerini tek tek okuyarak aralarda da sıkça CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu’na eleştiriler yöneltti (URL-2, 2011). “Dersim yakın tarihimizdeki en acı, en trajik olaylardan biridir. Dersim aydınlatılmayı, cesaretle sorgulanmayı bekleyen bir faciadır. Dersim, CHP hükümetlerinin onlarca, yüzlerce faciasından en acısıdır, en kanlısıdır... Dersim faciası karşısında özür dileyen olan, bu faciayla yüzleşecek olan, AK Parti değil, AK Parti hükümeti değil, bizzat bu facianın, bu kanlı eserin sahibi olan CHP 'dir, CHP'nin Tunceli milletvekilleridir, CHP'nin Tunceli kökenli Genel Başkanıdır.” dedi. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, 13 bini aşkın kişinin öldürüldüğünü söylediği olaylar için “Devlet adına özür dilemek gerekiyorsa ve böyle bir literatür varsa ben özür dilerim ve diliyorum” diyerek devletin devamlılığının bir ilkesi olan siyasi sorumluluğunu yerine getirmiş oldu (URL-3, 2011).

Herhangi bir toplumsal travma ile yüzleşme veya hesaplaşmadan bahsedebilmek için öncelikle yanıtlanması gereken en önemli soru sorumlunun kim olduğudur (Poyraz, 2013: 16).

Erdoğan’ın sözlerinin üzerine CHP genel başkan yardımcısı Sezgin Tanrıku, Kılıçdaroğlu’nun Dersim meselesinde mağdur olduğunu “Acı duyan her insandan, ölen her insandan, sürgün edilen her insandan ve bunu yaşayan insanlardan özür diliyorum, CHP adına da özür diliyorum.” sözleriyle Kılıçdaroğlu’nun üzerinde bulunan siyasi sorumluluğu üstlenerek parti içinde farklı tartışmalara yol açmıştır (URL-4, 2014).

5.2. Toplumsal Sonuçlar

1937 Mart ayında başlayan te'dip ve tenkil harekâtı, Kasım 1938'de batıya sürgün edilen ailelerin trenle Elazığ'a gönderilmesiyle sona ermiştir (Karerli, 2007: 383). Yasak olan bölgeler sivillerden arındırılmış, aşiret liderleri ve ailelerinden eser kalmamıştır. Raporlarda öngörüldüğü gibi okullar açılmış, yatılı mektepler, karakollar, yollar inşa edilmiştir (Mumcu, 2007: 99).

O dönemde Kürtçe konuşmak yasaklanmış, Dersim halkının çoğu yapılan opreasyonlar ve sürgünlerde yok edilmiştir. Önce tenkil, ardından 1938 yılında yapılan te'dip harekâtıyla yüzlerce köy yakılmıştır. 4. Umumi Müfettişliğe ait raporlara göre 1937 yılındaki harekâta 262 kişi ölmüş, 7 kişi idam edilmiş, 1938 yılındaki harekâttan sonrasında ölü sayısı 13.160 kişi olarak verilmiştir 11.818 kişi sürgün edilmiş ve 1937 yılında 30, 1938 yılında ise 122 şehit verilmiştir.(Akyürekli, 2012: 159). Silahlı saldırıya katılıp katılmadıklarına bakılmaksızın aşiret liderlerinin tamamı öldürülmüş, aileleri ise sürgün edilmiştir (Mumcu, 2007: 99).

1937 yılındaki Dersim harekâtından sonra burayı da kapsayan bir Doğu gezisine çıkan Atatürk 17 Kasım'da Elazığ istasyonunda bir toplantı yapmıştır. Toplantıya Celal Bayar, Şükrü Kaya, Ali Çetinkaya, Kâzım Orbay ve Abdullah Alpdoğan katılmıştır. Bu toplantıda Atatürk gözlemlerini not ettirmiştir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir (BCA, 030.10.110.738.8, s. 8):

- Toprak, su ve hava açısından yaşanılması zor olan bölgenin halkının koşulları daha iyi olan yerlere nakledilmeleri etraflıca düşünülmeli ve maliyeti hesaplanmalıdır.
- Pertek mıntıkasının arazisi iyi olduğundan ıslahı dikkate alınmalıdır.
- Büyük ve kesif köyler inşa edilmeli ve buraların kültürü temin edilmelidir.
- Maden işçisi olarak kaç ailenin nakledilebileceği tespit edilmelidir.
- Münferit dağ köyleri iç göç ile ovalara taksim edilmelidir.
- Gırlayık bölgesinde pancar mıntıkası tesis ederek dağ köylüleri buraya nakledilmelidir.

Atatürk'ün seyahati sonrasındaki gözlemleri ve 4. Umumi Müfettiş'in verdiği bilgiler sonucunda bölgede ziraate elverişli alanların çok az olduğu için halkı geçindirmeye yetmeyeceği anlaşılmış, “sefil ve bedbaht” bir hayat süren Dersim halkının aynı şekilde yaşamamasına karar verilmiştir. Bu cümleden, Dersim halkı yerlerinde kaldığında medeni bir şekilde yaşamaları için harcanacak pek çok para ve emek yerine ülkenin maden, ziraat ve sanayi bölgelerine göç ettirilmeleri uygun görülmüştür. Bu göç işleminin gerçekleştirilebilmesi için Alpdoğan bazı taleplerde bulunmuştur (BCA, 030.10.110.738.8, s. 2, 8.12.1937):

- Nakledilmesi gerekenlerin soy ve dillerine göre hane ve nüfuslarının tasnif edilerek tespitini, yaşadıkları köylerin isimleri, bağlı bulundukları kaza ve nahiyelerin belirtilmesi ve gönderileceklerin yerleri gösteren bir harita yollanması
- Bu kişiler arasında çeşitli aşiret ve dini tarikatlerle ilişkisi olanlar ile aslında Türk olmalarına rağmen dillerini ihmal etmiş olanların da tasnifte gösterilmesi
- Sahip oldukları bütün hayvanların da tespit edilmesi

Söz konusu halkın maden ocakları ve sanayi bölgelerine nakledilecek olanlar haricindekilerinin Erzincan'a göç ettirilmesine karar verilmiştir. Nakledilecek olanlar için; gerekli evlerin ziraat aleti ve hayvanlarının bölgeye ulaşmasından önce yapılması, gelir gelmez üretici haline getirilmeleri, ahalinin nakledileceği ve iskân edileceği yerlerin elverişli topraklarının da göz önünde bulundurularak şimdiden tespit edilmesi, yeni kurulacak köylerin ya da mevcut olanlara eklenecek mahallerin sıhhi, ekonomik açıdan incelenmesi ve iskâna ait bir haritanın yollanması talep edilmiştir. Ayrıca yeni kurulacak ya da mevcut yerlere ilave yapılacak köylerin en az 30 kilometre çevresindeki halkın dil, kültür ve nüfus bilgileri istenmiştir (BCA, 030.10.110.738.8, s. 6, 8.12.1937). Erzincan ve sanayi bölgesinde nakledilecekler haricidekilerin ise Zonguldak'taki maden ocaklarında çalıştırılmak için ocaklara yakın yerlere iskânlarına karar verilmiştir. Bu kişiler için gereken evlerin nakillerinden önce yaptırılması, nakledildikten ve yerleştikten sonra ise maden ocaklarında çalıştırılmaları uygun görülmüştür. Zonguldak'a gönderilecekler için de öncekilerle aynı taleplerde bulunulmuştur (BCA, 030.10.110.738.8, s. 4, 8.12.1937).

Sılan'ın raporlarının Dersim ile ilgili olanlarında aşiret reislerinin etkinliklerine son verilmesinin Tunceli için olumlu bir durum olduğu, halkın da bu durumdan memnun

olduğu belirtilmiştir. İdari ve mülki yapılanmanın asayişini temin ettiği, bunun sayesinde bölge halkının Cumhuriyet rejimine olan bağlılığının arttığı öne sürülmüştür. Ayrıca bölgedeki bazı nahiye müdürlerinin ve kaymakamların halka kötü muamele etmesi ve halkı sömürmek istemeleri de eleştirilmiştir (Akekmekçi ve Pervan, 2010: 208).

Rapora göre, Tunceli Kanunu sonrasında halk bölgedeki devlet varlığını tanımış, seydiler ve ağalar artık silahsız dolaşmaya başlamıştır (Akekmekçi ve Pervan, 2010: 210). Asayişle ilgili bir raporda ise, önceden bölge aşiret reisleri ve ağaların kontrolündeyken hükümetin ıslahat ve tedip hareketi sonucunda bölgenin asayişinin sağlandığı, sağlıklı bir yapısı olan yeni bir görünüme sahip olduğu ifade edilmiştir (Akekmekçi ve Pervan, 2010: 216). Son kısımda ise, İskan Kanunu'nun Tunceli'de etkisini gösterdiği, eskiden göçebe yaşam tarzı olan aşiretlerin artık var olan düzene uyum sağladıkları, ağa ve aşiret reislerinin merkezi otoriteyi tanımaları için önemli girişimlerde bulunduğu belirtilmiştir (Akekmekçi ve Pervan, 2010: 238-239).

Dersim harekâtı sonrasında 2907 aileden toplam 14411 kişi Türkiye'nin farklı yerlerine göç ettirilmiştir.¹⁵ Bu göçler kimi zaman iskân kimi zaman sürgün olarak nitelendirilmiştir (Pervan, 2012: 59). Batı'ya yapılan nakiller çoğu zaman Elazığ-Erzincan istasyonlarından trenle gerçekleştirilmiştir (Çetin, 2014: 760).

En büyük acılardan biri de, yetim ve sahipsiz kalan yüzlerce Dersimli kız çocuğunun evlatlık adı altında subay, astsubaylara, 1937-1938 harekâtında orduya mal satan tüccarlara besleme olarak verilmiş olmasıdır. Bu besleme kızların maruz kaldıkları taciz baskı ve tecavüzlerin acı boyutları nesiller boyu aktarılmış filmlere konu olmuştur. Yatılı okullara alınan sahipsiz ve yetim erkek çocuklarına ise Kemal ve Celal isminin verilmiş olması Dersim harekâtının ayrı bir başarısıdır (Akyürekli, 2012: 160).

Harekât sadece te'dip ve tenkilden ibaret olmamıştır. Dersim de aynı zaman da bir asimilasyon politikası amaçlanıp, uygulanmıştır. Operasyonlar sonrasında Aleviler'e karşı bölücü, isyankâr, potansiyel bir bölücü gözüyle bakılmıştır (Kaya, 2002: 69).

1947 yılından sonra Dersim'e geri dönen aileler yaşadıkları olayların korkusu neticesinde çocuklarına kimliklerini saklamayı öğretmişlerdir. Yeni bir ulus yaratma projesinin en büyük ayağı olan Dersim harekâtı esnasında uygulanan şiddetin, katliam

¹⁵ Akyürekli'ye göre bu sayı 11818'dir. Bkz. Akyürekli, 2012: 1659-1660.

boyutuna varmış olması, bölge halkında ayrı etnik kökene ve mezhebe sahip olduklarından dolayı böyle bir sert müdahaleyle karşı karşıya kaldıkları fikrini oluşturmuştur (Akyürekli, 2012: 160). Gelecek nesiller yaşanılan ve hayata geçirilen uygulamalara karşı içten içe kin biriktirmişlerdir.

1947 yılında ise çıkartılan yasa ile sürgün edilenlerin iskân mntıkalarında mecburi olarak oturma zorunlulukları ve İskân Kanunu'nun ülkeyi üç bölgeye ayıran maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır. Bunun üzerine 4128 evde yaşayan 22516 kişi Doğu'daki eski evlerine dönmüştür. Ertesi yıl çıkartılan 5227 sayılı kanun ile de 917 haneden 4607 kişi daha dönüş yapmıştır (Çetin, 2014: 758). Bu tarihten sonra Dersim halkının büyük bir çoğunluğu da bölgeye geri dönmüştür (Akyürekli, 2012: 160).

Tablo 5: Dersim Harekâtı Sonrasında Göç Ettirilenlerin Sayısı ve Gönderildikleri Yerler

Gönderildiği Vilayet	Gönderilen Aile Sayısı	Gönderilen Kişi Sayısı
Afyon	73	356
Amasya	88	392
Antalya	83	410
Aydın	183	1003
Balıkesir	240	1087
Bilecik	181	866
Bolu	45	223
Burdur	12	54
Bursa	317	1861
Çanakkale	44	321
Çankırı	125	750
Çorum	57	171
Denizli	144	659
Edirne	5	43
Eskişehir	138	643
Isparta	30	181
İstanbul	6	13
İzmir	121	511
Kastamonu	61	386
Kayseri	80	245
Kırklareli	8	60
Konya	212	1264
Kütahya	116	586
Manisa	248	1015
Muğla	30	170
Niğde	34	124
Samsun	60	276
Sinop	30	110
Tekirdağ	17	100
Uşak	51	273
Yozgat	62	251
Zonguldak	6	7
Toplam	2907	14411

Kaynak: Necat Çetin, “Dersim Harekâtı Sonrası Torbalı’ya Nakil Edilen Ailelerle İlgili Tespit Edilen Nüfus Kayıtları ve Torbalı’da Söylenen “Mehmet Çavuş” Uzun Hava Türkü Derlemesi”, 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu*, Tunceli: Tunceli Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 760-761.

Harekât sonrasında Dersim halkı devletin bir şekilde bağlantısının olduğu her alandan çekinmeye başlamış, asker ya da sivil her devlet görevlisinden korkar olmuştur (Göner, 2017: 238). Hükümetin baskı araçları 1937’den itibaren halk tarafından hoş karşılanmayan konumda olmuştur. Bilhassa olayın tanıkları devletten çekinme, devlete güven duymama, sadakat hissetmeme ve kendisini devletin bir parçası saymamaya başlamıştır. Bu duyguların yanı sıra mutlak otorite konumundaki devlete itaat etme ve devleti yüceltme davranışları da görülmüştür (Çiçek ve Şahin, 2014: 458)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dersim Hâdisesi Cumhuriyet döneminin önemli dönemeç noktalarından birisi olmuştur. Osmanlı yönetiminin görece aşiretlere serbesti tanıdığı Dersim Cumhuriyet döneminde tek parti yönetiminin tıpkı diğer Doğu vilayetleri gibi otorite sağlamak istediği bir yer olmuştur. Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından Cumhuriyet idaresine geçen Atatürk önderliğindeki yeni Türk devleti içinde bulunulan çağın ve koşulların bir gereği olarak ulus devlet modelini benimseyerek hızla modernleşme adımları atmaya başlamıştır. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin takip ettiği politikalar Kürtlerin çoğunlukta yaşadığı Doğu bölgesinin toplumsal, dini, sosyal ve kültürel yapısı ile çatışmıştır. Bu çatışmanın önemli aktörlerinden biri de Dersim olmuştur. Gerek coğrafi gerek sosyo-kültürel gerek toplumsal yapısı sebebiyle Dersim'in Osmanlı'dan beri merkezle ilişkileri iyi olmamıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra tek parti yönetiminin aşiret yapısını kendisine ciddi bir tehlike olarak gördüğü ilk olay Şeyh Said İsyanı ile olmuştur. Bu isyanı daha sonra başkaları takip etmiş, nihayetinde 1937'deki Dersim olaylarına kadar gelinmiştir. Aslında bu tarihe gelinceye kadar tek parti yönetimi Dersim'in ıslahı meselesini kesin bir biçimde halletmek istemişse de çeşitli nedenlerden ötürü bunu gerçekleştirememiştir. Fakat bölgenin ıslahı ve merkezileştirilmesi düşüncesiyle pek çok rapor hazırlamak, yasal düzenlemeler yapmak ve umumi müfettişlik kurmak suretiyle adım adım 1937'ye ulaşılmıştır.

1937 yılının Mart ayında başlayan Dersim harekâtı tenkil ve tedip yöntemiyle 1938 yılının Kasım ayına kadar devam etmiştir. Harekât sonucunda pek çok kişi ölmüş, binlerce Dersimli başka bölgelere nakledilmiştir. Cumhuriyet yönetiminin isyanı bastırmak için izlediği yöntem ve kullandığı araçları o dönemde ve günümüzde aşiret yapısının muasırlaşmaya engel olduğunu, bölge halkını sömürdüğünü, yabancı devletin bu yapıyı kullanarak Türkiye'yi zayıflatmak istediğini öne sürerek savunanlar olduğu gibi, Cumhuriyet yönetiminin Türkleştirme ve Sünnileştirme politikası takip ettiğini, ulus-devlet inşası sürecinde otorite tesis etmek istediğini ileri sürerek eleştirenler de mevcuttur.

Ancak unutulmamalıdır ki ortada yaşanmış, sonuçları Dersim halkı için ağır tramvalar yaratmış bir durum söz konusudur.

Harekât aslında isyancıları tespit edip cezalandırmak yerine isyana katılan katılmayan, yaşlı, kadın, çocuk dâhil herkese karşı düzenlenmiştir. Hukuk ihlalleri

barındıran bu harekât sonrasında operasyonu gerçekleştiren pilotlara, generallere madalyalar taktim edilip, teşekkürler bizzat devletin en üst kademelerinden teşekkürler sunulmuştur. İsyana katıldığı belirtilen kişiler hakkında bir gecede idam kararları alınmış, yaşları büyük olanlar aynı gecede yaşları küçültülerek, küçük olanlar ise büyütülerek idam edilmiştir.

Dersim’de düzenlenen operasyonlar sonucu yaşamını yitirmeyenler ise Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadıkları yerlere küçük gruplar halinde yerleştirilerek, dillerini konuşmaları engellenerek, asimile edilmek istenmiştir. Zorunlu iskan kapsamında göçe zorlanan aileler gittikleri illerde horlanmış, gerek inançları gerekse dillerinden ötürü hep öteki olarak görülmüştür. Göçe zorlanan aileler parçalanarak, farklı illere dağıtılmıştır. Burada amaçlanan ise aile bütünlüğü yok edilerek asimilasyonun hızlı ve etkin bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Ailesini operasyonlar sırasında kaybeden Dersimli kız çocukları asker ve subaylara besleme olarak verilmiştir. Bu kız çocukları evlat verildikleri ailelerde çeşitli istismarlara uğramış yaşadıkları tramvaya başka dramlar da eklenmiştir.

Tüm bu yaşananlardan ötürü devlete karşı tepkiyle Dersimli yeni nesiller yetişmektedir. Yaşanılanları bizzat ailelerinden anlatımlarından duyan, araştıran bu gençler Cumhuriyet ve Tek Partili Rejim dönemi uygulanan ulus devlet politikası sonucu olan bu olaya karşı tepkililerdir. Yaratılmak istenen yeni ulus kimliği altında Dersimliler sindirilip yok edilmiş ve asimile edilmiştir. Dersimliler, devlete karşı kimliklerini hep bir suç sebebiymiş gibi algılandıklarından kimliklerini saklama gereği duymuşlardır.

Yakın zamana kadar konuşulması sakıncalı bulunan Dersim Hâdisesi artık bu sakıncalı durumdan çıkarılmalıdır. Taraflar yaşanan bu acı olayla yüzleşmelidir. Meclis tarafından bir araştırma komisyonu kurularak olayın boyutu derinlemesine incelenmelidir. Mağdurlar tespit edilmeli ve mağduriyetleri giderilmek üzere adımlar atılmalıdır. Devlet kanalları kullanılarak gerçekleştirilen bu operasyonlar, çıkarılan bu kanunlar yine devlet kanalları aracılığıyla bu durumu telafi etmelidirler.

Herhangi bir olayın mağduru olmak o olay karşısında sorumluların tespit edilmesini, olayın boyutunu yüksek sesle haykırmayı gerektirir.

Siyasi sorumluluğu bulunan liderler halktan özür dilemeli, benzer acıların yaşanmaması için güçlü ifadeler kullanmalıdırlar.

Kurumların da en az devlet gibi geçmişle ilişkili bağları vardır. Kılıçtaroğlu taraf olarak Dersim Hâdisesi'nde mağdur olmasına karşın, genel başkanı olduğu CHP'nin de kurumsal olarak sorumluluğunu taşımaktadır. Bu nedenle bu sorumluluk neticesinde Dersimli hemşerilerinden özür dilemeli ve hâdisenin tüm gerçekliğiyle açığa çıkarılması için elinden geleni yapacağı konusunda söz vermelidir. Kılıçtaroğlu ne mağdurun serzenişini ne de sorumlunun utancını yerine getiremediğinden eleştirilere mağruz kalmaya devam edecektir.

Yaşanan hukuksuzluğun sorumluları tespit edilmeli, özellikle Dersim'de ve ülke genelinde sokak, okul, köprü vs.. yerlere verilen bu isimler değiştirilmelidir. Aynı zamanda Dersim'deki ilçe, köy ve bölgelerin eski isimleri tekrar iade edilmelidir. 1937-1938 yılları arasında yapılan operasyonda hayatını yitirenler için bir anıt yapılmalıdır. Devlet halkının kendisine duyduğu korkuyu, güvene ve sevgiye çevirmek için tüm imkânlarını kullanarak samimi adımlar atmalıdır.

KAYNAKLAR

- Ağar, Ö. K. (1940). *Tunceli Dersim coğrafyası*. İstanbul: Türkiye Basımevi.
- Akekmekçi, T. Pervan, M. (Der.) (2010). *Doğu sorunu, Necmeddin Sahir Silan raporları 1939-1953*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Akgül, S. (1993). Cumhuriyet dönemine kadar Dersim sorunu. *OTAM*, (4), 1-22.
- Akgül, S. (2009). *Amerikan ve İngiliz raporlarında Dersim*. İstanbul: Yaba Yayınları.
- Aygün, H. (2011). *Dersim 1938 ve zorunlu iskân*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Aksoy, B. (1985). *Tarihsel gelişim sürecinde Tunceli*. I, Ankara: Yorum Yayınları.
- Aksoy, G. (2009). *Anadolu Aleviliği'nden Dersim'e: Alevi tarihine coğrafi bir giriş*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Akyürekli, M. (2012). *Dersim Kürt tedibi 1937-1938* (2 b.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Alakom, R. (1998). *Haybun örgütü ve Ağrı ayaklanması*. İstanbul: Avesta Yayıncılık.
- Aslan, Ş., Bimez, & B., Kayacan, G. (2011). *Dersim 38'i hatırlamak*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Atatürk'ün söylev ve demeçleri I-III (2006). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Aybars, E. (2006). *İstiklal mahkemeleri*. İzmir: Zeus Kitabevi.
- Aydoğan, E. (2004). Üçüncü umumi müfettişliğinin kurulması ve III. umumi müfettiş Tahsin Uzer'in bazı önemli faaliyetleri. *Atatürk Yolu Dergisi*, (33-34), s. 1-14.
- Balcıoğlu, M. (2003). *İki isyan bir paşa*. Ankara: Babil Yayınları.
- Baran, T. (2014). *1937-1938 yılları arasında basında Dersim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayrak, M. (2009). *Şark ıslahat plânı*. Ankara: Özge Yayınları.
- Bayar, C. (2006). *Şark raporu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Beşikçi, İ. (1991). *Başkaldırının koşulları*. Ankara: Yurt Kitap Yayınları.
- Beşikçi, İ. (2013). *Tunceli kanunu (1935) ve Dersim jenosidi*. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (2008). *Ağa, şeyh, devlet* (5. b.). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bulut, F. (2013). *Dersim raporları* (5 b.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Bulut, E. Ç. (2015). Devletin taşradaki eli: umumi müfettişlikler. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11(21), 83-110.

- Cumhuriyet*(1). 4.10.1931, s. 3.
- Cumhuriyet*(2). 11.11.1931, s. 5.
- Cumhuriyet*(3). 19.11.1931, s. 2.
- Cumhuriyet*. 26.02.1932, s. 2.
- Çalışlar, İ. (2010). *Dersim raporu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çay, A. (2010). *Her yönüyle Kürt dosyası*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Çem, M. (2010). *Dersim merkezli Kürt Aleviliği*. İstanbul: Vate Yayınevi.
- Çetin, N. (2014). Dersim hareketi sonrası Torbalı'ya nakil edilen ailelerle ilgili tespit edilen nüfus kayıtları ve Torbalı'da söylenen "Mehmet Çavuş" uzun hava türkü derlemesi", 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu* (s. 754-773), Tunceli: Tunceli Üniversitesi Yayınları.
- Çiçek, Z., Şahin, A. (2014). 1938 Dersim kırımının Dersim halkının siyasi davranışı üzerine etkisi: CHP örneği. 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu*. (s. 445-479). Tunceli: Tunceli Üniversitesi Yayınları.
- Demir, R. (2011). *Feodalizmin devlete isyanı ve dersim olayları*. Ankara: Palme Yayınları.
- Dersim jandarma umum kumandanlığı raporu (1932)* (2010), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Dersimi, M. N. (1997). *Hatırat*. İstanbul: Doz Yayınları.
- Dersimi, M. N. (2004). *Kürdistan tarihinde Dersim*. Doz Yayınları, İstanbul.
- Erinç, S. (1953). *Doğu anadolu coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Ertan, T. F. (2003). 80 yıllık ömürde 72 yıllık cumhuriyet tanıklığı: "Mehmet Ali Eke". *Kebikeç*, (16), 209-229.
- Eryılmaz, B. (2006). *Tanzimat ve yönetimde modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ereker, F. (2010). *Dış politika ve kimlik: inşacı perspektiften Türk dış politikasının analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ezer, F. (2003). Yakın tarihimizde Dersim isyanları, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 3
- Genel Kurmaybaşkanlığı(1992). *Genelkurmay belgelerinde Kürt isyanları II*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında Kanun (1934, 15 Temmuz), *Resmi Gazete*, Sayı: 2752.
- Göktaş, H. (1991). *Kürtler, isyan-tenkil*. İstanbul: Alan Yayınları.

- Göner, Ö. (2017). *Turkish national identity and its outsiders: memories of state violence in Dersim*. New York: Routledge, Taylor&Francis Group.
- Gündüz, İ. (2007). Tasavvufi bir terim olarak râbîta. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8(19), 23-53. Aralık 28, 2018 tarihinde http://isamveri.org/pdfdrg/D02193/2007_VIII_19/2007_VIII_19_GUNDUZI.pdf adresinden alındı.
- Günel, N. (1999). “*Dersim isyanı (1937)*”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Güneş, E. (2013). Koçgiri isyanı ekseninde Dersim direnişi. 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu* (s. 232-261). Tunceli: Tunceli Üniversitesi Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2009). *XVII. yüzyılda Osmanlı imparatorluğu’nun iskân siyaset ve aşiretlerin yerleştirilmesi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Hallı, R. (1972). *Türkiye Cumhuriyetinde ayaklanmalar*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.
- İhsan Nuri (1992). *Ağrı dağı isyanı*. İstanbul: Med Yayınları.
- İlyas, A. (2014). Tek parti döneminde aşiretleri kontrol altına almak için çıkarılan kanun ve hazırlanan raporlar. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (28), 329-348.
- İlyas, A. (2015). Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan isyanlarda aşiretlerin rolü. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 5(1), 182-200.
- İskan Kanunu (1934, 21 Haziran), *Resmi Gazete*, Sayı: 2733.
- Jandarma Genel Komutanlığı (2000). *Dersim raporu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kalman, M. (1995). *Dersim direnişleri*. İstanbul: Nujen Yayıncılık.
- Karaca, E. (2003). *Ağrı eteklerinde isyan*, İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Karadeniz, S. (2010). Osmanlıdan Cumhuriyete merkezileşme politikalarının aşiret sistemine etkileri. *Mukaddime*, (3), 27-41.
- Karpat, K. (2006). *Osmanlı’da değişim, modernleşme ve uluslaşma*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Karerli, M. E. (2007). *Yazılmayan tarih ve anılarım, 1915-1958*. Ankara: Kalan Yayınları.
- Kaya, A. (2002). *Dersim yazıları*. İstanbul: Can Yayınları
- Kemali, A. (1992). *Erzincan*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Keskin, M. (2014). Asimilasyon politikasının nesiller üzerindeki etkisine bir örnek. 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu*. (s. 343-360). Tunceli: Tunceli Üniversitesi Yayınları.

- Kızıldağ Soileau, D. (2014). *Koçgiri isyanı; sosyo-kültürel bir analiz*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koca, H. (1998). *Yakın tarihten günümüze hükümetlerin doğu-güneydoğu Anadolu politikaları*. Konya: Mikro Basım Yayın Dağıtım.
- Koç, N. (2013). *Şeyh Said ayaklanması*. Turkish Studies, (82), 153-166.
- Koçlar, B. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Dersim'de yönetim sorunu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2) , 261-273.
- Konar, D. (2013). *Dersim isyanı'nın Akşam ve Vakit (Kurun) gazetelerindeki yansımaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Köçer, M. (2004). Ağrı isyanı (1926-1930). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 379-388.
- Küçükbaşçı, M. S. (2009). "Tarihi süreçte seyyid ve şerif kavramlarının kullanımı", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (XXXIII), s. 87-130.
- Mardin, Ş. (2002). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mumcu, U. (2007). *Kürt dosyası*, Ankara: UM-AG Vakfı Yayınları.
- Olson, R. (1992). *Kürt milliyetçiliğinin kaynakları ve Şeyh Said isyanı 1880-1925*. Ankara: Öz-Ge Yayınları.
- Özcoşar, İ. (2009). *Merkezileşme sürecinde bir taşra kenti: Mardin (1800-1900)*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, S. (2012). *İsmet paşa'nın Kürt raporu*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Perinçek, D. (2010). *Toprak ağalığı ve Kürt sorunu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Sarıkoçuncu Değerli, E. (2008). Ağrı isyanlarında yabancı parmağı (1926-1930). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), 1-22.
- Şark Hududumuzda (1930, 3 Temmuz). *Cumhuriyet*, s.3.
- Şener, B. (2012). Ağrı isyanı (1926-1930) ve Türkiye-İran krizi (1930): Türk dış politikası tarihinde bir zorlayıcı diplomasi uygulaması. *Histroy Studies*, 4(4), 385-413.
- Şimşir, B. (2011). *Kürtçülük II (1924-1999)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Şinik, B., Görgün, Ç. (2014). Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'de merkezileşme arayışları: mülki idarede yeniden yapılanma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(4), 861-889.
- Tan, A. (2009). *Kürt sorunu, ya tam kardeşlik, ya hep birlikte kölelik*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Tansel, S. (1978). *Mondrostan Mudanya'ya kadar*. C. IV, Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları.
- Taş, K. (2012). “*Tunceli (Dersim) çevresindeki aşiretler ve sosyo-kültürel yapıları*”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Timuroğlu, V. (1991). *Dersim tarihi*. İstanbul: Yurt Yayınları.
- Toker, M. (1998). *Şeyh Said ve isyanı*. İstanbul: Yenigün Haber Yayıncılık.
- Topdemir, R. (2009). *Atatürk'ün doğu-güneydoğu politikası ve gap*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Tunceli (1982), *Türk ansiklopedisi*. 31, Ankara: MEB Yayınları.
- Tunceli il yıllığı 1978*. Tunceli: Tunceli Vâliliği Yayını.
- Tunceli Vilayeti Halkından Olupta Nüfus ve Askerlik Kanunlarına Göre Kendilerine Verilmesi Lazımgelen Bazı Cezaların Affına ve Nüfus Yazımı ile Askerlik İşlerine Dair Kanun (1936, 13 Kanunisani), *Resmi Gazete*, Sayı: 3204.
- Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun (1936, 2 Kanunisani), *Resmi Gazete*, Sayı: 3195.
- Tunçay, M. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulması 1923-1931* (6 b.). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Turan, Ş. (2005). *Türk devrim tarihi* (2 b.), 3. Kitap Birinci Bölüm, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turgud, B. (1937, 16 Haziran). Tunceli isyanının içyüzü. *Cumhuriyet*.
- Uluğ, N. H. (2009). *Derebeyi ve Dersim*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Uluğ, N. H. (2007). *Tunceli medeniyete açılıyor*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- URL-1, 2009. <https://m.bianet.org/biamag/toplum/118184-oymen-in-dersim-deki-katliami-desteklemesi-utanc-verici>.
- URL-2, 2011. <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dersim-icin-ozur-diledi-siyaset-1466430/>.
- URL-3, 2011. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/11/111123_dersim.
- URL-4, 2014. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/11/141113_dersim_chp.
- Ünüvar, K. (2009). İttihatçılıktan Kemalizme, ihyadan inşaya, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 129-142.
- Varlık, M. B. (Der.) (2010). *Umumi müfettişlik toplantı tutanakları-1936*, İstanbul: Dipnot Yayınları.

- Yayman, H. (2011). *Türkiye'nin Kürt sorunu hafızası*. Ankara: Seta Yayınları.
- Yıldırım, M. (2013). Dersim'in Cumhuriyet öncesindeki sosyo-ekonomik yapısı üzerine bir inceleme. Ş. Gürçağ Tuna & Gözde Orhan (Der.) içinde, *Dört dağa sığmayan kent* (s. 41-70). İstanbul: Patika Yayınları.
- Yılmazçelik, İ. (2011). *Osmanlı devleti döneminde Dersim sancağı idari, iktisadi ve sosyal hayat*. Ankara: Kripto Kitaplar.
- Yılmazçelik, İ. (2012). Osmanlı devleti döneminde Dersim'de sosyal yapı ve Dersim Aleviliği. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, (2), 1-38.
- Yolga, M. Z. (1994). *Dersim (Tunceli) tarihi*. Ankara: Volkan Matbaacılık.
- Yuvalı, A. (1985). Tunceli ve yöresi tarihi üzerine. *Doğu Anadolu'nun Sosyal Kültürel İktisadi Meseleleri Sempozyumu* (s. 355-362). Tunceli: Tunceli Vâliliği-Fırat Üniversitesi Yayınları.
- Zürcher, E. J. (1996). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

EK 1. Dersim'in genel durumu hakkında Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın raporu.(19.11.1931).

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI		Yazıldığı yer		Telgraf merkezinin	
		Elâzığ		M. E. 972	
T. C. Dahiliye Vekâleti Hususi Kalem Müdürlüğü	Tarihi	18/II/93I	Kaleme geldiği	19/II/93I	
	Numarası	32	Açıldığı	19/II/93I	
Dahiliye Vekâletine					
8278 Başvekil paşa hazretlerine arz olunacaktır. Arapkir hususiyile Kemaliye'nin Dersim kazalarına civar halkının Dersim'lilerden çıktıklarını dinledikten ve gördükten sonra Dersim meselesiyle yakından alakadar olmamak mümkün deyildi. Elâzığ'e avdetle Umumi Müfettiş ve Vali beyfendilerle Kâzım, Kenan ve Osman paşalarla birlikte Çemişkezek, Hozat, Pertek ve Mazgirt kazalarına gidildi. Siirt Mebusu Mahmut bey'de refakat lûtî funda bulundular. Dersim'i daha iyi görebilmek için Ovacık ve Nazımiye'ye ve Dersim'lilerin tecavüz ve taarruzlarının zararlarını iyice anlayabilmek için de Kığı, Kemah ve Erzincan'a hatta Kangal'a kadar gitmek lazımdı. Vakıf ve mevsimin buna müsait olmaması noksanın idare rüesasından - aldığım malumla ikmaline çalıştım. Bu havali ve buraların hali zati devletlerinin tamamıyla malumdur. Yalnız maruzatıma bir mukaddime olmak üzere arz etmek istediğim keyfiyet artık Dersim meselesinin kat'î surette hallinin devletçe, milletçe ve bilhassa hükümetçe tehiri caiz olmayan müzür, tehlikeli ve zaman geçtikçe halli müşkilleşecek ve zararı artacak bir vaziyet almış olmasıdır. Dersim'i ihata eden kazaların yüz elli bin nüfusluk halkı Dersim'lilerin mütevali ve mütemadi taarruz ve tecavüzlerinden gittikçe daha ziyade mutazarrır olmaktadır. Dersim'e yakın olan muhitlerin kazanç ve hayatları Dersim'lilerin ayakları altında her gün çığnenmektedir. Toplu, büyük çetelerin köy basması suretiyle götürmesi, mukavemet edenleri öldürmesi, yollar kesmesi son aylarda âdî vakalar sırasına geçmiştir. Dersim'e yakın yerlerdeki halk malından, canından emin olmadıkları gibi manevî cesaret ve muka-					
030 10 110 740 22					

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Husul Kalemi Müdürlüğü

Yazıldığı yer	Telgraf merkezinin Adı
Tarihi	Kaleme geldiği
Numarası	Açıldığı

Dahiliye Vekâletine

VI

22-
tecavüzlerin duracağı muhakkak olmasına rağmen Dersim'li-
lerin taarruzuna uğrayan hariç muhitteki Türklerin ölümlü-
deki ilk baharla yazın ilk aylarının tecavüzlerine karşı
mahfuz bulundurmak zaruridir. Bunun için de en müessir -
tedbir ve çare oralardaki sabit ve seyyar Jandarma kuvvet-
lerinin diğer yerlerden tasarruf edilerek takviyesi ve Türk
köylülerinden bir kısmının silahlandırılması, Sansa boğazı,
Memah boğazı, Kemaliye ve Çemişkezek'te eskiden olduğu -
gibi icabeden askeri kuvvetlerin ikamesidir. Asker ikamesi
keyfiyeti askeri harekât planına tevfiğ edilmek mümkündür.
Bu ve bunlara ait tatbikat ve teferruat maruzatı ayrıca -
takdim olunacaktır. arz ederim efendim.

Dahiliye vekili
Şükrü Kaya

030 10 110 740 22

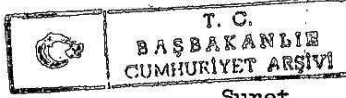
EK 2. Eski Başbakan İsmet İnönü'nün 1935 yılı doğu gezisi raporunun
Dersim'e ait bölümü.(00.00.1935)

T. C.
BAŞVEKÂLET

Yazı İşleri Dairesi

Müdürlüğü

Sayı :

Suret

*Sabuk Başbakan İsmet İnönü'nün 1935 yılı
Şark seyahat raporunun Dersim'e ait kısmı*
II - Dersim

Dersim ıslahına bir program halinde tevessül edeceğiz.
Program; hazırlık, silâhtan tecrid ve icabederse iskân safhalarını
ihtiva edecektir.

Hazırlık ve silâhsızlama 3 senede olacaktır.

Dersim Vilâyetini yeni usulde teşkil edeceğiz. Muvazzaf
bir kolordu kumandanı Vali ve üniformalı muvazzaf zabitler kaza
kaymakamları olacaktır. Kaza memurlarından hiç biri yerli olmayacak
ve bulundukça mütekait zabitler talî memuriyetlere tayin olunacak-
tır.

İlbaylık, dairesi, bir K.O. karargâhı gibi fakat maksada
elverişli olarak teşkil olunacaktır. Asayiş, yol, maliye, ekonomi,
adliye, kültür, sağlık şubeleri olacaktır.

İdama kadar infaz, ilbaylıkta bitecektir. Adliye usulü
basit, hususî ve kesin olacaktır.

İlbaylığın muhakeme etmek üzere Dersim haricinden iste-
diği yerli alâkalılar veya yatakları ilbaylığa göndermeğe Devlet
teşkilâtı mecburdur. Kazaların teşkilâtı ihtiyaca ve bu esasa
göre yapılacaktır.

İlbaylığın emrinde asgarî 7 seyyar Jandarma taburu bu-
lunacaktır. Sabit Jandarması ayrıdır. İlbaylığa yardım etmek Genel
İspekterlerin vazifesidir. İlbaylık bu teşkilât ile idareyi alacak-
tır.

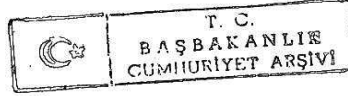
./.

030	10			11	243	11
-----	----	--	--	----	-----	----

T. C.
BAŞVEKÂLET

Yazı İşleri Dairesi
Müdürlüğü
Sayı :

2

1935 ve 1936 da yolları, karakolları yaptıracaktır. 1937 ilkbaharına kadar hazır olursa mürettep ve seferber 2 F. kuvvet İlbaylığın emrine 1937 ilkbaharında verilecektir. Sür'atle bütün Dersim silâhtan tecrid olunacak , İlbaylığın o zamana kadar tedkiki neticesinde kuvvetle yapılmasını tasavvur ettiği , hükûmete bildirdiği icraat da yapılacaktır.

Bundan sonra Dersim'e verilecek şeklin safhası başlayacaktır. Bütün bu tasavvurlar gizlidir.

İlbaylık yol, orman işletme, çabuk ve kesin adalet, gibi kuvvetli bir idare ile işe başlayacaktır.

İlbaylığın lüzum göstereceği diğer ihtiyaçları temin etmek ve eğer Dersimliler bizim düşündüğümüz zamandan evvel harekete kalkarlarsa programı tacilen tatbik etmek zaruridir.

Bu tasavvurları İcra Vekilleri ve Genelkurmay Başkanı ile Kamutay Başkanından başka yalnız İlbay ve iki Genel İspekter ve 3 Ordu Müfettişi şahsan bileceklerdir. Maiyet memurları bilmiyeceklerdir.

Aslı gibidir.

030	10			11	743	11
-----	----	--	--	----	-----	----

2

EK 3. Diğer Raporlar

T. C. DAHİLİYE VEKÂLETİ Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü	T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI	13/9/1933
Şube 6.A Hususi 2148 Umumi 7737	Dersim vekayii hakkındaki hulâ- saların takdim ed- ildiğine dair .	
Zata Mahsus	Başvekâlet Yüksek Makamına	36A 10
GİZLİLİĞİ KALDIRILDI		
6/9/933 tarih ve 2005 numaralı rapora ektir:		
I - Dersim harekâtı hakkındaki müteakip ra- porların birer örneği ile hulâsaları ve bu hususa ait bir kroki ilişiktir .Bilgi olarak yüksek huzurlarına arz e- derim Eferdim .		
2 - Bş.V. ,M.M.V .yüksek makamlarına arz e- dilmişdir .		
Dahiliye Vekâleti V. m Nehis		
Takdim 14-9-933		
Azadlıklar 23.9.1933	030 10 110 741 17	
Cevaben yazılacak muharrerata alt olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.		
- 27+2 Harita -		
1		

6/Eylül Vaziyeti

- 1 - Ovacıkla telgraf muhaberesi başlamışken tekrar birdenbire kesilmiş,yeniden muhabere tesisi için gönderilen hat çavuşu eşkiya tarafından soyulmuştur .
- 2 - Kakkıl ile muhabere devam ediyor .
- 3 - Neş'et Bey müfrezesi daha ileride manife tepede olduğu için irtibat tesis olunamamıştır .
- 4 - Ovacıkla tayyare irtibatı devam ediyor .
- 5 - Ovacıkta sükûnet vardır .
- 6 - Telgraf muhaberesinin devam ettiği kısa müddet zarfında Ovacık Kaymakamı Kolordu Kumandanı Paşaya kazanın aşiretler tarafından basılmasına teşebbüs olunduğundan ve gönderdiği haber üzerine sarfınazar ettiklerinden bahsetmiştir .
- 7 - Şimdiki halde hali faaliyette yalnız Lâçin uşakları görüliyor .Bunlar müteferrik çeteler halinde fırsat buldukça atılıyor ve takip karşısında kaçıyorlar .
- 8 - Kuvvetlerimiz karşısında halen ciddi sayılacak bir taarruz yoktur .
- 9 - Mamafih Koçuşağı,Maksutuşağı,Bezkâr ve Şamuşağı gibi aşiretlerin vaziyetleri şüphelidir .Koçuşağı ve Maksut uşağının mutlak sükûnetlerini temine çalışıyoruz .
- 10 - Umum Müfettiş Hilmi Beyfendinin Koçuşağı Reisi Seyit Hana yazdığı mektup gönderilmiştir .
- 11 - Maksut uşağı reisi Aydının Kolordu kumandanı Paşaya yazdığı mektupta askerden çok korktuklarını ve askeri çekmesini yazıyor .

030	10			110	741	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

Mütalaa

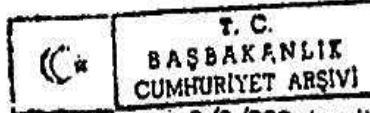
T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Sahife : 2

12 - Lâçin uşaklarını takipte faide memul değildir . ve askerlerin uzaklaşması da zararlı olacak ve aşiretleri tekrar tahrik edecektir . Daha esaslı ve kuvvetli bir nareket mevzu bahis değilse koşuşağı ve aksut uşağı vasıtasile bunların tekrar fenalık yapmalarına mümanaat imkânını elde etmeğe çalışmak daha muvafık olacaktır .

13 - İcraat yapılan üç aşiret mintakasında yalnız Aşağı Abbas aşiretinin Zimbik köyü mez'aalarında müteferrik bir surette 10 hane Ermeni bulunduğu tespit edilmiş ve bunlardan 7 erkek Hozata nakledilmiş ve 7 kadınla 9 çocuk yerlerinde bırakılmıştır . Bunlar da mahsullerini topladıktan sonra ermeniler nakkında mukarreratı sabıka veçhile hep birlikte Elâzize sevkolunacaklardır .

030	10			110	741	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

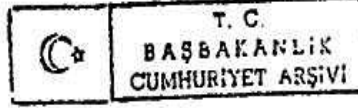

Kolordunun 8/8/933 tarihli şifresinden:

- I -Âsiler üzerine şiddetli bir mukabil hareket icrasına lüzum görülmüştür . Bunu icap ettiren hadiseler şunlardır :
- A)Maksur deresinden geçmekte olan erzak kolunuza âsiler taarruz etmişler;askerimizden üç şehit, 8 yaralı vardır . Tüfek mecrası ve kapak ^{Pakim} alınmış bir makinalı tüfek te asiler eline geçmiştir .
- B) Sarısaltık tepesindeki ileri karakol ~~hava~~ umuza da âsiler tarafından ufak bir taarruz yapılmıştır.Zayıat yoktur .
- 2 -Bahtiyarlı Yusuf ve Rehper zümresi de dahil olduğu halde yukarıdaki hadiseleri yapan 300 kadar eşkiyanın Suri Baba tepesinde ve Azıltaş şimalindeki Beşpınar mevkiinde bulundukları tespit edilmiştir .
- 3 -Hareket :
- 17 inci fırka iki seyyar jandarma ve üç nizamiye ki cem'an 5 tabur ve 4 topla Beşpınar , Suri Baba hattına fecirden evvel taaruz etmiş lakin arazinin çok sarp , meşelik ve ormanlık olmasından dolayı baskın mümkün olamamıştır . Karaoğlanın şimalindeki sarp fundalıklar ~~hakkındaki~~ düşman şiddetle mukabele etmiş fakat Tokmakbaba ,Suribaba istikametine sevkedilen ihata kolunun tesirli ateşi altında Suribaba Kırmızı mezraa ,hattının üç kilometre şarkındaki hakim fundalıklı sırtlara çekilmiş ve buraya da yapılan taaruz üzerine âsiler Pakirdağı ve şimali istikametine dağılıp kaçmışlardır .

030	10			110	741	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

4 - Netice :

Beşpınar civarında âsilere ait 5 ölü görülmüş ve henüz kıtaattan rapor alınamadığı için hakikî zayıat miktarı tespit olunamamışsa da makineli silahların ateşi altında fazlaca zayıat verdikleri görülmüştür . Rehper ~~***~~ ait Hacı, Bali mezraası köyleri tayyarelerimiz tarafından bombalanmış , Bahtiyarlı Yusufun Beşpınardaki evi yakılmıştır .

5 - Hozat-Ovacık telgraf muhaberesi temin edilmiştir .

030	10			110	741	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

Kolorduğun 9/9/933 raporu

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

- I - 8/9/933 hareketini yapan kıt'alar Sarısaltın civarında toplanmışlar ve 4 kilometre şimalinde kuvvetli ileri karakol tertibatı alınmıştır .
- 2 - Henüz müsademe tafsilâtı hakkında ileri kıt'alardan rapor alınmamıştır .
- 3 - Kıtâlarda sureti umumiyede zikre değer zayıat yoktur .
- 4 - Eşkiyadan Bahtiyarlı Yusufun adamlarından ve en meşhur azıllılardan Kamo oğlu Ahmet ve Serso Gülo ve Alibaba oğlu Ali Rizanın ağır surette yarandıkları mevsukan haber alınmıştır . Daha başka yaralılarda mevcut olup mühimce miktarda yaralının Hacıllı köyünün 6 kilometre garbinde çökerek köyüne getirildiği ve eşkiya döküntülerinin oralara geldikleri Pakireli Süleyman ağa tarafından haber verilmiştir .
- 5 - Kırmızı mezraanın şarkı sırtlarında bulunan Artçı kıtalarımızdan keşif maksadile sokulan bir eşkiya gurubu üzerine artçılarımızın açtığı ateşle 3 çü öldürülmüştür .
- 6 - Kırganlı ve Pakireliler 60 kadar müsellâh adamla eşkiyayı arkadan vurmak suretile arzı hizmet etmek istemişlerse de kendilerine teşekküt edilmiş ve lüzum nasıl olursa celp edilecekleri cevabı verilmiştir .
- 7 - Mutî ve namûskâr vatandaşların daima hürmet ve devletten teshilât görecekleri, hükümet ve askerden korkmağa mahal olmayıp köylerinde işleriyle meşgul olmaları vesayasını ihtiva eden beyannameler, tayyareler ve diğer vasıtalarla atılmış, Şarkî Dersime de gönderilmiş ve her tarafta hüs-nü tesiri görülmüştür .

030 10 110 741 17

8 - Halen Yalınız lâçin uşağı ve yukarı Abbas uşağından Seyit Rıza yeğeni Rehper ve Teslim gibi kimseler hali şakavette olup diğer mintakalarda ve bilhassa Ovacık ve Koçuşağı mintakasinda ve şarkî Dersimde sükunet vardır. Mintakalarda yeniden bir nareket alâmeti görülmiyor . Evvelce korkudan kaçan nalk yavaş yavaş köylerine dönerek harmanlarında çalışmaya başlamışlardır .

030	10			110	741	A
-----	----	--	--	-----	-----	---

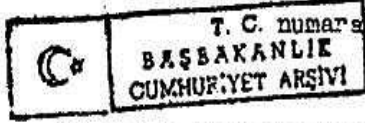
119

Birinci Umumî Müfettişliğin 9/9/933 raporu:
=====

- 1 - Maksur deresi kıt'alar tarafından tathir edilmiştir .
- 2 - Ovacıkla muhabere ve muvasala açılmıştır .
- 3 - Maksut Uşağı ve Koçuşağının sükunetleri temin edilmiştir .
- 4 - Şarkî Dersim aşiretleri için gönderilen vilâyet jandarma kumandanı Lütfü Bey Margirde vasıl olmuş ve rüesaya haber göndererek görülmeyeği temin etmiştir . Yarın ıqtima yapacaktır .
- 5 - Hükümetin , üzerlerine hareket yapacağı hakkındaki ze - habin gündengüne zail olmağa başladığı ve halkın peyder - pey köylerine dönerek harmanları ile ıstigale başladığı görülmektedir .

030	10			110	741	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

Hozat : B.U.Mf.Hilmi Ef. den alınan 6/9/933 tarih ve 16/30

Bu sabah Kolordu kumandanı Paşa Ovacık kaymakamı ile telgrafhaneden telefonla görüşürken muhabere tekrar birdenbire kesilmiştir .Kumandan Paşa telefonda Neşet Bey müfrezesini ararken Ovacık birden bire çıkmıştır . Bundan hat tamir edilerek açıldığı anlaşılmış ise de tekrar muhaberenin temini için derede tamire giden hat gavuğunun eşkiya tarafından yakalanarak soyulduğu haber alınmıştır . Neşet Bey müfrezesinden henüz malûmat alınmamıştır .Kakbil ile muharebemiz devam ediyor .Neşet Bey Kakbilden ilerde bulunduğu için henüz mevkiini haber alamadım . Kamafih irtibat temini için teşebbüste bulunulduğu her gün ovacıkla tayyare irtibatımız vardır . Bu sabah tekrar gitti ve avdet etti. Ovacıkta sükûnet vardır . Ovacık Kaymakamı kolordu kumandanı ile görüşebildiği müddetçe Ovacığın basılma teşebbüslerinden bahsetmekte idi . Aşiretlerin ovacık civarına geldikleri haberi üzerine kaymakam kendilerine haber göndermiş ve bu teşebbüs üzerine baskından sarfı nazar edip gitmişler . Raporumda arzettiğim veçhile hey'eti nasıhanen getirdiği malûlat ise aşiret reislerinin gönderdiği haber üzerine baskına gidenlerin avdet ettikleri merkezindedir . Hatta müzakere esnasında evvelce Seyit Rızayı Ovacığa getiren Arslan uşağı reisi Kulurlu Mahmudun hükümet merkezini basmanın doğru bir hareket olmayacağını orada ısrar ettiğinden bahsedilmektedir .Şimdiki halde garbi Dersimde karşımızda yalnız lâğın usaklılarını görüyoruz .Bunlar müteferrik geteler halinde fırsat buldukça teşebbüse giriyorlar .Takip karşısında kaçıyorlar .Kuvvetle -rimize hâlen ciddi telekki edilecek bir taarruz yoktur .Kamafih Koçuşağı ,Maksutuşağı ,Bezgar uşağı ve Şamuşağı gibi aşiretlerin vaziyetlerinden emin değiliz . Koç ve Maksutların mutlak sükûnetlerini temine çalışıyoruz . Koçuşağı reisi Seyit Hanın mektubuna verdiğim cevap

030	10			110	241	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

Bu sabah gönderildi . Maksut "şağı reisi Aydın dani Kenan Paşaya bir mektup göndererek askerden çok korktuklarını ve askeri çekmesini yazıyor . Sadakatlarından bahsediyor .Bu müracaatlarından istifade ile bunların teskin ve işe karışmamalarını temine gayret ediyoruz . Kaçan Lâğın uşaklıların takibine devam edilmesinden faide memul'et - miyorum . Dersimin öte başına kadar kaçacaklardır . Bundan bir şey elde edimiyeceğiz belki de askerin uzaklaşması zararları olacaktır . Ve aşiretleri tekrar tahrik edecektir . Daha esaslı ve kuvvetli bir hareket mevzubahs değilse Koçuşağı ve "aksutuşağı vasıtasile bunların tekrar fenalık yapmalarına mûmanaat imkânını elde etmeğe çalışmak daha iyi olacağı zannediyim . Kolordu kumandanı Ovacığa kadar askeri sürmek şimdilik sükûnete iltica edilmiş/ovacık aşiretlerini yeniden tethiş etmek olacağından müfreze Ovacığa hâkim Hanife tepesi, Akbil mıntakesında durdurulmuştur . Eğer Ovacığı işgal etmek lüzumu hasıl olsaydı müfreze Ovacığa kadar kolayca gidebilir ve müfrezenin Akbil, Hanife tepesi mıntakasındaki hâkim kızıyeti esasen Ovacığı tehdit ettiğinden ve Ovacığa karşı melhuz tehlike bertaraf olunduğundan müfrezenin o mıntakada durdurulması muvafık olduğu fikrindedir .Tuz al . mak için bir köylü kafilesi bu gün Ovacıktan Hozata geldiği binae - naleyh Ovacıқта ve yolda bir tehlike yoktur Efendim .

Hozatta:B . U . Mf.

Hilmi

Aslı gibidir .

13 / 9/933

030	10			110	741	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

Birinci Umumi Mufettişliğin 6/9/933 tarih ve 19/80 numaralı
şifresi suretidir .

İcraat yapılan üç aşiret mintakasında yalnız Aşağı Abbas aşiretinin Zımbık köyü mezraalarında müteferrik bir surette on hane ermeni bulunduğunu tespit edilmiş ve bunlardan yedi erkek hozata nakledilmiş ve yedi kadınla 9 çocuk yerlerinde bırakılmıştır . Ermenilerin köy - lerden merkezlere nakli evvelce mukarrer bulunduğu cinetle bunların da Elazize nakli mukarrer ise de mahsullerini toplamak için kendile - rine izin cverilmiştir . Evvelki karar mucibince vilâyetin kazalardan istediği malûmata köylerde ermeni bulunmadığı cevabı gelmiş ise de bu defa sabit olduğu veçhile eskiden kalmış tek tük ermeni nufusuna tesadûf edilmesi Dersimin diğer yerlerinde de bulunduğunu göstermekte - dir . Hozat kazası nufus kaydına nazaran fazla ermeni kaydı vardır . Fakat merkezlere toplama emrinin tatbiki münasebetile yapılan tah - kikatla bunların evvelce yerlerini terkederek bir çoğunun Suriyeye gittikleri anlaşılmıştır . Bu sefer meselâ ; Erikân köyünde Ağzunik ^{una} ve Ancikfel gibi köylerde aranmış ise de bulanamamıştır . Aşiret Reislerinin himayesile alıkonulanların bir kısmının sanatkâr olâk - ları söylenmektedir . Bu meyanda Seyit Rızanın yanında da ermeni olduğu söyleniyor ise de tespitine imkân bulunamamıştır . Bura er - menilerinin Dersimliden farkları yoktur . Dersim akıflerinin bu er - menilere kız verdikleri söyleniyor . Mevcut hakikî miktarın kat'î surette mümkün olmadığını arzederim Efendim .

B . U .Mf.

Hilmi

Aslı gibidir .

13 / 9 / 933

030	10			110	741	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

11

Hozat: 8/9/933 tarih ve 65 numaralı şifresi suretidir .

Büyük Erkânıharbiye Reisliğin

I - 6/Eylül de Maksur deresi baskınında 3 nefer şehit, 8 nefer yaralanmış ,I makinalı tüfek ateşi ile müdafaa etmesine rağmen kurtulmayıp tüfek kumandan tarafından fişek mecrasile kapak takımı alındıktan sonra eşkiya eline düşmüştür . Kakbil müfrezesinin işe ve irtibatı dereden geçtiğinden daha emin tedabir alınması için fırkanın nazarı dikkatı celbedilmiştir . Ve tahkikat devam etmektedir .

2 - Maksur vak'asını yapan eşkiyasını ve gerek sahtiya'lı Yu - sufla Rehperih adamlarının ve kısmın da Lâçin uşağının cem'an 300 şakinin Suri baba tepesi ve kızıltaş şimalinde Beşpinar mntakasında toplanmışlar ve bir kaç gündenberi tespit edilmektedir . Bunlar tedricen cüretlerini arttırarak Maksurda pusu yaptıkları ve Saltık şimalindeki ileri karakollarımıza da ufak bir taarruz yapmışlardır . Bunlara şiddetli bir mukabelede bulunmak icap ettiğinden bu gün 17.ci fırka iki zandarma Uç nizamiye cem'an Beş Tabur ve dört topla Beşpinar Suribaba hattına fecirden baskın suretile taarruza geçildi . İyi kılavuzlar tedarik edilmesine rağmen arazi çok sarp ve meşelik ve ormaklık olduğundan gece harekâtı müşkülâtından dolayı baskın mümkün olamadı . Muharebeyi Karaoğlan cemup sırtından takip ettim . Eşkiya Karaoğlanın şimalindeki fundalıkla sarp sırtlar hakkında şiddetle mukabele etti . Tokmak baba Suribaba istikametinde sevk edilen ihata kolunun tesirli ateşi altında Suribaba ,Kırmızı mezraa hattının 3 kilometre şarkındaki hâkim fundalıklı sırtlara çekildi . Buraya da taarruz edilerek Pakirdağı ve şimali istikametine dağılarak firar ettikleri Kırmızı mezraa Üzerinden sevk edilen ihata kolu arazinin çok sarp olmasından vaktinde tesir göstereemedi . Kitaata zabıt azlığı harekâtın vetaatına sebep oluyordu . Bu sabah Rehperie ait Haçlı, Balı mezraası köyleri tayyarelerimiz tarafından

030 10

110 141 17

12

bombalandı .Bahtiyarlı Yusufun Beşpınardaki konağı yakıldı.Eşkiyanın yalınız Beşpınar civarında beş ölüleri görüldü . Kıtaattan henüz rapor alınmadığından şakilerin zayıt miktarı anlaşılamadı ise de makinalı- larımızın ateşi altında fazlaca zayıt verdikleri görüldüğü ,taarruzu temdide hem geri vesaitimizin ademi müsaadesi hem eşkiya dağılmış ol- duğundan hedefin gaip olması ve arazinin de gittikçe daha sarplasmaı ve artık Seyit Rıza mintakasına girilerek yeni intilâtlar zuhuruna mey- dan verilmek istenilmesi ve vurulan sillerin kafi derece şiddetli olması hasebile 17.ci fırka yarın eski vaziyetini alacaktır . Eşkiyanın Maksur deresinde aldığı makinalı tüfeğin kızağı Beşpınarda elimize geçti . tüfeğini de aratıyoruz .

3 - Hozat,Ovacık telgraf muhaberesi temin edildi . Diğer manta- kalarda sükunet olduğu maruzdur .

4 - Büyük Erkânıharbiye Reisi Müşür Paşa hazretlerine ,Millî Müdafaa vekâletine Üçüncü Ordu Müfettişliğe ,Dokuzuncu Kolordu kumandan- lığına 8/Eylül/933 tarih fevkalâde 65 numara âle arzedilmiştir .

Yedinci Kolordu Kumandanı

Ferik

Kenan

Aslı gibidir .

13 / 9 /933

030	10			110	741	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

Hozat : 9/9/933 tarih ve 78 numaralı şifresi suretidir .

Büyük Erkânı harbiye Reisliğine

I - Dün 8/Eylül/1933 de eşkiyayı takiben Beşpınarın şark sırtlarına kadar ilerleyen kıtaat bu gün Sarısaltık civarında toplandılar .Sarısaltığın 4 kilometre şimalindeki sırtlarda kuvvetli ileri karakol tertibatı aldılar .Askerî Sıhhi vaziyeti iyidir . Dünkü müsa- raporların demeye ait ileri kıtaatin/ henüz alınmamıştır . Kıtaatta sureti umu- miyede zikre şayan zayıat yoktur . Eşkiyadan Bahtiyarlı Yusufun adam- larından ve en meşhur azıllılardan Kamo oğlu Ahmet ve Serso Gülo ve Ali Baba oğlu Rizanın ağır yaralandığı mevsukan haber alınmıştır .Eşkiya- nın deha bir miktar mecruhu olduğu ve mühimce miktar yaralılarının Haçili köyünün altı kilometre garbinde çökerek (maritada ismi yoktur) Köyüne getirildiği ve eşkiya deşkontülerinin oralata geldiği Kırğan ve Fakireli Yusuf ağa vasıtasile anlaşılmıştır .

Bu gün kırmızı mezranın şark sırtlarında bulunan arttçı kı- talarımızdan keşif maksadile sokulan bir eşkiya gurubu üzerine arttı- gılarımızın açtığı ateşle üçü öldürülmüştür . Kırğanlı ve fakireliler bu gün altmış kadar müsellâh adamla eşkiyayı arkadan vurmak suretile arzu hizmet etmek istedilerse de kendilerine teşekkür edilerek icap ederse celbedilecekleri cevabı verildi .

2 - Maksur deresinde postayı vuran eşkiya arasında Seyit Rizanın yeğeni Rehper ile kardeşinin oğlu Teslimin de bulunduğu an- laşılmıştır .

3 - Hükümet memurlarına jandarma ve askere silâh atanların şiddetle tenkil edileceği muti ve sadık bir vatandaşın daima hürmet ve devletçe teshilat göreceği namuslu sadık vatandaşların hükümetten

030	10			140	74	17
-----	----	--	--	-----	----	----

ve askerden korkunarak her kesin de köyünde iş ve güçle meşgul olması hakkında Kolorduca tertip edilen beyanname tayyarelerle vesair vasıtalarla atılmış ve şarki Dersime gönderilerek her tarafta hüsnü tesiri görülmüştür . Şimdiki halde yalnız "ağın uşağı Bahtiyarlı Yusuf ve Yukarı Abbas uşağından Seyit Riza yeğeni Rehber ve Teslim gibi kimseler hali şakavette olup diğer mntakalarda bilhassa Ovacık ve Ağuşağı mentakasinda ve şarki Dersimde sükûnet olduğu ve mntakalarda yeniden hükûmete karşı bir hareket alâmeti görülmediği ve korkarak kaçan köylülerin yavaş yavaş köylerine avdet ederek harmanlarına başladıkları maruzdur Efendim .

4 - 9/Eylül/933 tarih ve 28 numara ile Yavuzda Müşür/raşa hazretlerine Büyük Erkânıharbiye Riyasetine , Millî Müdafaa Vekâletine ve 3.cü Ordu Müfettişliğe ve 9.uncu kolordu kumandanlığına arz edilmiştir .

Yedinci Kolordu Kumandanı

Ferik

Kenan

Aslı gibidir .

13/9/933

030	10			110	741	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü

Şube 6.A
Hususi 2005
Umumi 7455

6191 193 3

H: _____

GİZLİLİĞİ KALDIRILDI

Başvekalet Yüksek Makamına

Dersim harekâtı hakkında alınan müteakip raporların birer örneğile bir hûlasası ve bu hususa ait bir kroki ilişiktir.

Bilgi olarak yüksek huzurlarına arzederim efendim.

Dahiliye Vekâleti V.

Nehli

Hüfz
7-9-33

Cevaben yazılacak muharrerata, ait olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

030	10			110	741	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

16

16

Hozat civarındaki harekâta dair hulasadır.

I- İcraat mıntakası etrafında ve Koşuşağı hududu dahilinde bir takım silahlılara tesadüf olunması ve Hadişar'da bulunan Çemişgezek jandarma müfrezesince Hadişar garbındaki tepelerde müsellaah eşhas görülmesi üzerine kolordu kumandanlığınca 2/9/933 te şöyle tertibat alınmıştır:

A- İcraat sahasından kaçanlarla Koşuşağının irtibatını kesmek üzere Surpiyan'da bulunan birinci seyyar jandarma taburu (Sekedike)

B- 25 ci alaydan bir dağ topile takviye olunmuş bir tabur Hozattan Pilav tepeye gidecek,

C- Çemişgezek jandarma müfrezesi ihtiyatta kalacaktır.

(Bundan başka Hozat kaymakamı Amutkaya giderek Koşuşaklılara tekrar nesayih ve tebligatta bulunacaktır.)

D- Bir ağır makineli ile mücehhez bir piyade bölüğü Pakire de ve jandarma alayının üçüncü taburu da Kuri'de ipka olunmuştur.

2- 3/9/933 sabahı Pilav tepeyi erkenden tutmuş olan askere taarruz vaki olduğu ve aynı zamanda Amutka karakolu basılarak jandarmaların silahları alındığı ve kaymakamın bu vaziyet karşısında Koşuşaklılarla temas edemeyerek Pilav tepede askerle kalmağa mecbur olduğu ve aynı gün öğleye doğru Maksur deresinde Hozattan Ovaciğa giden postanın taarruza uğrası üzerine üçüncü seyyar ~~xx~~ jandarma taburunun Maksur deresinin tahrik olunduğu gibi 62 ci alaydan bir dağ topile takviye edilmiş ~~x~~ bir taburun da Ağvirana gönderildiği ve bu taburdan bir bölüğün sarı saltık tepesini tutacağı Sekedikteki birinci seyyar jandarma taburunun da

Hozata celbolundug-ve Kocugaklılara hareketlerini tashih etmelerini içiz bir heyeti nasiha gönderildiği birinci umumî müfettişliğin 3/9/933 tarihli şifresinden anlaşılmıştır.

3- Bahtiyar aşiretinden Pakireli Süleyman ağanın Sin nahiye müdürüne verdiği habere göre Seyit Rıza halen Bali mezreasında olup Bali Hacıli ve Zenkan hattında kuvvetli emniyet tertibatı bulunduğu Zeynel ile Rahperin Sara Saltık istikametine geçen k kuvvetin başında oldukları ve Bahtiyarlı Yusuf Şamugakından Dilo ve Beni oğlu Mike ve Lagınuşağandan Kürdoğın İbrahim ve Maksut uşağandan Aydınla birlikte Ovacak postasına vurdukları ve Kakkil karakolunu basıp işgal ettikleri ve tertip edecekleri yeni bir kuvvetle Ovacak kama merkezini de basmak istedikleri ve buradaki kuvvetin elinde bulunan silahlarla on sandık kadar tahmin ettikleri cephaneleri de alacakları anlaşılmış ve buna karşı icabeden tedbirler alınmıştır.

4- Maksur deresindeki postaya tecavüz hadisesinde şehit olan jandarmamızla nahiye müdürü Şerif efendi mevcut askeri kıtalar tarafından merasimi mahsusa ile Sarısaltık tepesine gömüldükleri aynı vakada x yaralanan diğer bir jandarmamızın Hozata getirildiği ve diğer bir jandarmadan malumat alınmadığı ve soygunculardan da bir maktul mevcut olduğu x Birinci Umumî Müfettişliğin 4/9/933 tarihli şifresinden anlaşılmıştır.

Arzedirim efendim.

030	10			110	741	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

364

Hozattan yazılan 4/9/933 tarih ve 31 NO.lu
şifre suretidir.

1 - 4 Eylül Raporudur.

1 - Dün kesilen Hozat ,Ovacık muhaberatının temini için hat çavuşu ile Kakbil istikametinde hareket eden müfreze saat 7 17/20 de müsallah eşhasın ateşine maruz kalarak müdafaa vaziyeti almış ve mukabil taarruzla asiler tardedilerek Kakbil'e girilmiştir.Esasen tahmin edildiği üzere köyde hiç kimse bulunmadığı gibi karakol efradından da bir haber alınamamıştır.Bu karakol jandemalarının şimdiye kadar hiç bir kıt'aya iltihak etmediklerine nazaran eşkiya tarafından götürüldüğü veya henüz muhabere temin edilmemesi için Ovacık tarafına gitmiş olmaları ihtimali de tahkik edilememiştir.

2 - Hozat kaymakamı pılâvtepedeki kıt'anın nezdinde olup Koçuşaklılarla temas aramaktadır."E.E.K.A.Z" henüz Seyit handan bir haber alamamıştır.Dün Hozattan gönderilen kasaba muteberanından mürekkep nasihat hey'etinden de henüz bir haber yoktur.Halen avdet etmemiş bulunuyorlar. Ayrıca koçuşağına gönderilen müstahbir dahi henüz dönmemiştir. Bu gün Ovacık kaymakamı ile temas için bir adam daha yola çıkarıldı.

3 - Seyit Rıza'nın aşiretlerle temas için yarın Ovacığın cennuundaki bilgiç tepesine gideceği ve orada bir içtima yapılacağı haber alınmış ve keyfiyet kolordu kumandanlığına bildirilmiştir.

4 - Şaki Dersim aşiretlerinden kureysanın Hükümet aleyhine dönerek Seyit rizaya iltihak etmesi ihtimalinin kuvvetlendiği Mazgirt kaymakamlığının vilâyete vaki iş'arından anlaşılmıştır.Kaymakamlığa icabeden talimat verilmiştir.

5 - Dahiliye Vekâletine arz edildiği ve birinci umumî müfettişliğe yazıldı.

Hozatta .b. U. M

Hilmi

Aslı gibidir.

030	10				110	741	17
-----	----	--	--	--	-----	-----	----

19

Hozattan yazılan 4/9/999 tarih ve
25 .NO.lu şifre suretidir.

3 Eylül Raporudur.

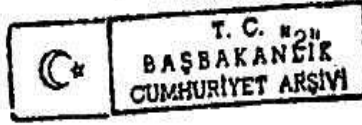
1 - Pilâvtepe müsademesinin tafsilâtı alındı.25.inci alayın ikinci taburu bu gün sabah altı buçukta pilavtepeye muvasalatla bu tepenin hemen garbındaki bir tepeciğinde işgal maksadıyla sîrûlen bir takım,bu tepeden çıkarken mukabil taraftan aynı maksatla ilefleyen müsallah eşhasın ateşine maruz kalmış ve mukabil ateşle bu "S.H.H.B.M." tardedilerek tepe işgal edilmiştir. bu müsademe bir neferimiz mecruh ve badehu şehit olmuştur.bu esnada Hozattan tahrik edilen aynı alayın 3.üncü taburu da pilavtepeye yaklaşırken müsallah eşhasın tepenin şimal ve garp cihetlerinde olduğunu ve kuvvetlerinin tahminâen altmış kişi bulunduğunu ve arkalarında ormanlıklar içinde Hayvan sürûleri ile diger bir çok adamların mevcut olduğunu ve bunlardan bir kısmının koşuşağı mintakasına doğru geçtiklerini görmüştür. Taburlara bu adamlar üzerine ateş edilmemesi ve köylerine avdetleri için icap eden teşebbüsatta bulunulması kolordu kumandanlığından tebliğ edilmiştir

2 - Pilâvtepede müsademe devam ederken koşuşağı mintakasında bulunan amutka nahiye merkezindeki subit jandarmadan evvelâ dördü ve muahharan üçü pilâvtepeye gelerek karakolun koşuşaklılar tarafından basıldığını ve silâhları ile/cephelerinin alındığını bildirmişlerdir.Bu karakoldan mütebaki iki neferle karakol kumandanı Salih Onbaşı Hozata gelmişlerdir. bir neferde sekelikte vilâyet jandarma kumandanı Lûtfi beye iltihak etmiştir.buraya-gelen onbaşı ile iki nefer karakolu koşuşaklılardan elliyi mü te-caviz eşhasın bastıklarını ve müsademe neticesinde teslim olânklarını ve bilahara müsallah eşhasın pilâvtepe tarafındaki müsademe gittiklerinden kendilerinin kaçtıklarını ifade etmektedirler. Vak'nın tarzı ceryanı ayrıca tahkik edilmektedir.

3 - 9/Sabit jandarma muhafazasında Hozattan Ovaciğe hareket eden posta maksur deresinde bahtiyarlı Yusuf ile Niksorlu

030	10			110	741	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

20

Halilin idaresinde Lâçin Üşağından 35 kişilik bir kuvvetin ateşine maruz kalarak postacı elinden yaralanmış ve bunlarla birlikte nahiyesine hareket eden Akbil Nahiyesi Müdürü Nuri efendi şehit olmuş ve üç jandarma ayaklarından mecruh olmuşlardır. diğer jandarmalar müsademe ederek koruköy istikametine çekilmişlerdir. Bu çekilme esnasında koyu köyüne yakın bir yerde on kişilik müsellâh bir kuvvetle Maksutuşağından yandan taarruzuna maruz kalmışlar ve kuru köyündeki tabur refakatinde bulunan Hozat jandarma bölük kumandanı Avni bey müfrezesine iltihak etmişlerdir. Silahsız bir jandarmanın ne olduğu halen malûm değildir. Mecruhlarından iki Hozata getirilmiştir. Postacı ile refakatinde bulunan seyit hıdır namında biri postacı Hasanın yaralanmasına rağmen posta çuvalındaki altıyüz altmış beş liralık iki grup parayı kurtarmağa muvaffak olmuşlar ve merkeze getirerek postahaneye tevdi etmişlerdir. Bu hizmetlerine mukabil kendilerine nakdî mükâfat ile taltif ettim. Postacının sol eli ameliyat yapılarak kesilmiştir. Dört ester posta çantaları eşkiya eline geçmiştir.

4 - Pakirede bulunan 25. inci alayın 9. uncu bölüğünden alınan bir raporda Manzur ağa ile Lâçinuşağından Celil oğlu İbrahim ve Seyit Rızanın yanında bulunan Kahtiyarlı Yusuf ve Seyit Rızanın yegeni Rehberin 160 kişilik bir kuvvetle bu gece Sarısaltık dağına işgal edecekleri haberinin alındığı bildirilmekle seyyar jandarma üçüncü taburu lüzumunda takviye edilmek ve sarısaltık tepesini elde bulundurmak maksadiyle bir dağ topu ile takviye edilen altmış ikinci alayın ikinci taburu Van seyyar alayı kumandanı kaymakam Neşet bey kumandasında Hozattan Ağvırana tahrik edilmiştir.

5 - Postayı kurtarmak üzere Maksur deresine tahrik edilen seyyar üçüncü tabur kumandanından saat on yedi kırk beşte alınan bir raporda Ağvıran mezraasının garbındaki sırtlarda eşkiya ile müsademe başladığı bildirilmiş ve müteakiben eşkiyanın tard dilerek sırtların işgal ve kaymakam Neşet beyle temas olunduğu haberi alınmıştır.

030	10			110	741	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

6 - Bir topla takviye edilen 25.inci alayın ikinci ve üçüncü taburları geceyi pilâ vtepede ve kaymakam Neşet beyin kumandasındaki iki taburla müfreze dahi geceyi Sarısaltık tepesinde geçirecek ve bir piyade bölüğü ile Ovacık,Hozat yolunu kapatacaktır. Avdetleri tebliğ olunan kıt'at Hozata vasıl olmuşlardır.Telegraf hattı henüz açılmamıştır.

7 - Şimdiye kadar yapılan işlerde bu icraatın muhitte fena tesirler ve akisler uyandıracak diğer mıntakalarda Hükûmete karşı emniyetsizlik hisleri uyandırmamak ve vaktinden evvel lâzumsuz hareketleri mucip olmamak endişesi hakim olmuştur. bu mülahaza ile üzerlerinde icraat yapılmakta olan üç aşiretten mada-sına kat'î teminat verilmiş ve bilhassa Seyit Hızaya muhasım olanlara müzaheratkar ifadelerle emniyet ve itimatlarını celbe çalışılmıştır. İcraat başlamadan evvel mevcut olan Dersimin sükûnetini ve seyit Hızanın tecrit edilmiş vaziyetini bozmamak için ittihaz edilen bütün idarî tedbirlere mukabil Seyit Hiza eline geçen fırsattan istifade ile faal bir vaziyet olarak probagandasına kuvvet vermiş ve kendisi ile teşriki mesai etmeyen aşiretlerin atiyen düşecekleri akibete üç aşireti misal göstererek "siz Hükûmetin bana karşı hareket yapacağına kanarak * beni dinlemediniğişte görüyorsunuz .Hükûmet bütün Dersimlileri evvelâ silâhtan tecrit edecek ve sonra imha edecektir.Benimle beraber olanlara hükûmet bir şey yapamaz." yollu telkinat ile mevkiini tekrar kuvvetlendirmeye ve belki de Dersimde bir gaille çıkarmak maksadını takip etmekte bulunmuştur. Asker Hozata geldiği halde ötedenberi ümit ettikleri ve bekledikleri hareketi görmemeleri Seyit Hızayı şımarttığı kadar aşiretleri propagandasına aşılamağada sebkemiş olduğu görülüyor. Mütecavizlârin büyük hareketlere pek te cesaret edecekleri tahmin edilmemekle beraber yavaş yavaş vak'aların şumullanmesini ihzar ve teşvik ettiklerinde de şüpheli yoktur.Seyit Hızanın sin civarında kırganlılara karşı yaptığı son taarruzun bir tecrübe olduğuna ihtimal veriyoruz.Bundan sonra dır ki Rahber cesaretini daha fazla artırmış ,bu defa doğrudan doğruya Hükûmete karşı taarruzlara kendinde cesaret bul

030	10			110	74	12
-----	----	--	--	-----	----	----

bulmuştur. Manevrenin vukuu şayiasındanberi Hükûmete silâh atmayan ve hükûmete asî tanınan Seyit Rızaya karşı herhalde tedip korkusu ile aleyhtar görünen veyahut bitaraf kalan aşkretlerin bu gün askerî kuvvetin mevcudiyetine de ehemmiyetvermiyor, görünererek mütecavizlere iştirak etmelerinin sebep ve saikalarını manevre cephesinin ümit etmedikleri bir hedefe müteveccih olduğunu görmelerinde de bu hedefin yavaş yavaş sırası ile kendilerine de döneceğini tahmin etmelerinde buluyorum. Bu görüş bekkî hatalıdır. Fakat silâhını vermemek için kaçanların ateşle takip edilmemesine ve bunlara karşı hiç bir taarruz yapılmamasına mukabil onların kaçıp kurtulacak yerde tutulup icraattan masun kalmış olanlarla birlikte taarruza cesaret etmelerinin başka türlü tefsirine de inkân bulamıyorum. Revşihal şımarıkların günden güne tecavüzlerini arttıracaklarını ihsas etmekle beraber gönderilen hey'etin yarın avdetinden sonra vaziyetin biraz daha inkişafına intizarı muvafık görüyoruz. Ve dağınk kuvvetlerimizi her türlü ihtimale karşı toplu ve kolay sevk ve idare edilebilir bir hale getiriyoruz.

3/9/933 ve fevkalâde 25 Numara ile Dahiliye Vekâletine arz edildi ve Birinci Umûmi müfettişliğe yazıldı.

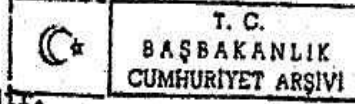
Hozatta B. U. M
Hilmi

Aslı gibidir.

030	10			110	741	19
-----	----	--	--	-----	-----	----

98

Hozattan yazılan 3/9/933 tarih ve fevkalâde
23 NO.lu şifre suretidir.

Gayet aceledir.

1 - Mitekaddim raporlarda arz edildiği ve hile icraat mın-
takasında bazı köyler halkının tamamen ve bazılarının yalnız er-
keklerinin silâhlarını vermemek için Steye beriye saklanmaları ;
bunlardan bazılarının Seyit Rızaya iltihaklarına dair şayiaların
deveranı ve bu meyanda Seyit Rızanın bilhassa icraat sahası olan
aşiretlerle bunlara civar Koçuşağı , Lâçin Uşağı "Bezgar" Uşağı,
Maksutuşağı gibi aşiretlere Seyitler çıkarak tahrikât yaptığına
dair haberler alınması vaziyetin gün geçtikçe Seyit Rıza'nın kuvet-
lenmesi lehine tehavvüle başladığını ihsas etmekte idi. Karaballı
ve Ferhat - Uşağından kaçanların Koçuşağı mntakasına doğru fır-
ve ilticaları Koçuşağı üzerinde müteyakkız bulunmayı ve bazı te-
dabir ittihazını icabettirmişti. Eylülün birinde Hozat kaymakamı
Amutka'ya gönderilerek Koçuşaklılara Hükümetin maksat ve gayesi
anlatılarak kendilerine karşı bir hareket yapılmasının mütesavver
ve mukarrer bulunmadığı , karaballı ve Ferhat uşaklarına Koçuşaklı-
ları da karıştırmak maksadile tahrikât yapılmakta oldukları, bina-
enaleyh yapılan telkinat ve tahrikâta ehemmiyet verilmiyerek hu-
dutlarını kaçanlara karşı kapamaları ve gelenlere , köylerine dön-
melerini söylemeleri kendilerine emmiyet şekil ve lisanla anlatıl-
mış ve mukabilinde kat'î teminat alınmıştır. Bundan sonra dün 2
eylülde Çemişkezek kaymakamlığından alınan bir raporda Koçuşaklı-
ların Seyit Rıza'nın tahrikâtına tabi oldukları ve aleyhe müteme-
yil bulundukları ve karsıldeki askerin basılacağı istihbar olun-
duğu bildirilmiş ve Hozat Jandarma kumandanı yüzbaşı Avni beyden
alınan bir raporda da icraat sahası etrafında ve koçuşağı hudu-
dunda bazı müsallah adamlara tesadüf edildiği ve bunların kendisi-
ne "Biz koçuşaklılarız yanımıza gelmeyin , biz kaymakamdan talimat
aldık , kaçakları sokmamak için bekliyoruz." dedikleri bildirilmiş
tır. Yine dün gelen bir haberde Lâçinuşağı , Maksutuşağı ve Bez-
gar uşaklıların Seyit Rızaya iltihak için karar verdikleri bildi-
rilmiş ve Hadışarda bulunan Çemişkezek Jandarma müfrezesinden
bir manga Hadışarın garbında tepelerde bir takım silâhlılar ./.

030	10			110	741	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

24

görmüştür. Bu vaziyet ve istihbarat karaballı ve Ferharuşağından kaçanlarla Seyit Rıza ve tevabiinin koçuşağı mintakasinda ihtilâtlar tevlidine çalıştıklarını ve koçuşaklıların da her halde diğer aşiretlerle de birlik olarak bazı hareketlere geçecekleri kat'î surette anlatmakta olmasına binaen dün gece yeniden bazı askerî tertibat alınmasına kolordu kumandanlığı ile müstereken karar verilmiştir. İcraat sahasında koçuşağına kaçanlarla koçuşağının itibatını kesmek üzere Sorpiyanda bulunan Jandarma birinci tabur Sekediye ve 25.inci alaydan bir dağ topu ile takviye edilen bir tabur Hozattan Tanırlar üzerinden Pilâvtepeye ve Taçkerekte bulunan 25.inci alaydan bir tabur kezaîk pilâvtepeye sevkolunmuş ve Çemişkezek Jandarma müfrezesi de Hadışarda toplu bir halde ihtiyatta bırakılmıştır. Aynı zamanda Hozat kaymakamının tekrar Amutka'ya giderek Koçuşaklılara tekrar nasayih ve tebliğatta bulunması muvafık görülmüş ve gece kıt'alar ve kaza kaymakamı Tahrik edilmişlerdir. Kırgan ve Seyit Rıza mintakasinda emniyet ve itimat temini maksadiyle bulundurulmuş bir ağır Makinalı ile mücehhez bir piyade bölüğü Pakirede ve Jandarma alayının 3.üncü taburu da koruda ipka olunmuşlardır. Bu sabah pilavtepeyi erkenden tutmuş olan askere tearruz vaki olduğu ve aynı zamanda Amutka karakolu basılarak Jandarmaların silâhları alındığı ve kaymakamın bu vaziyet karşısında temas edemeyerek pilâvtepede askerle beraber olduğu haber alınmış ve bunu müteakip yüz yirmi kişilik kadar bir kuvvetin Seyit Rıza tarafından koçuşaklılara yardım için gönderilmekte olduğu ve mintakalarından geçerlerken bunların görüldüğü Pakireli Süleyman ağa tarafından haber verilmiş ve böylece doğru maksur deresinde Hozattan Ovacık'a giden postanın taarrusa uğrayarak muhafız jandarmalarla müsademe yapılmakta olduğu, elinden vurulup merkeze yaralı olarak kaçıp gelen postacının ifadesinden anlaşılmıştır. Bu vakayı üzerine korudaki Jandarma üçüncü tabur maksur deresine tahrik edilmekle beraber 62.inci alaydan bir dağ topu ile takviye edilen bir taburda Ağvirana gönderildi. Bu taburdan bir bölük Sarısaltık tepesini tutacaktır.

030	10			110	741	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

Kıyındaki Jandarma ikinci tabur Hozat'a celp olundu. Ve sekedikteki birinci tabur da Hozata yola çıktı. Saltık tepesinin de bah-tiyarlı Yusuf Aydın ve Münzur ağalarla Seyit Rızanın jegeni Keh-ber tarafından tutulacağı haberi saltık tepede daha evvelden ter-tibat alınmasını icabettirdi. Vaziyetin bu şekilde ihtilâta ve şumüllenmeğe doğru gitmekte olduğu nazarı dikkate alınarak bir taraftan askerî tertibat alınmakla beraber Hozattan da derhal bir hey'eti nasiha yola çıkarılmış ve kendilerine Koçuşaklılarca gidip muhasım vaziyet almalarının sebeplerini öğrenmeleri, taar-ruzdan vaz geçmedikleri takdirde şiddetle mukabele edileceğinin kendilerine anlatılması ve karakoldaki jandarmalardan alınan si-lâhların derhal iâdelerinin tebliği talimatı verilmiştir. Ovacık kazası ile muhabere kesilmiştir. Askerle beraber hat çav uşu da tahrik edildi. Hadiseler neticesinden alınacak malûmat bu akşamki raporâa ayrıca arz edilecektir efendim.

Hozatta. b. U. M

Hilmi

Aslı gibidir.

030	10			110	741	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

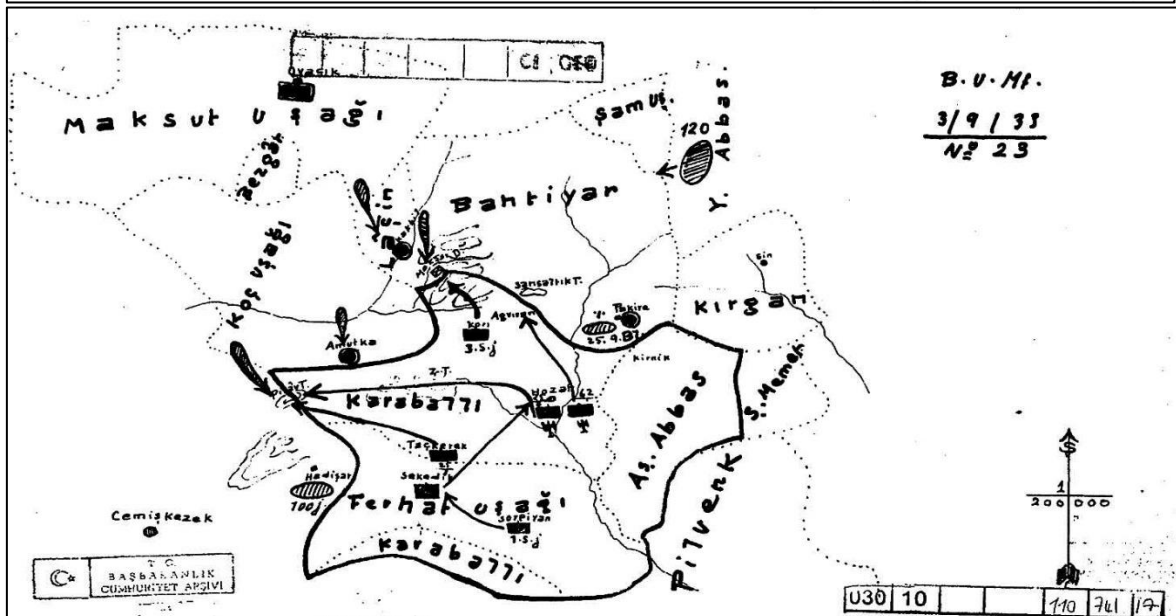
40

1-Sağvekil paşa hazretlerinin iradelerine müseyyfel emirname-
lerinde tasrih edildiği ve hile üzerlerinde icraat yapılacak üç aşı-
ret reislerinin elde edilmesi ve lüzum görüldürse tevkif edilecek na-
zaret altına alınmaları Elaziz Valisi beyefendiye tebliğ olunmuş ve
Mozatta bulunan rüesa tarassut altına alındığı bildirilmiştir. Bun-
lardan haklarında tevkif müzekkeresi olanlar tevkif olunarak Elazize
sevk olundukları vilâyetin verdiği rapora müsteniden 28 Agustus tari-
hinde arzedilen 27 tarihli raporun altıncı maddesinde derg edildiği-
tir. Bilehara Adliyece aranan oğullarını getirmek için Vali beyefendi
tarafından köyüne gitmek üzere Koçağaya emir verildiği haber alınmış
ve nazarı dikkatli celbedilmiş isede kendisinin şayanı itimat olduğu
ve bundan daha ziyade itimada şayan olan Mehmet Ali ağasının da kefa-
let ettiği beyan edilerek mahzur mutesavver olmadığı ilâve olunmuş-
tur. Evvelki gün dahi Koçağanın ailesini ve hayvanatını toplayup Koçu-
şağı aşiretine doğru firar ettiği haber alınmış ve keyfiyet 1/9/933
tarih ve 19 NO.lu raporla Vekâleti Celilelerine arzedilmiştir. Bu "te-
rhis "keyfiyetinde umumî müfettişliğin malûmat ve muvafakati istih-
sal edilmiş değildir.

Hozatta B.U. M
Hilmi

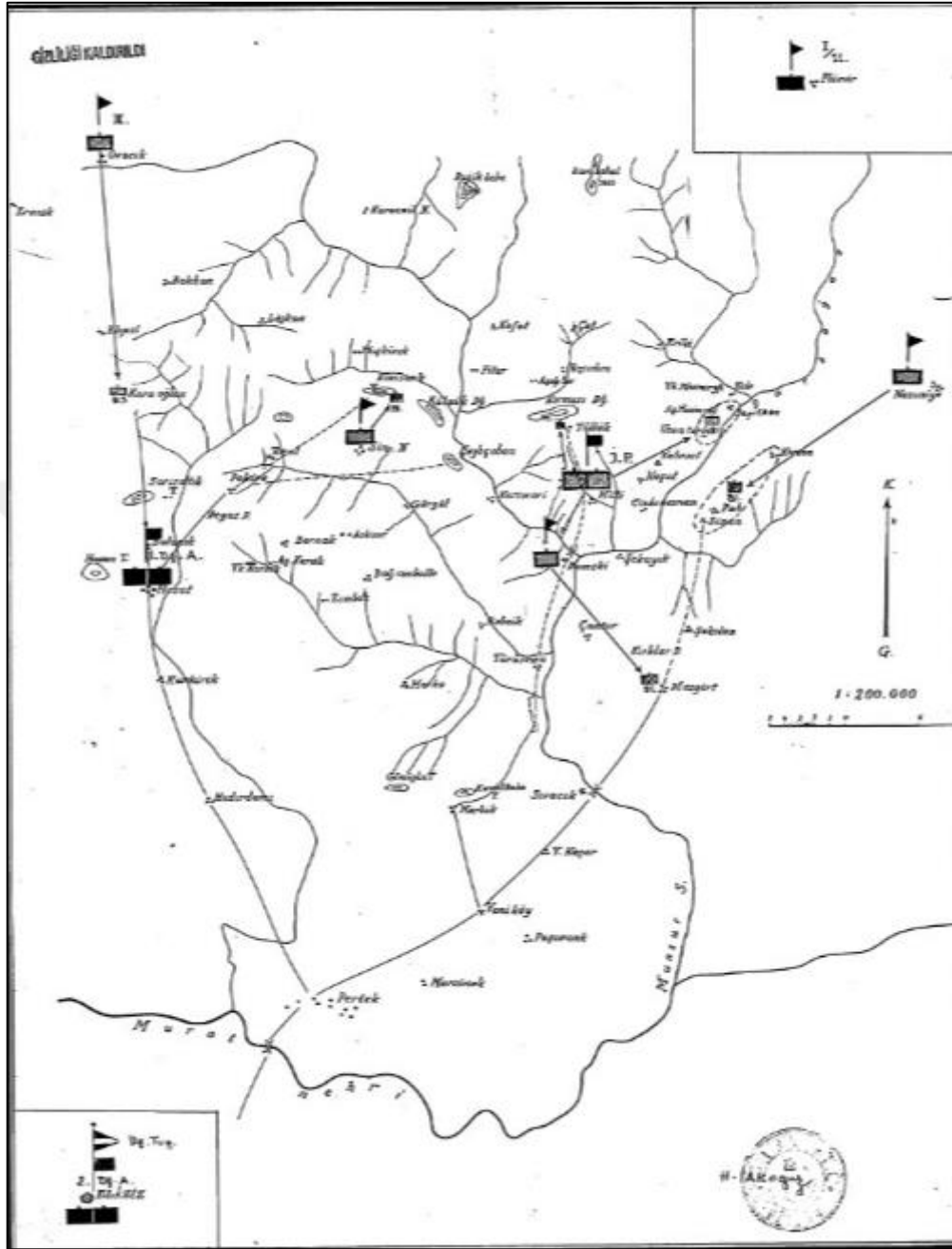
030	10			710	741	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

27

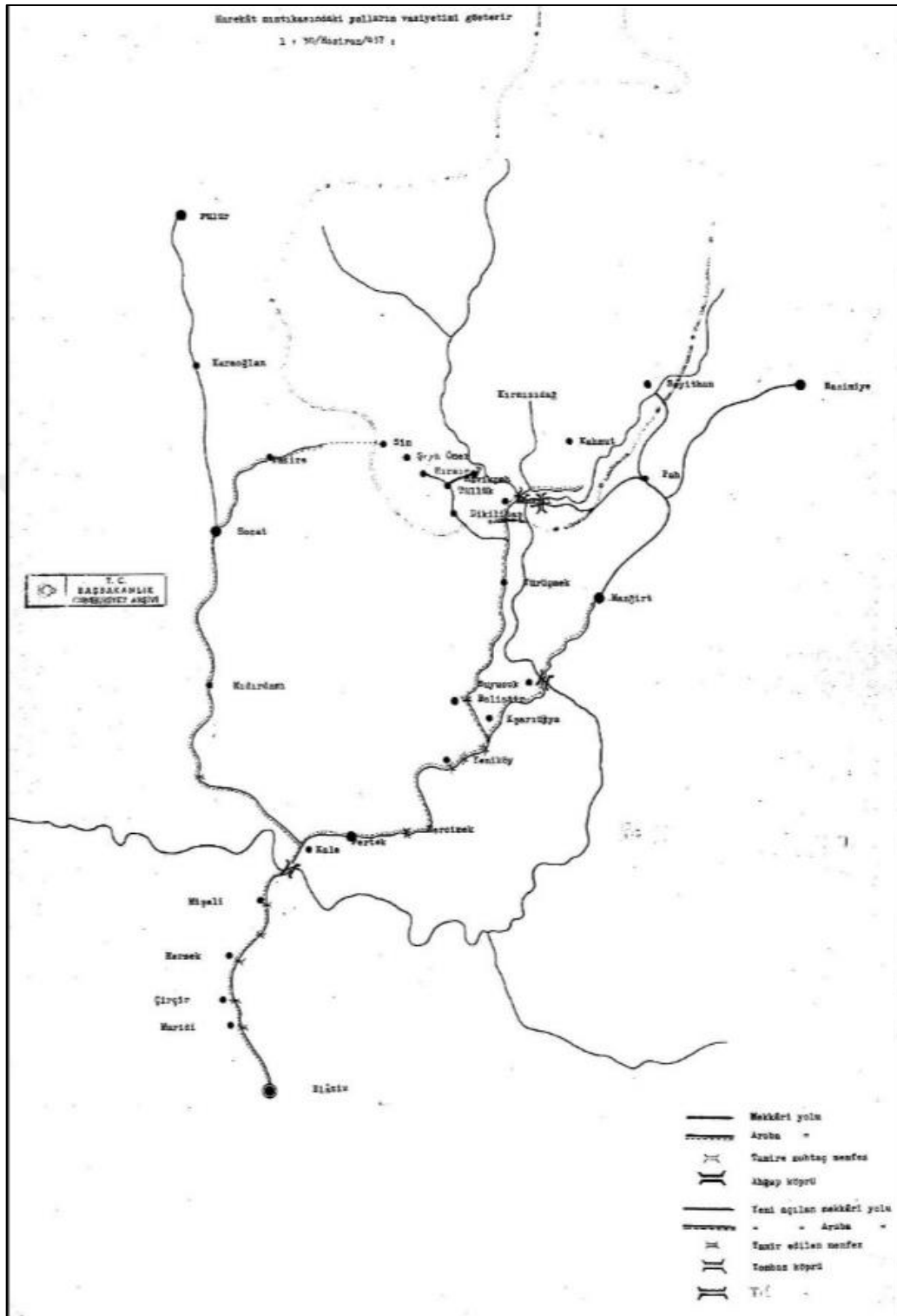
117

EK 4. 1937 Harekâtında Tunceli’de Teşkil Edilmesi Düşünülen Garnizonun Durumunu Gösteren Harita

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10.110.742.6, s. 2.

EK 5. Harekât Bölgesindeki Yolların Durumunu Gösteren Harita

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10.110.742.6, s. 13, 30/Haziran/1937.

[illegible]

120

[illegible]

121

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Arzu ÖĞ

Doğum Yeri ve Tarihi : İstanbul/Şişli 29.04.1992

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Bartın Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Bartın Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Ana Bilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyet Yayınlar : Bürokratik Vesayet Hâkimiyeti Sorunu, Siyasi İlimler Türk Derneği XIV. Lisansüstü Konferansı.

Ermenistan ve Türkiye İlişkilerinin Normalleşme Süreci, Modern Türkiye Sosyal Bilimler Gençlik Kongresi.

İş Deneyimi

Stajlar : T.C. Eyüp Belediyesi Hukuk İşleri Daire Başkanlığı
(2012)

İletişim

E-Posta Adres : arzu-og@hotmail.com

Tarih : 26/12/2018 (Tez sınav tarihi)